

Filep Tamás Gusztáv

Főhatalomváltás Pozsonyban

1918–1920

Események, történések
egy hírlap közleményeinek tükrében

Pozsony város történetei

A kötet az Agentura Pacis Posonium Egyesület (Pozsony) keretében folyó *Pozsony város történetei* című kutatási program részeként készült a Magyar Tudományos Akadémia Titkársága, valamint Határon Túli Magyar Tudományos Ösztöndíjprogramja (Budapest) és Frideczky János (Pozsony) támogatásával

SOROZATSZERKESZTŐ

Czoch Gábor
Holec, Roman
Kocsis Aranka

KALLIGRAM
Pozsony, 2010



SZTE Egyetemi Könyvtár



J000848972

X 132294

Tartalom

Arkauer István és a Híradó	7
Pozsony a háború utolsó hónapjaiban	14
Az őszirózsás forradalom	39
Bevonulás	65
A februári „sortűz”	74
Deklasszáció	85
Internáltak	91
Intermezzo: hadifoglyok	110
Ligetfalu visszacsatolása	116
Köztérek, szobrok, műemlékek	126
Iskolák, egyetem	141
A Toldy Kör	152
Politikai szerveződés, politikai érdekképviselet az első nemzetgyűlési választások idején	158
Források és irodalom	173
Képek	177

Arkauer István és a Híradó

Ebben a könyvecskében azt vizsgálom (döntően előre meghatározott források alapján), hogy Pozsony szabad királyi város magyar, illetve – amíg és amennyiben a kettő nem vált el egymástól – magyar és német lakossága hogyan élte át az 1918–1919 fordulóján kezdődő főhatalomváltást, a Csehszlovák Köztársaságba való bekebeleztetését, illetve hagyományos felépítményének, autonómiájának, szervezeteinek szétzúzását. A munka főképpen a polgárságra összpontosít, azaz – a lehetséges terminológiai vitákat megelőzendő – arra a közegre, amelynek tagjai magukat a pozsonyi őslakos polgárság közösségébe sorolták vagy ahhoz igyekeztek fölzárkózni, abba akartak integrálódni. Ez nyilvánvalóan többszörös korlátozást jelent ahhoz képest, ha a vizsgálatot kiterjesztettem volna az „összlakosság” egészére. Nem tárgyalom például a város szlovák lakóinak identitását és ideológiáját, különböző csoportjainak a főhatalomváltással kapcsolatos állásfoglalásait, a Csehszlovák Köztársasághoz fűződő viszonyát, és nem faggattam a mindezek megismeréséhez nélkülözhetetlen szlovák nyelvű forrásokat, továbbá nem kutattam a német nyelvű sajtót, illetve a döntően német identitásúaktól származó vagy nekik szóló egyéb dokumentumokat sem. Könyvemben mégis szerepelnek szlovákok is, németek is; közülük részben azok, akik magyar állampolgárként ugyanúgy saját drámájukként fogták föl városuk megszállását (ezt a kifejezést, mint látható lesz, csehszlovák kormányközegek is használták) és Magyarországtól történő elcsatolását, részben pedig azok, akik ezt az aktust végrehajtották, illetve szolgálták. (E korszakban még nem is azonosítható egyértelműen – legalábbis nyomtatott források alapján – hogy ki magyar, ki szlovák és ki német, bár maguk az itt tárgyalandó események sok esetben kiváltói voltak az identitásválto-

zásnak, s ehhez az olvasó talál is a szövegben néhány adalékot.) Nem foglalkozom tovább a „munkásosztály”-lyal, pontosabban a proletariátusnak azzal a részével, amely tudatosan a polgári világ lerombolását tűzte ki céljául, illetve amely a Csehszlovák Szocialista Munkáspárt tagja, híve volt (lett). A pozsonyi szociáldemokraták azon akcióiból azonban, amelyekben mint az őslakosság képviselői léptek föl, nem egyet ismertetni fogok. Szó lesz mindarról, amit akkor tettek, amikor még a polgársággal együtt megszállásként értelmezték a cseh hadsereg bevonulását. Azoknak a megnyilvánulásai kapnak tehát teret e dolgozatban, akik Csehszlovákia magyar–német tagságú szociáldemokrata pártjába tömörültek.

Tovább szűkíti a vizsgáldás terepét az, hogy fő forrásomként a pozsonyi magyarok patriarkális lapjának, a *Híradónak* a vonatkozó évfolyamait használtam föl. Merítettem természetesen más korabeli orgánumból is, így a *Híradónál* dolgozó Vajda Ernő *Revü* című hetilapjából és a pozsonyi fiatalok (főként diákok) *Turul* című folyóiratából, azaz főként olyan sajtótermékekből, amelyeket az akkori pozsonyi városlakó kézbe vehetett, amelyet a belvárosban a rikkancsoktól megvásárolhatott, tehát amelyeknek információihoz hozzájuthatott. Ahol szükségét éreztem, a későbbi szakirodalmat is fölhasználtam, de ez esetben igyekeztem jelezni – legalább ott, ahol ez első pillantásra nem volna magától értetődő –, hogy az általam interpretáltakból, rekonstruáltakból vagy idézetekből mi az, amit a kortárs nem tudhatott. Egyes részterületekről – például a pozsonyi Toldy Körrel vagy a megszállás előtti magyar nyelvű középiskolák, illetve az Erzsébet Tudományegyetem ezen évekbeli történetéről – van jó, – és általában friss, – szakirodalom. A megjelölt forrásmunkákra való hivatkozásokból egyértelművé válik, hogy mikor fordultam ezekhez a földolgozásokhoz. Indokolatlannak tartottam egyenként kigyűjteni a napilapból például a Toldy Körre vonatkozó híreket, hiszen egyrészt ezt a kör történetét egykor monografikusan földolgozó Tamás Lajos már megtette (hivatkozott könyvéből egyértelművé válik, hogy forrásai között a *Híradót* is földolgozta), másrészt meg magukból e hírekből sokkal hézagosabb kép állna össze, mint Tamás Lajosnak a teljes dokumentációra épülő munkájából.

A pozsonyi magyarság legfontosabb információforrása tehát a *Nyugatmagyarországi Híradó* – 1919. január közepétől: *Híradó* – című na-

pilap volt,¹ amelynek története a kiegyezés huszadik évfordulójáig nyúlik vissza. 1887-ben Vutkovich Sándor jogakadémiai tanár határozta el, hogy magyar lapot alapít Pozsonyban, s ehhez kérte a „számbelileg még gyöngye helybeli magyarság vezető férfiai”-nak a segítségét.² Ennek eredményeként 1887 decemberének végétől jelent meg a *Pozsony megyei közlöny* című közművelődési, társadalmi és közgazdasági hetilap, melynek Vutkovich 1888 májusától a szerkesztő-tulajdonosa is lett. A város akkori egyetlen magyar újságja 1890. szeptember 14-től *Nyugatmagyarországi Híradó* címmel napilapként látott napvilágot. Népszerűségét az első világháború utáni szerkesztői szerint – vagyis azok szerint, akik az általam vizsgált években működtették a lapot – a következőknek köszönhetette: „A magyar kultúráért való küzdelemben lapunk mindig nemes eszközökkel, a meggyőződés erejével dolgozott; ez szerezte meg számára a nem magyar ajku közönség becsülését is.”³ A lapot Vutkovich Sándor 1902 februárjától átadta fiának, Vutkovich Ödönnek, de 1905-ben bekövetkezett haláláig még ő szerkesztette. Vutkovich Ödön az első világháború kezdetéig irányította a *Nyugatmagyarországi Híradót*, 1914. szeptember elsejével adta át a tulajdonjogot Arkauer Istvánnak, aki az évtized elejétől újságíróként dolgozott a lapnál (felelős szerkesztő lett 1910 májusában). Nem egészen három héttel Pozsonynak a csehszlovák legionáriusok által történt megszállása után, 1919. január 18-án a városi zsupáni hivatal intézkedésére a rendőrkapitányság a megváltozott (állam)politikai helyzet következményeképpen a lap címéből a „Nyugatmagyarországi”-t törölte.

¹ Ezt az újságot véleményem szerint alulértékelő Turczel Lajos sem vitatja: „A pozsonyi ellenzéki *Híradó* (1919–1937) az 1888-tól 1918-ig létező nyugat-magyarországi *Híradó* jogutódja volt. Szerény színvonalú lap [az én kiemelésem – F. T. G.], de nagy érdeme, hogy gondosan számon tartotta és értékelte a pozsonyi kulturális, zenei és képzőművészeti eseményeket. Ebből a szempontból ma is értékes forrás.” (Turczel 1994, 234.)

² Hogyan készül a *Híradó*? In A „*Híradó*” naptára az 1920-iki szökö évre. *Híradó*, Bratislava [1919], 18. Könyvemben a citátumokat – a sorozatszerkesztők kérésére, illetve javaslatára – betűhív formában szerepeltettem (a legfeljebb egy-két betűre kiterjedő nyilvánvaló nyomdahibák kijavításával), azzal a megjegyzéssel, hogy a *Híradó* gyakran kopott, néhol szakadozott (és töredékes) példányaiból, amelyek többségét ráadásul mikrofilmen tanulmányozhattam, nem betűzhető ki minden maradéktalan pontossággal – gondolok itt elsősorban a hosszú és a rövid ékezetekre.

³ Uo. 19.



A főhatalomváltást követő évben a szerkesztőség tagjai voltak Arkauer mellett: Kumlik Emil (a kezdetektől fogva), Gébay Miklós (1901 óta), Vajda Ernő (1905-től; 1920-ban helyettes szerkesztő), Rósa Elemér (1914-től), Grónay Gyula (1919-től). Közülük Kumlik Emilt (1868–1944) a tudománytörténet is számon tartja. 1922-ig élt Pozsonyban, több magyar és német nyelvű magyarországi lap munkatársa, budapesti és külföldi orgánumok levelezője volt. 1894–1900 között a miniszterelnökség sajtóosztályán dolgozott. Szerepe volt abban, hogy az első világháború előtti években sikerült megalakítani a pozsonyi tudományegyetemet,⁴ 1914 és 1919 között az egyetem könyvtárának igazgatói feladatkörét látta el. Budapestre költözése után ottani (német) lapoknál dolgozott, de a Híradónak is a munkatársa maradt. Magyar kispapokat fordított németre, és több pozsonyi helytörténeti tanulmányt, monográfiát adott közre, így megírta a Toldy Kör első harminc évének történetét, könyvet adott ki az 1849-ben Pozsonyban kivégzett és pozsonyi születésű vértanúkról, továbbá Rómer Flórisról, Dohnányi Frigyesről, illetve a reformkori pozsonyi országgyűlésekről is.

A városi szerepkörön élete későbbi szakaszában Vajda Ernő (1885–1964) nőtt még túl a szerkesztők közül. Rátermett sajtómunkás volt; saját hetilapján és a napilapon kívül már ez időben (1916-tól) a Pesti Hírlapnak is rendszeres szerzője volt. 1920-ban eltávozott Pozsonyból, s ettől az évtől kezdődően Budapesten, a magyar külügyminisztérium sajtóosztályán dolgozott. 1945-ben miniszteri osztályfőnökké nevezték ki, 1946-tól pedig pénzügyigazgató volt a minisztériumban. Szépprózai munkáit több kötetben jelentette meg.

Arkauer István 1886. március 8-án született Pozsonyban és ugyanott halt meg 1940. március 12-én. Szülővárosában jogakadémiát végzett.⁵ Lapját a két világháború közötti korszakban mindvégig megjelentette, s az a magyar ellenzéki pártokra voksoló helyi polgárság legfontosabb

orientációs pontja volt, annak ellenére, hogy a városban köztudottan e pártok közül (azok egyesüléséig) az Országos Keresztényszocialista Pártnak volt nagy tábora, Arkauer pedig már a fordulatot megelőzően szabadkőműves volt, 1917-ben lett a pozsonyi Testvériség páholy tagja.⁶ Arról, hogy ennek ellenére lapjával, illetve személyisége révén mintegy szimbólumává vált a hagyományos, klasszikus típusú pozsonyi polgárnak, egy róla szóló, a következő korszakban bekövetkezett halála után íródott cikkből győződhetünk meg, melynek a szabadelvű polgári örökség továbbvivője, Peéry Rezső a szerzője. Az írás az első Szlovák Köztársaság idején íródott, akkor, amikor a különböző eredetű ideológiai örökségek is „összeérttek”, s a pozsonyi magyar társadalom végleg összekovácsolódni látszott; nyilvánvaló volt ekkor, hogy a klasszikus polgári hagyomány a nyugodt együttélés és a tolerancia tapasztalatait örökölte át a diktatúra korszakára. Maga Arkauer egyelőre egyetlen idevágó adatunk szerint egyébként nem is az Országos Keresztényszocialista Párt, hanem a másik magyar ellenzéki párt, a liberális, polgári radikális és kisgazda csoportokból 1925-ben létrejött Magyar Nemzeti Párt tagja volt. A múlt század utolsó évtizedeiben magáról a Híradóról több helyütt mint keresztényszocialista orgánumról lehetett olvasni. Arkauer azonban ez időben is részt vett az újrainduló szabadkőműves szerveződések munkáiban – ha lapja célkitűzéseivel ennek ellenére tudott azonosulni a keresztényszocializmus is, ez csak arra figyelmeztet, hogy a magyar politikai csoportok közötti ellentétek nem voltak áthidalhatatlanok. Amikor Arkauer az esküvőjét tartotta a magyar evangélikus templomban Fischer Margittal – az eseményről a Híradó egyik 1918. augusztusi száma számol be⁷ –, igaz, saját lapja, de tudtán kívül így ír róla: „A nemeslelkűség és tiszta önzetlenség mintaképe ő, akit a munkásságán kívül egyéni szeretetreméltósága miatt is becsül mindenki.” (Esküvői tanúja – s ez adalék a társadalmi elitbe való beágyazottságához s egyben ahhoz, hogy a társadalmi hierarchia nem volt túlságosan merev – Szmrecsányi György főispán, kormánybiztos volt.) 1918 november–decemberében Arkauer tagja lett a pozsonyi Magyar Nemzeti Tanácsnak, és

⁴ „A pozsonyi kezdeményezések egy másik [ti. Lukinich Imre mellett] kiváló alakjának, Kumlik Emil városi könyvtárvezetőnek a kezdeményezésére a király 1912. november 20-án hozzájárult ahhoz, hogy a városban kialakuló Szent Erzsébet kultusz és a magyarok iránt különleges figyelmet tanúsító Erzsébet királyné emlékére a pozsonyi egyetem az Erzsébet nevet kapja.” (Szarka 1994, 211.)

⁵ T. L. [Turczel Lajos]: *Arkauer István*. [Szócikk.] In *A cseh/szlovákiai magyar irodalom lexikona...* 2004, 29.

⁶ *A Magyarországi Szimbolikus Nagypáholy védelme alatt működött páholyok tagjainak névsora...* 1921, II. köt. 20.

⁷ *Esküvő*. Nyugatmagyarországi Híradó, 1918. augusztus 27., 3.

lapját is a várost irányító testület szolgálatába állította; később, a város elfoglalása után a szélnek erészett törvényhatósági bizottság helyett létrehívott testületnek is tagja lett.

A tanulmányunkban vizsgált korszak vége felé, 1922-ben a lapban közölt előfizetési fölhívás szerint „A »Híradó« Szlovenszkónak legnagyobb terjedelmű magyar politikai napilapja, amely a szlovenszkói magyarság érdekeit szolgálja s a kisebbségi jogokért való küzdelmet vallja legfőbb programjával.”⁸ Ekkoriban a lap – szintén az előfizetési fölhívás szerint – hétköznaponként általában nyolc, vasárnap és ünnepnapokon „legalább” tíz oldalon jelent meg. A lapzárta hajnali két órakor volt, ez lehetővé tette a legfrissebb információk közvetítését, amelyhez többek között a prágai, budapesti és bécsi „állandó hírforrások” segítettek hozzá.

1921-ben, amikor sikerült létrehozni a magyar pártok Ellenzéki Sajtóosztályát, az ahhoz csatlakozott húsz lap egyike a Híradó volt, a sajtóosztály „szerkesztőségében” pedig természetesen Arkauer is helyet kapott. Erről egy valószínűleg 1921-es rendőrségi jelentés tudósít.⁹ Ez azt is jelentette, hogy részesült a magyar miniszterelnökségnek a csehszlovákiai magyar sajtó támogatására elkülönített, illetőleg eljuttatott támogatásából. Ahhoz, hogy Arkauer hogyan jelképezte személyében mindazt, amit a magyar/német Pozsony jelentett, Peéry említett nekrológjának¹⁰ néhány sora is sejteti:

„Temetését nagyon sokáig nem lehet majd elfelejteni. [...] A műre kellett gondolnunk, a régi újságra, mely észrevétlenül és bölcs mértéktartással élt, évtizedek csöndes úri formába merevülten, arra a nemes, érdeklődő és csöndes rezerváltságra, mely a szolid hasábokból kiáradt, mely minden igaz kultúra végállomása és beteljesülése. A titokra, mely az egy helyben állás, a kitartás és a mérséklet titka. A műre kellett gondolni, mely túl az újságon és a régi újságokhoz illő setét és csöndes, mágusi és időtlen műhelyen, a magyar úri és konzervatív közvélemény

titokzatos műhelyén, az emberre, aki maga volt az igaz művész. A magyar úri és polgári magatartás pozsonyi sajátságait építette és hordozta magában. Azt a nyájas, bölcs, nemes úriasságot, melyben mozdulatlá és gesztusokká lett kultúra és atyai örökség, mosollyá, gyors, észrevétlen arcjátékká egyszerűsödött tudás és beavatottság. A polgár megértő és méltányló emberfajta, mint ahogy mégiscsak ezek az elvek voltak egyaránt kötelezőek a szabadelvű korban, melyben a polgárság modern formája kialakult. A pozsonyi polgárt ezenkívül mindig a kedély melegsége és a mérséklet jelentette. Volt-e igazibb és tökéletesebb polgár nála? Ennek a polgári formának volt művésze: megtartása és varázsának hűséges őrizete egyre inkább utánozhatatlan művészetté lett – nem, neki nem is lesznek epigonjai.”

⁸ A *Felhívás előfizetésre* című szöveg több ízben is megjelent; én az 1922. június 4-i szám 4. oldaláról idézem. (Ekkoriban szerveződik, illetve jelenik meg a magyar ellenzéki pártok közös napilapja, a Prágai Magyar Hírlap, amely aztán kialakítja a maga központi szerepkörét.)

⁹ Angyal 2004, 167–170.

¹⁰ Peéry 1940.

Pozsony a háború utolsó hónapjaiban

1916 végétől, a Ferenc József halálával, illetve IV. Károly trónra lépésével, 1916. december 30-án történt megkoronázásával kezdődő periódusban a magyarországi közvélemény már (régén) nem volt háborúpárti. A központi hatalmak gazdasági ereje kimerülőfélben volt, állandósult a hadianyag- és az élelemhiány, például Bécs élelmezését a Magyarországról szállított javakkal is már csak nehezen sikerült egy meglehetősen alacsony szinten tartani, de a császárvárosban időnként így is éhínség uralkodott. A hadi helyzet jóval kiegyensúlyozottabbnak tűnt föl: a Szovjet-Oroszországgal megkötött breszt-litovszki béke következményeként az egyik legfontosabb háborús fél, Oroszország a háborúból kiesett, Romániát a központi hatalmak megverték és szintén békekötésre kényszerítették (bukaresti béke), és az olasz fronton is a központi hatalmak javára változott a helyzet. Károly király már uralkodása kezdetén elérkezettnek látta az időt a béketapogatózások megkezdésére, s szándéka találkozott a magyar országgyűlés egyetértésével, ám sem a németekkel közösen megkezdett, sem a pusztán a Monarchia által kezdeményezett békekísérletek nem vezettek eredményre, s szerepe volt ebben annak is, hogy az antantállamok csak a központi hatalmak két vállra fektetése révén elégíthették ki közép- és dél-európai szövetségeseiket.

A magyar politikai erők közötti szakadék (ezzel összefüggésben is) fokozatosan mélyült. IV. Károly 1917 tavaszán a magyarországi választójog kiterjesztésére szólította föl Tisza István magyar miniszterelnököt. Tisza szerint a választójog mélyreható reformja a magyar államegység fölbomlásához vezetett volna; így lemondott posztjáról.¹¹

¹¹ Gratz Gusztáv ezt írja a király és miniszterelnöke közötti „összeütközés” alapokáról: „A király egyénileg nem volt ellene az általános választójog megvalósulásának.

A király hosszas tanácskozások után a korábbi magyar ellenzék vezetőiből álló kormány létrehozására adott lehetőséget a fiatal gróf Esterházy Móric miniszterelnökké történt kinevezésével. A parlamenti többség ugyanakkor a volt miniszterelnök, Tisza irányítása alatt állt. Tisza nem oszlatta föl Munkapártját – ez lett volna a feltétele az új kormánytöbbség kialakításának –, viszont megegyezett Esterházyékkel: ha lemondanak arról, hogy bizonyos kérdéseket az országgyűlés elé vigyenek, ők nem buktatják meg az új kormányt, hanem támogatják az országnak a háborús körülmények között való működtetésében.

A legfontosabb tiltott kérdéssé a választójog kiterjesztése vált, amely Esterházy programjának a középpontjában állt. Részben ez okozta az elméletileg képzett, de semmilyen államigazgatási gyakorlattal sem rendelkező ifjú arisztokrata összeroppanását; Esterházy kormánya 1917. június 15-én lépett hivatalba, és augusztus 18-án már távozott is onnan. Ebben a kormányban – éppen mint „Ófelsége személye körüli miniszter” – ott volt Batthyány Tivadar gróf is, a folyamatosan a parlamenti ellenzék legradikálisabb vezérévé váló (bár a háború ellen még sokáig óvatosan nyilatkozó) gróf Károlyi Mihály embere. A miniszterelnöki széket a továbbiakban (egyébként harmadszor) elfoglaló Wekerle Sándor helyzete olyannyira labilis volt, hogy 1918 áprilisában neki is le kellett mondania, illetve át kellett alakítania kormányát. A fő vitapont a Wekerle-kormányok és a parlamenti többség között továbbra is a választójog kiterjesztése maradt – a kormány a folyamatosságot választotta, plurális választójogi törvényt dolgoztatott ki, tartván egyrészt attól, hogy a nemzetiégi elitiek a jogkiterjesztést nem a demokrácia kiépítésére, hanem a Magyarországtól való elszakadásra – az antanthoz való csatlakozásra – iparkodnak majd fölhasználni. Másrészt várható volt a földuzzadó ipari munkásság radikalizálódása is – amelynek egyébként (korábban) Tisza is több jogot akart volna adni. Az így létrejött törvényt viszont a „baloldal” nem fogadhatta el; ezzel újrakezdődött az általános, titkos választójogért folytatott propaganda.

Azonfelül úgy ítélte meg a helyzetet, – részben kétségkívül magyar ellenzéki körökből származó emlékiratok és információk alapján, – hogy Magyarországon a néphangulat veszedelmessé válhatik, ha a választójogi kérdésben megnyugvás nem jön létre. Abban a véleményben volt, és ebben aligha tévedett, hogy a nép többsége Magyarországon most már kívánja az általános választójogot.” (Gratz 1934, 349.)

A munkások megmozdulásaitól való félelmet az utolsó háborús évek nyomorúságos gazdasági helyzete miatt több helyütt kitört sztrájkok, tüntetések tették jogosulttá, a hasonló szerveződések népszerűségét viszont a hadigazdaság szerkezetéből, a szigorúan irányított áruelosztásból származó, általánosan elfogadottá váló egyenlőségideák is növelték. Két politikai-közösséglélektani elképzelés ütközött tehát egymással. Tiszáék azt feltételezték, hogy a jogkiterjesztés a nemzetiségek divergenciáját erősítené, tehát az állam megsemmisítéséhez vezetne – az állam érdeke pedig fontosabb az egyéni jogoknál –, Károlyiék szerint pedig a választói jog biztosította volna a demokratizálást, ami egy a nemzetiségek által is elfogadható államkeret kialakításához vezethetett volna. Minthogy a korábbi ellenzék több pártja – így Vázsonyi Vilmosnak a jogkiterjesztésért síkra szálló Demokrata Pártja is – kormánypárttá vált, a radikálisabb Károlyi-párt, illetve a parlamenten kívüli szociáldemokrácia, továbbá az értelmiségi elitnek a Polgári Radikális Pártot megalakító csoportja immár egybemoshatta Vázsonyit, a függetlenségi Apponyi Albertet és az Alkotmánypárti Andrássy Gyulát azzal a Tiszával, akit nyilatkozataiban, parlamenti és köztéri beszédeiben, sajtójában felelőssé tett a háborúért. E logika szerint a világháború nem az összes nagyhatalomnak a világ ártrendezésére irányuló terve nyomán és évtizedekig tartó előkészítés folyamánaképpen tört volna ki, hanem csak néhány elvetemült magyar, osztrák és német politikus szötte volna a hálót. Ez persze arra emlékeztet, ahogyan magát a háborút a győztesek utólag, a béketárgyalásokon, a leggyőzöttek kizárásával értelmezték.

A függetlenségi és a parlamenten kívüli ellenzék gondolkodásából sokat kifejezett ennek az ítéletnek a legszemléletesebb megjelenítéseként Lovász Mártonnak, Károlyi munkatársának, a forradalom idején miniszterének a parlamenti demonstrációja. Egy ízben, amikor a Házban éppen Károlyit támadták, odavágta a bírálóknak: „Igenis antantpártiak vagyunk! Ki akarunk békülni az antanttal! Barátunkká akarjuk tenni! Az antanttal akarunk menni, nem Németországgal! Tessék tudomásul venni, hogy antantbarátok vagyunk!” A közbekiabálásról az azt idéző Gratz Gusztáv, a történetíró a következőket jegyzi meg: „Az antant-államok között foglalt helyet az a Románia, amely Erdély birtokáért ment háborúba, az a Szerbia, amelynek Horvátországra való aspirációi a háború egyik főokát képezték, sőt ekkor már

az a Csehország is, amely Felső-magyarországot akarta Magyarországtól elvenni. Megfoghatatlan, hogy magyar képviselő abban az órában, amikor Magyarországgal szemben ezek az ellenséges törekvések diadalmaskodtak, miként azonosíthatta magát az antanttal, amely a maga egészében is támogatta ezeket a Magyarország felosztására irányuló hadicélokot.”¹²

Volt azonban több olyan politikai képződmény is – bár ezek hatóköre lényegében még a magyar fővárosra korlátozódott –, amelyek radikalizmusa jóval túllépte a függetlenségiéket, a polgári radikálisokét és a szociáldemokrata fősodorét: ilyen volt a Korvin Ottó vezette „forradalmi pacifista” – előbb Tisza István, majd a Monarchia utolsó külügyminisztere, gróf Andrássy Gyula ellen merényletet szervező – (illegális) mozgalom, továbbá a szociáldemokrata párt szélsőbaloldali szárnya, és idetartoztak a breszt-litovszki béke következtében Magyarországra hazaérkező, a Szovjetunióban kommunistává lett volt hadifoglyok is.¹³ Ezekről már a háború végén is lehetett tudni – ha máshonnan nem, akkor tőlük –, hogy akár fegyveresen is készek szembeszállni nemcsak a főnnálló renddel, de az esetleg győzelemre jutó polgári demokratikus forradalommal is.

Kétségtelenül volt azonban olyan irányzat is a központi hatalmakon belül, amely a háború folytatását tekintette céljának, s amely magával a királlyal is szembefordult, amint kipattant annak az 1917 tavaszára datálható (külön)békekísérletnek a terve, amelyben Sixtus páрмаi herceg, Zita királynő testvére játszott kulcsszerepet. A Monarchia békekísérleteit gyanakodva szemlélő német propaganda egész mítoszt épített föl a királynő árulásáról; ezt aztán a német vezérkar által megvásárolt osztrák lapok, illetve az ezek cikkeiből megjelent kiadvány révén sikerült Ausztriában, a csehországi németek között és Nyugat-Magyarországon is kolportálni.

A propaganda egyik magyarországi célterülete a vádakkal utólag, évek múltán egyik előadásában leszámoló Lajos Iván szerint éppen Pozsony volt,¹⁴ bár Lajos azt is megjegyzi, hogy egyes bécsi és budapesti lapokon kívül más orgánusok nem terjesztették a rágalmat.

¹² Gratz 1934, 380.

¹³ Lásd ehhez Kun 1972, 5–16. (Az előszó 1932 januárjában íródott.)

¹⁴ Az „olasz nő” legendája. Dr. Lajos Iván előadása. Tartotta a Magyar Nők Szent

Az Esterházy-kormány kinevezését megelőzően a Nyugatmagyarországi Híradó rokonszenvvel kommentálta a királyhoz köthető népjóléti intézkedéseket és a választójog kiterjesztésének a tervét. A lap közleményeiből kitetszően IV. Károly népszerűsége Pozsonyban mindvégig töretlen maradt.

Valószínűleg részben ennek (s nem vagy nem csak a jól irányított protokollnak) köszönhető, hogy a város meglehetősen kitett magáért, amikor a király az összeomlás előtti hónapokban a magyar városok közül elsőként Pozsonyban tett hivatalos látogatást; ünnepség ünnepséget ért, a Híradó napokon keresztül szinte nem is foglalkozott egyébbel komolyan. Július első napjaiban a lap visszautasítja a Bécsből Zita királyné személyére záporozó „otromba pletykák és híresztelések”-et, rágalmakat.¹⁵ Az első hír arról, hogy „őfelségeik” elfogadták a város és a vármegye meghívását, a pozsonyi napilapban július 10-én jelent meg,¹⁶ s a napilap nyomban megszólaltatta Szmrecsányi György főispánt, Kánya Richárd polgármester-helyettest (Kumlik Tódor polgármester ezekben a hónapokban Svájcban gyógykezelte magát); rögtön nyilvánosságra hozták, hogy a 16-án a Ligetben a hadirokkantak javára rendezendő s már néhány nappal korábban bejelentett jótékony célú bazáron a királyi család is jelen lesz. A lap által részletesen taglalt eufóriában lehetett őszinteség; valószínűleg nem pusztán az e célra szervezett és betanított tömegek produkálták azt, bár abból, hogy néhány hónap múlva az akkor épp forradalmi város újonnan megválasztott irányító testülete rögtön csatlakozott a köztársaság kikiáltását követelő budapesti állítólagos tömegekhez, akár erre is következtethetnénk. A IV. Károly iránt megnyilatkozó tisztelet nyilván a lapban is pertraktált békeszándéknak lehetett a következménye – a királyi család a pozsonyiak által megtapasztalt közvetlensége mellett.¹⁷ A király legfelsőbb hívei – például a magyar kereskedelmi miniszter, Sztérenyi

Korona Szövetsége tanfolyamán 1929. április 5-én. Pécs, 1929. Annak igazolására, hogy a német vezérkar sokat költött osztrák lapok lefizetésére, Lajos Iván Ludendorff tábornok emlékirataira hivatkozik.

¹⁵ Kósza hírek a királynéről. *Nyugatmagyarországi Híradó*, 1918. július 4., 4.

¹⁶ A királyi pár Pozsonyba jön. *Nyugatmagyarországi Híradó*, 1918. július 10., [1.]

¹⁷ A függetlenségi párti Jankovics Marcell viszont úgy látta, „kikényszerített szeretet-nyilvánítás”-ról volt szó, melyhez „összeterelték az otthon maradt népet, különösen sok népet a tótság földjéről”; „A nép pompás régi viseletekben hódolt

József (aki éppen ezekben a hetekben kapta meg a bárói címet) – éppen a békeszándék népszerűsítése céljából szorgalmazták a pozsonyi utat.

A kissé már kopott, a háborús terhektől módfelett megviselt magyar sajtó munkásainak egy némelyike szerint különben is szeretetreméltóan avított város igyekezett tehát kitenni magáért; egyébként a megjelölt, pontosabban a királylátogatást megelőző napon szinte egy egész országrész küldöttei zsúfolódtak össze Pozsonyban. A Nyugatmagyarországi Híradó megnevezetlen hírlapírója ezt látta a látogatást megelőző nap délutánján:

„A magánházak fellobogózva, erkélyeken, ablakokban perzsaszőnyegek. [...] Magyar lobogó mindenütt, csak itt-ott tűnik fel egy fekete-sárga, vagy fekete-fehér-piros lobogó. És magyar szó is mindenütt. A magyar vármegyék úri vendégei előzőnlik a várost. utcákon, vendéglőkben, kávéházban csak magyar szót hallani. Csupa idegen arc, kocsik, autók robognak, száguldanak, itt egy csapat burgzsandár, amott egy hosszú menet – zalamegyei paraszt-deputáció, árvalányhajas pörge kalapokban a férfiak, nemzeti színű pántlikás copffel a leányok. Aratókosarat is hoztak magukkal, az édes magyar föld megint megtette kötelességét, derék népe most egy napra ünneplőbe öltözött. Sok, rengeteg pap, mindenféle, fekete, fehér reverendák, evangélikus, református papok, Németh István [református – F. T. G.] püspök ott vacsorázik a Carltonban, a szálló egyik kapujában pedig püspöki huszárok állanak. Megyei hajdúk színdús tömege, szóval rengeteg ember, csupa idegen. Az utcák zsúfolva, igen sok nő, csupa fehér ruha mindenfelé. A mezőgazdasági országos kiállítás óta – tizenhat éve annak – nem volt ilyen felfordulás Pozsonyban. És odaát a ligetben egy pavillonváros épült, ott tegnap még erősen folyt a munka, de ma reggelre már készen és diszben várja a liget is a magas vendégeket.”¹⁸

A király és a királyné a tervnek megfelelően 16-án délelőtt érkezett meg Bécsből hajóval, amelyre útközben Wekerle miniszterelnök is felszállt. A város katonai parancsnoka, az öreg Gerstenberger Frigyes lovag, lovassági tábornok és Szmrecsányi a hajón, a polgármester és az alispán a koronázó domb terén emelt dízsátor előtt köszöntötték

az ifjú királynak, akinek múltja még nem volt, de jövője már kérdőjellé vált.” (Az utolsó tagmondat gyaníthatóan utólagos ítélet.) Jankovics é. n., I. köt. 9.

¹⁸ A királyt váró Pozsony. *Nyugatmagyarországi Híradó*, 1918. július 16., 4.

a királyi párt. A küldöttségek tisztelgését a király Károly Frigyes királyi herceg palotájában – a Grassalkovich-palotában – fogadta. Előbb a római és görög katolikus, az evangélikus, a református, az ortodox és neológ izraelita egyházakét (ebben a sorrendben), azután Pozsony helyőrségét, Pozsony szabad királyi városét, majd nyolc környező megye és más városok törvényhatóságaiét és állami tisztviselőit. Ezután következtek a bíróságok, ügyészségek, ügyvédi és közjegyzői kamarák, az egyetem küldöttsége és így tovább. A római katolikusok üdvözlő küldöttségét maga a hercegprímás vezette (délután ő is, Werkerle is átkísérték Károlyt és Zitát a Ligetbe). A küldöttségek fogadása után családi ebéd következett. Délután a király megtekintette a dómot. Az oda vezető úton, a neológ zsinagóga előtt a rabbi hitvesével együtt megáldotta őt. Útja innen a fémipari szakiskolába vezetett; itt működtek a hadirokkantak számára létesített műhelyek. A délután a ligetfalusi jótékonyági bazár megtekintésével zárult.

Azt, hogy a pozsonyi átlagpolgár tudhatott a király békeszándékairól, és természetesen méltányolta is azokat, a Híradó közleményeiből is kiderül: a látogatás másnapján megjelent szám törzsanyagát alkotó beszámolóban például szó szerint ott szerepel az igény, hogy „szűn meg a vértenger”.¹⁹ A Híradó Károlyt magyar királynak tekinti, aki az osztrák dominanciával szemben Magyarországnak a Monarchián belüli önállóságát szorgalmazza, s ezen belül méltányolja Pozsony fontos szerepét is. Visszatérően emlegetik, idézik az újságban a király július 16-án a küldöttségek fogadása közben elhangzott kijelentését: „Pozsony szabad királyi város, mint Nyugatmagyarország emporiuma földrajzi fekvésénél és főleg úgy a megye, valamint a város lakosságának derék és ernyedetlen munkásságánál fogva hivatva van arra, hogy szeretett hazánk, Magyarország kulturális és gazdasági, valamint magyar nemzeti irányú fejlődésében nagyrahatott hatalmas tényezőként szerepeljen...”²⁰ Itt főleg a „magyar, nemzeti irányon” van a hangsúly, összefüggésben azzal a ténnyel, hogy a királylátogatás idején néhányan fekete-sárga zászlóval díszítették föl házukat, de ta-

lán érezhetőek voltak már azok az ausztriai aspirációk is, amelyekről a lapban majd később lesz szó.

Egy héttel később a lap olvasói a béke-előkészületek korábban titkos aktáiról is láthatták fellebbenni a fátylat; megtudhatták például, hogy az udvar már 1916 végén békeajánlattal fordult az antanthoz, de az, „imperializmus”-tól vezéreltetve, visszaütötte a kezdeményezést.²¹ Mindenki a békét sürgette már, a lapban nincs nyoma annak, hogy bárki is a további vérontást próbálta volna népszerűsíteni. Mindazonáltal a város köztudat-formálóinak kötelességtudata még nem ingott meg egészen, például szép számmal jegyezték az új hadikölcsönből is²² – a kilencvenkét millióból hárommilliót maga a város –, s ekkor kezdték kiépíteni a háború egyik legnevezetesebb pozsonyi katonáldozatának kultuszát is.

Kiss József, akit az utolsó időszakban „egyik legkiválóbb harci repülőnk”-ként népszerűsítettek, a fémipari szakiskolából vonult be katonának. Az 55. repülőszázadnál szolgált, és húsz alkalommal győzött légi harcban, amiért is számos katonai kintüntetést kapott, május 24-én történt hősi halála után pedig posztumusz hadnaggyá léptették elő. A Nyugatmagyarországi Híradó először holttestének hazaszállíttatása érdekében indított gyűjtést, ebből alakult ki az elgondolás, hogy mint a város legnagyobb háborús hőse az áldozathozatal mintájaként kell a társadalom elé állítani. Azonban ez a terv sem a vérontás dicsőítésével kapcsolódott össze, hanem – utóbb – a szociális kérdések kapcsán megnyilvánuló szolidaritással. Az egyik ezzel kapcsolatos hírben például az adományok felsorolását követő kommentár azt állítja, hogy csak a szegények áldoznak a holttest hazahozatalának céljaira. (Kiss József szülei is szegények voltak, egyedül nem tudták volna hazaszállítani fiuk földi maradványait, ezért indított a lap gyűjtést a költségek előteremtésére.) A gazdagok – írja a kommentátor –, akiknek telik új ruhára és „ott pöffeszkednek a páholyban”, a hadimilliomosok egy fillért sem küldtek: a küldemények tíz-húszkoronás, sőt kétkoronás adományokból állnak. „Valóban, egy osztálygyűlölet lesz igazán indo-

¹⁹ Pozsony nagy napja. A királyi család városunkban. *Nyugatmagyarországi Híradó*, 1918. július 17., [1.]

²⁰ Lásd például Aida [Vajda Ernő]: Magyar, nemzeti irányban! *Nyugatmagyarországi Híradó*, 1918. július 19., 4.

²¹ Székely Sámuel: Diplomáciánk és katonáink a békéért. *Nyugatmagyarországi Híradó*, 1918. július 24., 2.

²² Szalagcímrejel az egyik szám címlapjáról: Pozsonyban 92 millió fölül jegyezték a VIII. hadikölcsönre. *Nyugatmagyarországi Híradó*, 1918. július 26., [1.]

kolt, ha ezek ellen az új gazdagok ellen fordul minden becsületesen érző ember.”²³ Krammer Jenő, aki korábban személyes kapcsolatban állt Kiss Józseffel, tizenhárom évvel később cikket írt a „harci repülő”-ről,²⁴ amelybe beillesztette annak Dél-Tirolból 1918 májusában – nem sokkal halála előtt – hozzá intézett levelét. Ebben a levélben nem elszántság és harci lendület tükröződik, hanem fásultság, kiábrándultság, depresszió.

A Híradó által jósolt kialakuló „osztálygyűlölet” gazdag tapasztalati anyagra épülhetett; a polgári lakosság ellenszenve, mint szerte az országban, nyíltan az árdrágítók, uzsorások ellen fordult, csakúgy, mint az állami szervek s a választott testületek képviselői. A háború e szakaszában Magyarország földjén még nem volt ellenséges katona; nagy gondot az élet mértéktelen megrágulása okozott. Ez a valuta nagyfokú leromlására, az áruhiányra és az uzsorára volt visszavezethető.

A június elején megtartott városi közgyűlésnek két fő pontja volt. Szmrecsányi György, a város és a megye főispánja, egyben közellátásügyi kormánybiztos beszámolót tartott a rekvirálásokkal kapcsolatban felröppent téves híresztelésekről. Mint kifejtette, ez esetben nem rekvirálásról volt ugyanis szó, hanem a nagyközönség elől elrejtett élelmiszerkészletek feltárásáról, és a közönség számára való biztosításáról, azaz közérdekről. A feltárás és a rekvirálás közötti különbség, fejtegette a főispán, „népiesen kifejezve” a következő: „A rekvirálásnál a legális készletek szemmeltartásával mutatkozó oly árucikkekről van szó, amelyekért az illető tulajdonos barátságos uton megkapja az őt megillető pénzértéket; a feltárásnál viszont az áruk oly mennyiségének jogtalan felhalmozásáról van szó, aminek következtében árdrágítás áll elő és amely árumennyiségek ennél fogva minden ellenszolgáltatás nélkül elkobozhatók, sőt az illető birtokosok büntetőjogi uton felelősségre vonhatók.”²⁵ Amennyiben feltárás címén rekvirálásra került volna sor, ez „illegális túlkapás, magyarul mondva csalás volt”, amit üldözni kell. Szmrecsányi azt is közölte, hogy az (illegális) árukivitel és a vele összefüggő árdrágítás megszüntetésére szigorú rendelkezéseket léptetett

életbe. A csempészet – ezt „a legilletékesebb és legfelsőbb helyeken is hangsúlyoztam”, mondotta a főispán – nem használ a köznek, az áru nem a szegényekhez jut el [itt az ausztriai szegényekről, főleg Bécs lakosságáról van szó – F. T. G.], mert odakünn is csak a milliomosok tudják megvásárolni azt. Az illegális áruforgalom révén egyébként „horribilis különbségek” vannak a Pozsonyban és a más országrészekben található áruk között. A csempészárukat el fogják kobozni.

A közgyűlés másik pontja a polgármesterhelyettes-választás volt. A posztra ketten jelentkeztek, Kánya Richárd városi tanácsos és Mitterhauszer Károly városi főjegyző. A száznegyvenhat közgyűlési szavazatból ötvennyolcat Mitterhauszer kapott, nyolcvanhatot Kánya, aki ott helyben le is tette a polgármester-helyettesi esküt. (Ketten üres lapot adtak be.)

Az élelmiszerellátást szigorú elosztási rend szabályozta ekkor; a lakosság ellátása így is folytonosan akadozott. Hiányzott a tej, a hús, a tojás; eltűnt a zöldség, a főzelék és a gyümölcs. A kenyér és a növényi élelem révén lehet még élni, olvassuk az egyik cikkben; a drágaságot már kizárólag érző középosztálynak mindennek ellenére van mit ennie, talán legnagyobb állandó gondja a ruhaínség. Az élelmiszerhiány kettős okát kutatva Paál Jób, a lap budapesti munkatársa az országos hatáskörű zöldségközpontban leleplezett, a szállítási igazolványok kiállításához kapcsolódó visszaélésekre emlékeztetett. Ezeknek az anomáliáknak a következtében a zöldség, a főzelék és a gyümölcs értékesítése visszakerült a legális kereskedelemhez – pontosabban a szindikátusok birtokába jutott. Exportálásra elvben az a cég kap engedélyt, amelyik a belföldi szükségletek kielégítésében is részt vesz. Magyarországon az árakat maximalizálták, Ausztriában nem, így a kereskedőnek már az is hasznot hoz, ha itthon (nyomott áron) felvásárolja az árut, ha pedig a Lajtán túl értékesíti azt, valóságos nemzeti ajándékot kap, mert odakünn drágán is megvesznek mindent. Csak azok kaphatnak tehát külföldi szállítási igazolványt az Országos Közélelmelési Hivatal bizottságától, akik belföldi fogyasztásra is juttatnak a javakból. Eddig viszont ilyen igazolványt nemigen adtak ki, itthon mégsincs áru. Bruckban gyümölcsöt foglaltak le, a fuvarlevélen föl is volt tüntetve a feladó, csakhogy az tagadta, hogy része lenne az akcióban; inkább veszni hagyta áruját, nyilván azért, mert a célba ért csempészárukból így is busás haszna volt. „Illetékes helyen bizonyára

²³ Kiss József emlékére! *Nyugatmagyarországi Híradó*, 1918. június 7., 4.

²⁴ Krammer Jenő: Legkiválóbb harcirepülőnk. *A Mi Lapunk*, 1931. 3. sz. 57–58.

²⁵ Városi közgyűlés. Polgármesterhelyettes-választás. *Nyugatmagyarországi Híradó*, 1918. június 4., [1.]

gondolkoznak majd a megfelelő megoldás felett, de félt, hogy addig gondolkoznak, amíg lassan-lassan elérkezünk a télhez és amíg a magyar zöldség, főzelék és gyümölcs mint fertőtlenítő szer [nyilván ennek álcázva – F. T. G.], szeretetadomány és katonai árú szépen kívándorol abba az Ausztriába, ahonnan mi ipari cikkeket nem kapunk.”²⁶ Ez persze nem jelenti azt, hogy az állami központok jól működneek. Az úgynevezett legitim és illegitim kereskedelem közösen szervezte azt a „boszorkányvásár”-t, aminek láttán „nevetni, sirni, kacagni, zokogni, kurjongatni és énekelni lehetne”. Vajon elhiszi-e majd az utókor, hogy „ezt az égbebüzlő botrányt, azt a nemzetet ölő sok gazságot, s azt a feneketlen sártengert és pokolnál is mélyebbre vezető romlást hosszú-hosszú időn át nem látta senkisé?” „Hát nem látta, punktum! Még az arguszszemű Tisza István sem látta, amíg miniszterelnök volt; de most már látja, és értésére is adta Windischgrätznek,²⁷ hogy az általa (Tisza által) létesített központokat nem ártana megzabolázni. Mi úgy látjuk, hogy Windischgrätz és Sztéryni is nagyon is jól tudják, hogyan áll a szekér, de egyszeribe ők sem képesek kiemelni a kátyúból. Bizony aligha fog más hátramaradni, mint hogy Töry igazságügyminiszter hozzon emelődarút új törvényjavaslatok formájában, melyek végre letörlik a már teljesen lábrakapott szertelen üzleti immoralitást, mely első és legfőbb kutforrása minden belső bajunknak és még végzetessé válhatik, ha a tizenkettedik órában ki nem vágják ezt a bűzös, végromlással fenyegető fekélyt!”²⁸

Tejet, zsírt a város a központi elosztás révén kapott; sokszor későn és keveset. A polgármester június hónapra vonatkozó jelentésének a közellátásra vonatkozó passzusaiából az derül ki, hogy Pozsony lisztjuttalékát a kormány nem tudta felemelni, a készlet kevés, ezért a város a főzölisztadagját „habozva bár”, 65 dekáról 50 dekára volt kénytelen leszállítani. A burgonyatermés elég jó lesz, korai burgonya van is már,

²⁶ Paál Jób: Hova tűnik el a zöldség, a főzelék és a gyümölcs? Nem adnak ki szállítási engedélyeket a külföldre, mégis mindent kicsempésznek – Kit illet meg jogosan a nemzeti ajándék? – Maximális áron semmit nem lehet kapni – A központ és a szindikátusok. *Nyugatmagyarországi Híradó*, 1918. június 20., 2–3.

²⁷ Windischgrätz Lajos hercegről, a közellátásért felelős tárca nélküli miniszterről van szó.

²⁸ (G) [Gébay Miklós]: Szemle. *Nyugatmagyarországi Híradó*, 1918. június 23., 2–3.

de szállítása „a mult héten megakadt”. Zöldborsó van a piacon, de bab alig. A zsírtartalék kifogy, sertést szereznie a városnak nem sikerült. Tej is nehezen érkezik, két nagyobb tejtermelő a „kedvezőtlen vasuti forgalmi viszonyok” miatt beszüntette a szállítást.²⁹ A tejfogyasztási szokások kényszerű megváltozását jelzi, hogy amíg a békeévekben 24–26 000 liter tej fogyott naponta, ekkor a lakosságnak 8000 literrel kellett beérnie.

A város törvényhatósági bizottsága gondoskodik tehát a „hadielosztás”-ról, havonta tárgyalja az élelmezés helyzetét és igyekszik elhárítani az abban mutatkozó akadályokat, föllép az áruhalmozók és árdragítók ellen, illetve az eldugott élelem rekvirálásával fenyegetőzik, továbbá ótestamentumi vádakat zúdít azok fejére, akik kibújnak a katonai szolgálat alól. A törvényhatóság hadisegély-felszólamlási bizottságában a szociáldemokrata párt is képviselteti magát; ennek tagja a város életében később fontos szerepet betöltő Wittich Pál, a helyi szocdemek első számú vezetője – mindaddig, míg le nem mond megbízatásáról arra hivatkozva, hogy a bizottság többségével szemben nem tudja hatékonyan képviselni a munkásság érdekeit. Mindazonáltal a napilap közleményeiből sejthető, hogy a város polgárai nehezen ugyan, de (még) fegyelmezetten tűrik a nélkülözéseket.

A városok helyzetének a háború kiváltotta változásaira azonban a Nyugatmagyarországi Híradó is reagált, bár nem mindig közvetlenül. Nem teljesen világos, hogy a Városok Lapjából vették-e át a lap egy másik helyén föllelhető utalás szerint szintén pozsonyi Wolf Zsigmond cikkét,³⁰ vagy a szerző csak kommentált a pozsonyi napilapban egy ott megjelent közleményt; tény, hogy az írásban tételelesen föl van sorolva, hogy mire is kellett a városoknak az őket kifizethetetlen adósságokba verő kölcsönöket fölvenniük: beszállásolási költségekre, városi üzemek, víz-, világítási, forgalmi művek deficitjének fedezésére, a fokozott rendészeti kiadásokra, tisztviselők háborús segélyére és emelkedő munkabérekre. Wolf szerint „a háborús kiadásoknak egy nagy részére a városok nem a saját érdekeikből kifolyólag voltak kény-

²⁹ A polgármester havi jelentése június hónapról. *Nyugatmagyarországi Híradó*, 1918. június 28., 2.

³⁰ Wolf Zsigmond: A városok helyzete a háborúban. *Nyugatmagyarországi Híradó*, 1918. augusztus 7., 2.

szerítve, hanem az állam érdekében történtek, míg a vidék az egész háború alatt a városi lakósságnál minden tekintetben sokkal jobb helyzetben volt”.³¹ A cikk igényeket jelentett be bizonyos költségeknek a minisztériumok részéről történő pótlására, s ehhez a szemlélethez valamivel több mint egy hónap múlva a törvényhatósági bizottság is csatlakozott. A szeptember elején tartott közgyűlésen a bizottság tagjai országos akció megindítását határozták el, tiltakozván a belügy-minisztériumnak egy konkrét ügyben, „a város egy felterjesztésére felelve” tett nyilatkozata ellen, mely szerint a katonai beszállások költségeit nem áll módjában megtéríteni.³²

Az egy-két hónap múlva bekövetkező földrengésre azonban még alig utal valami. A polgári élet kellékei közül még megmaradt ez-az, például a nők érdeklődése a szépítőszerkektől. Az egyik reklámszövegbe kiöltője szellemesen építette be a háborús években életbe léptetett cenzúrára való utalást: „A cenzura hatalma, sem tudja azt a hirt elnyomni, hogy a Diana puder és a Diana krém a legjobb szépítőszerkektől.”³³

A lapszerkesztők és újságírók életét megnyomorító cenzúráról ebben az időben természetesen egy sort sem lehetett leírni; áldatlan hatásáról az egyik őszi, már az őszirozás forradalom idején megjelent számban találunk egy cikket. A város és környezete sorsának év végi bizonytalanná válása idején Vajda Ernő arról értekezett, hogy a cenzúra megszűnt ugyan, de más okból mégsem kaphat nyilvánosságot minden információ: „sajnos, azelőtt nem volt szabad, most meg nem illik mindent megírni”. (Valószínűleg a cseh légiók szándékaival kapcsolatos „rém”-hírekre, a város közelgő megszállására gondolt a szerző.) Vajda részben a cenzúrát teszi felelőssé azért, hogy a társadalom felkészületlenül fogadta azt, ami 1918 őszén bekövetkezett. Azt, hogy a háborús években nem lehetett értekezni a lapban például a hadititkokról, helyénvalónak találja, de a cenzúra ezentúl „a legképtelenebb, a legostobább és haszontalanabb rendeleteket adta ki”; olyan dolgokról sem volt szabad írni, amelyekről mindenki tudott, csak éppen – a tár-

gyilagos hírszolgáltatás hiánya miatt – ezerszeresen felnagyított formában. Vajda két szemléletes példát említ. Az egyik: nem lehetett írni például arról, hogy Zita királynének koraszülése volt. A másik példa pozsonyi: nyáron fönt a várban két katonát kivégeztek; hadifogságból szabadulva négy hét szabadságot kaptak, s ezt az időt meg akarták toldani valamennyivel. Ez természetesen lázadásnak minősült. A pozsonyi újságírók jelen voltak a kivégzésnél, mire azonban beértek a szerkesztőségbe, hogy tudósítást írjanak róla, már odaérkezett a tiltó parancs. Másnap az egész ország attól visszhangzott, hogy Pozsonyban lázadás robbant ki.³⁴

A cenzúra következménye lehet az is, hogy a nyáron Pozsonyban kitört néhány napos munkássztrájkról csak annak befejezése után találunk egy lakonikus hírt a lapban; igaz, a demonstráció szombat délután kezdődött el, s a Híradó hétfőn nem jelent meg. Ebben a rövid hírben még a munkások követeléseire sincs utalás, mint ahogy arról sincs szó benne, milyen ígéretekkel szerelték le a sztrájkban résztvevőket. A közlemény szövege ennyi:

„Szombat dél óta a pozsonyi munkásság is sztrájkolt azoknak a kivételével, akik mint vezényeltek dolgoznak a gyárakban. A munkásságnak a Magyar Kir. Államvasutak budapesti gépgyárában történt események szolgáltattak okot. A megyeházán tegnap délelőtt tárgyalások voltak Majthény József báró kormánybiztos helyettes és a munkásság képviselői között, este pedig a szakszervezetek elnökei tartottak értekezletet, amely hosszabb vita után kimondotta, hogy a munkásságnak a sztrájk megszüntetését ajánlják oly módon, hogy még ma, legkésőbb azonban holnap, szerdán reggel az egész vonalon álljanak ismét munkába. Minthogy erről a határozatról a munkásság túlnyomó része még tegnap este tudomást szerzett, a legtöbb üzemben már ma reggel felveszik a rendes munka fonalát.”³⁵

³¹ Uo.

³² Városi közgyűlés. Interpelláció a zsirhiány miatt. *Nyugatmagyarországi Híradó*, 1918. szeptember 3., [1]–2.

³³ Többször szerepel a lapban, én a következő helyről idézem: *Nyugatmagyarországi Híradó*, 1918. június 26., 5.

³⁴ Aida [Vajda Ernő]: A cenzura. *Nyugatmagyarországi Híradó*, 1918. november 13. 2–3. Nyilván Ján Škapík és Martin Lípa 1918. június 5-én történt kivégzéséről van szó. A lázadásról szőtt képzetek erősek lehetnek; a kommunista korszak irodalmában a 72. gyalogezred egyik zászlóalja több mint háromszáz katonájának zendüléséről olvashatunk.

³⁵ Pozsonyban véget ér a sztrájk. *Nyugatmagyarországi Híradó*, 1918. június 25., 5. (A fejlécen téves, 24-i dátum szerepel.)

Két dolog érdemel itt figyelmet. Az egyik: a különböző szakszervezetekbe tömörült munkások egyöntetűen beszüntették a munkát – a hírben utalt kivételek, a „vezényelték” valószínűleg katonai igazgatás alá tartoztak, esetükben a hadbíróság lett volna illetékes, ők tehát sokkal többet kockáztattak volna, ha részt vesznek a sztrájkban, mint a többiek. A másik: a sztrájkot budapesti események váltották ki, egy szóval az egész nagyobb összefüggésekbe illeszkedett, s több nagyváros és a főváros egységes munkásvezetésére következtethetünk belőle.

A magyarországi nemzetiségek elszakadási igényeiről nem tud vagy legalábbis nem ír a lap. Nemzetiségekkel kapcsolatos feszültségeket inkább Ausztriában lát, Magyarországgal kapcsolatban erről főleg elvi síkon esik szó. A közvetlenül meg sem nevezett veszélyeket inkább az antanthoz kötik, bár az egyik, már idézett cikkből az is sejthetővé válik, hogy a nemzetiségek és a pacifisták fogyó türelme új, együttes veszélyforrást jelenthet:

„Kétségtelen, hogy ellenségeink saját sajtójukkal, közébünk küldött számos ügynökkel befolyásolják közvéleményünket; lázítják nemzeti-ségeinket. Nem lehet, nem szabad tűrni, hogy e nagyon is céltudatos róklák mellé a demokrácia jelszavát bőgő különben jámbor birkák álljanak. A legtisztább, legmélysegebb meggyőződésű demokratának nem lehetnek közösek a céljai a fizetett ententeügynökkel. Emmez áru-ló, amaz még a legrosszabb esetben is csak fantasztá, kettőjük között közösség nem létezhetik.”³⁶

Az, hogy a szlovákok csatlakozni fognak a csehekhez, valószínűleg alig merül föl ekkor a pozsonyiakban, hiszen a városban és környékén efféle igény a nyilvánosságban nem jelenik meg, közvetlen tapasztalatokból tehát nem lehet erre következtetni. Olvashattak a központi hatalmak ellen harcoló légiókról, s nyilván már azt is tudják, hogy a Csehszlovák Nemzeti Tanácsot az antant elismerte szövetséges félként – a korabeli jog szerint rendhagyó módon, minthogy Csehszlovákia nevű állam még nem létezett; ez magyarázhatja azt a hangnemet, amellyel a lap Masaryk egyik könyvére reflektál. A cikkíró semmiben sem ért egyet a cseh professzorral, így az orosz kérdésben sem, magát

a könyvet pedig, mint a háborús uszítás és pánszlávizmus dokumentumát, minden vonatkozásban elutasítja.³⁷

Jankovics Marcell író, országgyűlési képviselő azt írja idézett könyvében, hogy nyáron hallott először arról, hogy az antant elhatározta Magyarország eljövendő feldarabolását. Jankovics a júliusi királylátogatás idején az osztrák hegyekbe utazott, a Semmeringre, itt értesült egy német értelmiségitől arról, hogy Párizsban döntést hoztak: „Közép-Európa minden borralalóját a magyarokéból fizetik”, s Pozsony Szlovenszko fővárosa lesz.³⁸

Ősz elejéig a későbbi csehszlovákiai magyar kisebbség legképzettebb politikusa, ekkor még szintén a budapesti parlament tagja, Szűllő Géza sem tapasztalt meg semmit a szlovákok állítólagos elégedetlenségéből, sőt azután is csak apró jelek figyelmeztették az elkövetkezendőkre:

„1918 szeptemberében mutatkoztak az első nyugtalanító jelenségek. Beszámoló körúton voltam választókerületemben, Bazinban és Modorban és mint azelőtt, most is igyekeztem megtalálni az összhangot a szlovák vezetők és a magyar hatóságok képviselői között. Velem voltak a szlovákság vezetői közül Zoch Sámuel modori evangélikus lelkész, Jamniczky Ottokár bazini városi ügyész és Dusek Győző királyi közjegyző is. Zoch ekkor már tudott arról, hogy a szlovákok szeptember végén értekezletet fognak tartani – erről később bizonyosodtam meg –, de sem előttem, sem a társai előtt nem tett említést semmiről. Dusek például annyira nem tudott semmiről, hogy még engem kért meg, hogy helyeztessem át Pozsonyba közjegyzőnek a magyarság érdekeiben tett működése jutalmaként. Annál nagyobb volt a meglepetésem, amikor szeptember végefelé egyik pártfogoltam, Fábry Pál, bizalmasan közölte velem, hogy a nyugati hatalmak már megegyeztek abban, hogy megteremtik Csehszlovákiát és az autonóm Szlovenszko fővárosa Pozsony lesz. A megrendítő hírről nyomban értesítettem Wekerle Sándor akkori miniszterelnököt, de ő lekicsinylő kézmozdulattal vette ezt tudomásul és napirendre tért felette.

³⁷ W. L.: Th. G. Masaryk. Russland und Europa. *Nyugatmagyarországi Híradó*, 1918. augusztus 7., 6.

³⁸ Jankovics é. n., I. köt. 11.

³⁶ (G): Szemle. *Nyugatmagyarországi Híradó*, 1918. június 23., 2.

Szeptemberben többször is jártam Bazinban és Modorban, de Zoch még mindig nem mert nyíltan beszélni.”³⁹

Érdekes adalék a pozíció- és világnézet-változtatások ügyéhez, hogy Zoch azelőtt Szüillő kortese, a megszállás után pedig Pozsony város és Pozsony megye zsupánja lett. Dušek Győző szintén 1919-ben, a csehszlovák érában kormánybiztos-helyettes lett Pozsonyban, Fábrý pedig zsupán Sáros megyében.

A cseh légiók sziluettjénél fenyegetőbbnek tűnik föl a szomszédos világváros: Bécs. Szeptember végén, amikor a bécsi lapokban cikkek jelennek meg arról, hogy Ausztria igényt tart a városra, továbbá Pozsony, Sopron és Vas vármegyék németlakta területeire – állítólag az elvesztett Boszniaért cserébe követelik Nyugat-Magyarországot –, a Nyugatmagyarországi Híradó szarkasztikusan veri vissza a „szörnyszülött ideá”-t, „aminél nagyobb szemérmertlenséget még az entente se mert produkálni az öt éves háború alatt”.⁴⁰ Jellemző, hogy a vezércikk írója tisztában van ugyan azzal, hogy „hűséges szövetségeink”, a csehek maguknak akarják a „tót vidékeket”, az igazi (bár talán nem túlságosan veszélyes) ellenség Ausztria lesz, „az önmagával is tehetetlen vénaszszony”. „Politikai gondolatokban örök idők óta impotens vezérferfiak találták ki ezt a legujabb gyönyörűséges ideát, aminek hallatára nem is szabad lángra gyulnunk, csak egy cifra káromkodás lehet rá a legméltoőbb felelet. Pozsony kellene nekik, ősi magyar dicsőségünk egy darabja, magyar királyok koronázó városa, csak azért, mert pár ezer ember még mindig beszél benne németül.”⁴¹ A város nemzetiségi tagoltsága a cikkíró szerint nem támaszthat alá jogtalan igényeket: „Pozsonyban van magyarajkú, németajkú és tótajkú elég, de mind a hármának csak egy szíve van és az a szív magyar.”

A megszállás utáni hónapok eseményei valóban azt mutatják, hogy az őslakosság nagy arányában egységes marad. Ugyanazon a napon, amikor a Nyugatmagyarországi Híradó az „osztrák-német” igényeket visszautasító cikket közölte, Bécsben nyilatkozatot tett közzé a „német nemzeti párt szövetségének vezetősége”, melyben cáfolta a csereal-

kuról „egy parlamenti hirszolgalati ügynökség” által fölröppentett híreket. A párt politikusainak tanácskozása „egész más tárgyakkal foglalkozik”, s olyan tervről, amelyeket a lapok szellőztettek, „illetékes személynek nincs tudomása”.⁴² Pozsonyban azonban nem mindenki érte be a cáfolattal. Két nappal annak megjelenése után a napilap a vármegyei törvényhatósági bizottság választmányának a közgyűlés elé terjesztendő határozati javaslatát közli, amelyben az önvédelmi elszántsággal a függetlenség fokozott igénye kapcsolódik össze. Az őszi közgyűlés elé kerülő, Katona Móric indítványára tárgyalt javaslat „az Ausztriában megnyilvánuló politikai törekvésekkel szemben a magyar külpolitika intézményes biztosítékainak megteremtése tárgyában” azon alaptételre épül, hogy az 1867. évi XII. tc. – a kiegyezési törvény – határozmányai katonai, külpolitikai és gazdasági tekintetben nem felelnek meg a „változott életviszonyoknak”, ezért az „a magyar érdekeknek nyomatékosabb érvényesítése mellett” revideálásra szorul. „A vármegye közönsége ezt annyival is inkább szükségesnek tartja, mert Ausztriában egyes nemzetiségek mind leplezetlenebbül a magyar birodalom területi s politikai integritását és így elsősorban Pozsony vármegyét támadják, ami sajnos illetékes részről sem megtorolva, sem kellő eréllyel visszautasítva nem lett.” A napilap azért is bízik benne, hogy a közgyűlés egyhangúlag fogja határozattá emelni a javaslatot, mert ez állásfoglalást jelentene a „folytonos támadásokkal”, az „orcátlan követelésekkel” szemben, melyek eleinte cseh, most pedig ausztriai német részről nyilvánultak meg, s „amelyeknek éppen a mi városunkra és vármegyénkire fáj a foguk”.⁴³

A baloldali forradalomnak sem lehet érezni az előszelét. A Nyugatmagyarországi Híradóban rendszeresen jelentek meg cikkek a szovjetunióbeli állapotokról, főképp a magyar hadifoglyok sorsáról, ideértve azokat is, akik beléptek a Vörös Hadseregbe. Ám a bolsevik forradalomról korántsem csak negatívumokat olvashatunk, hiszen az az itteni értelmezés szerint a cárizmus, tehát a legembertelenebb ázsiai

³⁹ Szüillő Géza: Husz magyar esztendő. Visszaemlékezéseim az elszakított Felvidék küzdelmeire. *Pesti Hírlap*, 1939. február 12., 3.

⁴⁰ Pozsony... *Nyugatmagyarországi Híradó*, 1918. szeptember 26., [1.]

⁴¹ Uo.

⁴² (Az osztrák-német nemzeti párt nyilatkozata.) *Nyugatmagyarországi Híradó*, 1918. szeptember 27., 6.

⁴³ Pozsonyvármegye az 1867: XII. törvénycikk revideálásaért. A vármegye a magyar érdekek intézményes biztosítékainak megalkotását kívánja. *Nyugatmagyarországi Híradó*, 1918. szeptember 29., 3.

hatalmi forma ellen kitört polgári forradalom elágazása, amely lehetővé tette a breszt-litovszki béke megkötését. A legtöbb ilyen tárgyú cikk szerzője a somorjai Panajoth Gyula – az egyik hírből az derül ki róla, hogy tb. főszolgabíró –, aki korábban megjárta a hadifogságot. Panajoth elég szakszerűen ábrázolja a szovjetunióbeli állapotokat, a polgárháború kegyetlenségét, a bolsevik rendszert és a kommunista hatalomátvétel utáni állapotokat, a „kontrarevolúció” „brutális elfojtását” s a polgárság elleni intézkedéseket is. Egyik cikkében azonban a következő megállapítás is szerepel: „Ami azon kérdést illeti, hogy érdekünkben áll-e, hogy a bolsevikiek rendszere állandósuljon megint, egy határozott igennel kell felelni. – Ennek a rendszernek megdőlése azt jelentené, hogy a polgári elemeknek fanatikus gyűlölete Németország és Ausztria-Magyarország iránt újból felülkerekednék és az orosz népnek természetből örökölt békeszeretetét feldolgni igyekeznének. Az orosz polgári elemek, amelyek cárukat oly könnyörtelenül elárulták, nem sok szimpátiát érdemelnek.”⁴⁴ A cikkíró szerint az orosz polgárok olyan pökhendiek, mint az antant, nem akarják befejezni a háborút; államukat legyőzhetetlennek tartják. A bolsevizmus veszélyeiből e passzusnál Panajoth doktor azt emeli ki, hogy a hazaérkező magyar hadifoglyok a polgárháború körülményei között oly ígézet alá kerültek, hogy anyagi előnyök érdekében itt is ezeket az eszméket terjesztik majd. Saját oroszországi tapasztalatairól és a hadifoglyok életéről szóló cikkei egyikében Panajoth arról is értekezik, hogy a hadifoglyok között „a bolseviki eszmék” a fogolytáborokban uralkodó áldatlan állapotok következtében „rohamosan terjedtek”, ugyanis aki csatlakozott a bolsevikokhoz, javíthatott a sorsán. Akik beléptek a vörös gárdába, zsoldot, ellátást kaptak, „és a jogtalanul eszközölt rekvirálásokból egész kellemes egzisztenciát biztosíthattak maguknak”. Ennek hatását a magyar társadalom is meg fogja érezni: „Nem lesz olyan falu az országban, amelyben hadifogoly nem térne vissza. És a visszatértek el fogják mesélni a látottakat, de nem az objektív szemlélők higadtságával, hanem azon különös lelkiállapot hatása alatt, amely alá mindazok, akik az orosz forradalomnak változatokban gazdag, véres

⁴⁴ Panajoth Gyula dr.: A bolsevikiek országa. *Nyugatmagyarországi Híradó*, 1918. június 12., 2–3. A szerző évekkal később, már magyarországi, váci szolgabíróként könyv alakban is kiadta a pozsonyi napilapban közölt cikksorozatát.

esélyeit [nyilván eseményeit – F. T. G.] látták, kerültek.” Tehát akik látták egy autokrata birodalom összeomlását s az új rend fölépülését olyan elemekből, amelyek sohasem vettek részt az állami életben.⁴⁵

A lap rendszeresen közli a kitüntetett pozsonyi katonák, népfelkelők, honvédek, póttartalékosok névsorát – a tisztüket külön –, sokszor végtelen listákat; éppígy a fronton elesett pozsonyiak, Pozsony megyeiek nevét, köztük ismert családok tiszt tagjait; látszik a hírekből, hogy a tűzvonalban nincs osztálykülönbség. A hazatért és hazavárt katonák ügye is nemegyszer föltűnik a Híradóban. A június 16-i számba például Ujjady Árpád főhadnagy, a szociális és munkaközvetítő iroda vezetője ír cikket a hadirokkant-munkaközvetítésről; jelentések látnak napvilágot a hadirokkantak családjainak segélyezéséről; június elején arról olvasunk, hogy a 71. gyalogezred zenekara ünnepi hangversenyt tart, s a bevételt az ezred özvegyeinek és árváinak juttatják. Később Kumlik Tódor polgármester fordul a város közönségéhez az orosz határ irányából hazaözoñló hadifoglyok „fogadása, ellátása és felszerelése” érdekében; mindezen feladatok ellátására a hadvezetőség munkáján kívül „a társadalom segítő közreműködésére” is szükség van. A hazatérőkről már Oroszországban és a hazavezető úton is gondoskodni kell. A Magyar Vöröskereszt egyesületek „hadifoglyokat gyámolító bizottsága” vállalta e feladatot, de a polgármester segítségét kérte, ő viszont kénytelen volt „városunk mindenkor áldozatkész, hazafias és nagylelkű közönségéhez”, a hivatalok, pénzüzetek, kereskedelmi és iparvállalatok vezetőihez, jótékonyági és egyéb egyesületekhez, sőt, az egyénekhez is továbbítani a kérést, hogy segítsenek a szükséges anyagi eszközök előteremtésében.⁴⁶

Hadifoglyok egyébként Pozsonyban és környékén is vannak; oroszokról és olaszokról esik szó a lapban. Június elején például a városi tanács egy belügyminiszeri rendelet folytán figyelmezteti „a közönséget”, hogy az orosz hadifoglyok szökésre való biztatása az ország hadviselési érdekeibe ütközik és szigorú büntetést von maga után,

⁴⁵ Panajoth Gyula dr.: Oroszországban élő hadifoglyaink erkölcsi állapota. *Nyugatmagyarországi Híradó*, 1918. szeptember 4., 2.

⁴⁶ Hazatérő hadifoglyainkért. *Híradó*, 1918. június 25., 6. [a címloldal fejlécén június 24.]]

ezért az ilyesmitől mindenki tartózkodjék.⁴⁷ Az egyik polgármesteri hirdetmény szerint a hadifoglyok többsége nem egyszerűen munkaadóik rábeszélésére, hanem azok által segítve, még élelemmel is ellátva szökött meg.⁴⁸ A fogolyszöktetés jövedelmező üzletág lehetett, ugyanis a pozsonyi rendőrség a városból kiinduló szálakat követve egy egész szöktetőirodát leplez le – Bécsben.

A hadi-rokkantak ügye, a hadbavonultak családjának segélyezése és az egészségvédelem is többször napirendre kerül a lapban. Ahogy az ősz közeledik, a városban fölüti fejét a spanyolnátha. Az anya- és csecsemővédelem ügyében tartott, szociális programot tárgyaló júliusi értekezleten a hírneves gyermekorvos-professzor, Heim Pál tart – a lapban két részletben közölt – előadást e tárgykörben.⁴⁹ (Egy évvel később a várost irányító testület már az anya- és csecsemővédelmi központ megteremtéséért mondhat köszönetet Heim professzornak.)

Ugyanakkor már előrevetül a város elcsatolását követő évek egyik legmélyebb és legtartósabb csoportellentéte. Pozsony az utolsó évtizedekben Magyarország egyik legfejlettebb iparvárosává vált, ahol nemcsak a szociáldemokráciának volt jól kiépített bázisa, hanem a katolikus munkásságnak is – szakszervezeteik tíz évvel korábban a keresztényszocialista mozgalom irányítója, Giesswein Sándor közvetlen hatására alakultak politikai szerveződéssé. Augusztus végén botrány tört ki az egyik keresztényszocialista népgyűlésen; erről a lap is beszámolt. A konferenciát az Országos Keresztényszocialista Szövetség és az ennek részét képező Keresztényszocialista Egyesület szervezte „aktuális társadalmi problémákról”. Az esemény rangját a mozgalom országos rangú vezetői, Ernst Sándor pápai prelátus, Haller István és Huszár Károly – utóbbi az 1919–1920-as magyarországi koncentrációs kormány miniszterelnöke lett – jelenléte adta meg. Mindhárman ott voltak az „intelligencia” részvételével tartott délelőtti értekezleten; este

három általános értekezletet tartottak, külön a németek, a szlovákok, illetve a magyarok számára. A németekén Huszár és Tobler János, a szlovákokén Haverla Péter, a pozsonyi Keresztényszociális Egyesület társelnöke, a magyarokén Ernst, Haller és Huszár mondott beszédet. A botrány ez utóbbin tört ki. A Híradó beszámolóját követően másnap a „Pozsonyi keresztényszociális titkárság” vezetője, Tobler János⁵⁰ helyreigazító sorait hozza a lap:

„A »Nyugatmagyarországi Híradó« tegnapi számában *Keresztényszociálisták mozgalma Pozsonyban* cím alatt leadott közlemény helyreigazítását kérjük. A Vigadó termében megtartott magyar gyűlésen a szociáldemokratapárt számos tagja jelent meg, akiket Huszár Károly országgyűlési képviselő beszédje kezdetén felszólított, hogy a gyűlés zavartalan lefolyása végett válasszák ki maguk közül a »legtehetségesebb« egyént s a jelenlevő közönség előtt vivják meg szóharcukat az elvi igazság kérdésében. Erre Holub Ferenc nevű elvtársukat jelölték ki a szociáldemokraták, aki vállalkozott az elvi szóharcra. Huszár Károly országgyűlési képviselő megkezdve fejtegetését, minden egyes pontnál megkérdezte a »legtehetségesebb« szociáldemokratát, hogy megegyezik-e nézete az előadottakkal, amit az illető kénytelen volt helyesnek elismerni. Ezt azonban megunt, mert egyszerre nem volt található a pódiumon. Erre Huszár kijelentette, hogy aki a küzdőtérrel elsökök, azzal szóharcot vivni nem lehet. Ezután a jelenlevő szociáldemokraták mindenáron a rend és a gyűlés megzavarására törekedtek, amint a tegnapi lap közleményeiből is kitűnik, egyikük fegyvert húzott ki, amit a közelben álló rendőr észrevett és

⁵⁰ Tobler János (Sopron, 1889–?) kelmefestő iparosnak tanult, majd szülővárosában a keresztényszocialista szervezet titkára lett. A háborúban a fronton szolgált, utána a pozsonyi keresztényszocialisták vezető személyisége; 1920-ig a Pressburger Tagblatt felelős szerkesztője. A cseh megszállás után kulcsszerepe lett a katolikus szakszervezetek párttá szervezésében. Az 1920-as választások során a keresztényszocialista párt képviselőjeként bejutott a törvényhozásba, 1922-ben azonban az illetőségi jog hiányának ürügyén megfosztották mandátumától, majd kiutasították az országból. Magyarországon is részt vett a keresztényszocialista mozgalomban, a Keresztény Gazdasági Párt tagja volt. 1926-tól a Pest-környéki terület mandátumával törvényhozó lett a budapesti parlamentben. Többször felszólalt a szociális kérdések, a munkanélküliség ügyében, a negyvenórás munkahét bevezetését követelte.

⁴⁷ Nem szabad a hadifoglyokat szökésre csábítani! *Nyugatmagyarországi Híradó*, 1918. június 4., 4.

⁴⁸ Miért szöknek meg a hadifoglyok? (Hirdetmény.) *Nyugatmagyarországi Híradó*, 1918. augusztus 17., 4.

⁴⁹ Az anyák és csecsemők védelme. Heim Pál dr., egyetemi orvostanár előadása a pozsonyi vármegyeházán tartott hétfői értekezleten I. *Nyugatmagyarországi Híradó*, 1918. július 10., 3–4. ; II., július 11., 2–3.

nyakoncsipte az ipsét és kivitte a teremből. A gyűlés ezután a legszebb rendben folyt le, amit a jelenlevők közül bárki is bizonyíthat.”⁵¹

Az eset persze nélkülözi a drámaiságot, inkább kelt groteszk hatást, éppúgy, mint az egy hónappal később a városban lefolytatott hadbíróági tárgyalás is, amelynek vádlottjai a hét hónappal később kikiáltott magyarországi Tanácsköztársaság majdani népbiztosa, Hamburger Jenő, „a nagykanizsai csodadoktor, népfelkelő főorvos”⁵² és Sneff József magántisztviselő, szociáldemokrata párttitkár voltak. Az ítélet, meglepő módon, igazolta a védelem állítását, tudniillik hogy elfogadhatatlan a honvédegyeszségnek az az álláspontja, mely szerint a vádlottak irányításával Nagykanizsán „a haderő hátrányát célzó nagy vasuti sztrájk készült, illetve forradalmi és antimilitarista célzatú munkástanács lett légyen szervezve”. Hamburgert végül „nyilvános erőszakoskodás büntetében, a közcsend és rend elleni vétségben” és „fegyelmi kihágásban” mondták ki bűnösnek; a „rendkívül enyhítő” körülmények beszámításával végül a vizsgálati fogságon túlmenően egyévi foglárfoházra (államfogházra) ítélték. Az állam hadi ereje ellen intézett háromrendbeli bűncselekmény „vádja és következményei” alól viszont felmentették.

Hamburger a kommunista korszakban Magyarországon kolportált életrajza szerint halálveszedelemben forgott ekkor: kevésen múlt, hogy nem végezték ki.⁵³ Ez az állítás a ítélethozatalról közölt beszámó-

⁵¹ Keresztényszociálisták és szociáldemokraták. *Híradó*, 1918. augusztus 28., 4. A lap kommentárja Tobler leveléhez: „Mi a »helyreigazítást« szó szerint leközzöljük, bár meg kell jegyeznünk, hogy a levél nem helyreigazítja, hanem ép ellenkezőleg megerősíti tegnapi közleményünket.”

⁵² Hamburger Jenő (Zalaudvarnok, 1883 – Moszkva, 1936) a Magyar Szociáldemokrata Párt nagykanizsai csoportjának elnöke, a háború alatt orvos, majd főorvos a városban működő hadikórházban. Az ítélethirdetés után néhány hónappal, az őszirózsás forradalom idején először a párt központi titkára lett. Somogy vármegyei kormánybiztosként a földfoglaló mozgalmak támogatója. Az 1919. március 21-én kikiáltott Tanácsköztársaság idején a szocialista párt és a kommunisták egyesülése után létrejött párt titkára, a földművelésügyi népbiztosok egyike, hadtestparancsnok. A kollektív nagyüzemek híve. Május végétől a közlélmzés országos irányítója. A Tanácsköztársaság bukása után, 1919 és 1922 között Ausztriában és Olaszországban élt, majd Moszkvába ment.

⁵³ Dr. Hamburger Jenő az orvos és forradalmár... 1956. A broszúra szerzői szerint „a hadbíró ügyész Hamburgerre halálos ítéletet kért” (uo. 9).

ló ismeretében komolytalan. Úgy tűnik föl, hogy a hadbíróság minden lehetséges eszközt megragadott arra, hogy csökkenthesse a Hamburgerékre kiróható büntetést. Elég meglepő például, hogy maga a haditörvényszék cáfolja meg – illetve nem veszi figyelembe – a nyomozati eredményeket. Lássunk egy lényeges részletet az ítéletnek a Híradó munkatársa által valószínűleg gyorsírással följegyzett indoklásából:

„Az ítélet indoklása szerint Hamburger dr. 1917. nyarán, amikor Nagykanizsán igen rosszak voltak a közlélmzési viszonyok, két röpiratot szerkesztett, amelyekkel a város polgármesterét becsmérelte, illetve a nagykanizsai járás főszolgabírája ellen izgatott. Néhány nappal a röpiratok megjelenése után pedig egy nem általa rendezett tüntető körmenethez a többek között azokat a nyilatkozatokat intézte, amelyek szerint, ha a főszolgabíró a gabonavásárlás ügyében kiadott és a közönségre sérelmes rendeletét 48 órán belül vissza nem vonja, úgy törni-zúzni fognak, a szuronyok erdejének és gépfegyvereknek is nekimennek.

Ez utóbbi cselekményben a nyilvános erőszakoskodás büntetett láták fennforogni.

A haditörvényszék azonban méltányolta Hamburger dr.-nak önzetlen fellépését, amellyel a munkásnép javának előmozdítása végett szállott sikra [az én kiemelésem – F. T. G.] és ezért népfelkelő főorvosi rangjának és orvosdoktori diplomájának érintetlen hagyása mellett szabta ki a büntetést. A haditörvényszék nem látta fennforogni az állam hadiereje elleni büntetett azon röplapnak állítólagos elterjesztésében, amely az annexiómentes békét követelte és ellenesetben a mindenkit elsöprő nagy áradat eljövételét áhitotta. A bíróság úgy találta, hogy az adott viszonyok mellett senki a kifejezésekben forradalomra felhívást nem láthatott, annál kevésbbé, mert a röplap elterjesztésével sokkal ideálisabb célok lebegtek a terjesztők előtt. A röplapban olvasható azon kifejezésben pedig, hogy »üdvözöljük orosz forradalmár testvéreinket« ugyancsak nem látott bűncselekményt a haditörvényszék, mert annak idején, vagyis f. év elején az orosz forradalmárokból mindenki csak azt a szervezetet üdvözölte, amely első gyanánt sietett a béke megteremtésére. Az üdvözlés tehát a köznapi értelemben vett forradalom magvainak elhintését nem jelenthette. [...]

Az antimilitarista, forradalmi célzatú, államellenes és bolsevikizmussal szaturált orosz mintájú munkástanács megszervezésének vád-

ját pedig a honvédtügyész még hétfőn tartott vádbeszédje folyamán ejtette el és emiatt természetesen felmentő ítéletet kellett hozni.”⁵⁴

Az indoklásból is az derül ki: a hadbírótság is tudja, ha a vérontás még nem fejeződött is be, a háborúnak vége.⁵⁵

⁵⁴ Törvényszék. Ítélet a szociáldemokraták bűn perében. *Nyugatmagyarországi Híradó*, 1918. szeptember 14., 5.

⁵⁵ A *Nyugatmagyarországi Híradó* 1919. októberi számait eddig egyetlenegy közgyűteményben sem találtam meg, így nem tudtam szemelvényeket választani ennek az igen fontos hónapnak a közleményeiből. Októberben omlott össze a bolgár front, ekkor volt a német hadsereg fekete napja, s a hónap közepén jelentette be IV. Károly az Osztrák–Magyar Monarchia ausztriai részének föderalizálását. A budapesti parlamentben Tisza István kijelentette, hogy a háborút elvesztették.

Az őszi forradalom⁵⁶

1918 végén a magyar társadalom mindennapjaiban a reakció és a progresszió – ez talán érzékelhető volt az előző fejezetből is – távolról sem különült el olyan élesen, mint ahogyan az az 1919 utáni magyar emigráció sajtójában, majd a kommunista korszak szakirodalmában szerepelt. A magyar állampolgároknak úgyszólván mindegyike érdekelt volt egyfajta demokratikus, a háború minél hamarabb történő befejezését követő kibontakozásban, s nagy különbségre például a Wekerle-kormány hívei és azok között, akik a Károlyi Mihály vezetésével október 24-ről 25-re virradó éjszakán Budapesten megalakult Magyar Nemzeti Tanácsra bízta volna az ország sorsát, pozsonyi vonatkozásban alig világítanak rá a fő forrásunkat képező napilap szeptember végéig megjelent közleményei vagy a későbbi visszaemlékezések. Úgy tűnik föl, mintha a katonai vereség Tisza által történt beismerésének hatására egyszerre, előzmény, előjelek nélkül törtek volna ki a lefojtott indulatok. A novemberi forradalmi napokban Vajda Ernő éppen arról írt cikket a lapba, hogy „az új rend, az új hatalom, új világ” a „csendes, konzervatív városban” régi, kopott eszméket talált, amelyek követői egyszerűen félreálltak az útból; még szellemi csatákra sem került sor az új elvek híveivel. „Megtörtént az a szinte elképzelhetetlen eset, hogy uralomra jutottak olyan pártok, amik legtöbb helyen meg sem voltak szervezve, így Pozsonyban sem.” Az új eszmék a szellemi arisztokrácia egy részét már korábban meghódították ugyan, de a „komoly, gondolkodó, olvasó és folyton tanuló emberek [...] kifelé sosem szerettek szerepelni”. Most viszont gyorsan meg kell szervezni a már hatalomra

⁵⁶ E fejezethez a Híradó közleményein kívül fölhasználtam Fogarassy László tanulmányának adatait is (Fogarassy 1968).

került pártokat, részben azért, mert következnek a választások,⁵⁷ „de ennél a praktikus fontosságnál is nagyobb érdek az, hogy egy-egy párt most, amikor uralmon van, minél több harcot [sic!] és hivat hódítson magának, hiszen az elvek és eszmék elterjedése és diadala mégis csak sarkal minden meggyőződéses embert”. Fontos tehát a cikkíró szerint, hogy a bukott pártok emberei ne álljanak félre álszeméremből, hanem csatlakozzanak az új világhoz. Nyilván az új közvélemény kialakulását sürgeti itt Vajda, aki egyébként a szerveződő Országos Radikális Pártnak lett a tagja. „A régi világ összeomlott. Új, építő munkára szövetkezik mindenki. Tehát számot vetni a lelkiismerettel és csatlakozni az új ideálok mellé!”⁵⁸ Az úgynevezett „polgári demokratikus” állam kiépítésére azonban nem maradt idő.

A pozsonyi forradalom napjának eseményei egyébként nem sokat tükröznek Vajda Ernő aggályaiából. Az őszirózsás forradalom napján, 1918. október 31-én, a Batthyány téren (a későbbi Prímás téren) tartott népgyűlésen – voltak olyan csoportok, amelyek nemzeti színű s voltak, amelyek vörös zászlók alatt vonultak a térre; az előbbieket közé tartoztak az egyetemisták és a vasutasok – főképp azoknak a pártoknak a prominensei tartották a beszédeket, amelyek az aznap a fővárosban hatalomra került, Károlyi Mihály vezette koalícióhoz tartoztak: függetlenségek és szociáldemokraták, illetve azok, akik az akkor Pozsonyban még nem is létezett polgári radikális párt bázisát alkották.⁵⁹ E pártok-csoportok képviselői kerültek be a helyi Magyar Nemzeti Tanács végrehajtó bizottságába, amelynek megalakításáról a népgyűlés döntött. A lap szerint körülbelül ötezer polgár, munkás és diák ünnepelte a téren a rend, a függetlenség, a béke, a személy- és vagyonbiztonság eljövételét. A „rendezők” között ott találjuk a városvezetés több személyiségét, a törvényhatósági bizottság más-más pártállású tagjait. A függetlenségi párt ügyvezető elnöke, Szappanos Lajos javaslatára a gyűlés elnökéül közfelkiáltással Brolly Tivadar nyugalmazott főpolgármestert választották meg. A „hivatalos” beszédeket Jankovics

Marcell, a Függetlenségi Párt elnöke, Fejér Miksa tiszteletbeli városi főügyész – Jászi Oszkár híve, polgári radikális – és a szociáldemokrata, német nemzetiségű Wittich Pál tartották. A Híradó szerkesztői nyilvánvalóan Jankovicsét tartották olyan beszédnek, amely kifejezte a polgárok többségének akarátát; a vezércikkben ott szerepel, hogy a függetlenségi párti vezető mindegyik mondatát – követelte például az azonnali különbékét, a dolgozóknak a hatalomból való részesülését, az ország függetlenségét, területének integritását és ezen belül a nemzeti kisebbségek önrendelkezési jogát – örömujjongás kísérte. A lap hivatkozott száma éppen ezt a beszédet közölte teljes egészében. Wittich jelentette be a szociáldemokraták csatlakozását a Magyar Nemzeti Tanácshoz, s az általános, egyenlő és titkos választójog mellett az ország aznap Budapesten is kikiáltott függetlenségét is követelte. (Német nyelvű beszédében Pozsonyt előbb Pressburgként említette, de a tömeg azt követelte, hogy magyarul használja a város nevét. Wittich nem zavartatta magát, a következő mondatában azonban a várost már Pozsonyként emlegette.) Ezután Jankó Zoltán helyettes kormánybiztos lépett az emelvényre, és bejelentette, hogy a fővárosban a Magyar Nemzeti Tanács alakított kormányt. (A gyűlés alatt kapta meg ugyanis Kumlik Tódor polgármester az új kormány központi körözhvényét tartalmazó táviratot.) A gyűlés „pótszónokai” között szerepelt Zalkai Alajos a „szabad polgárok” részéről, aki egyúttal „bevétette magát” a Nemzeti Tanácsba is. A szervezők előbb tiltakoztak: a tanács tagjait a gyűlés választotta meg, a listán önkényesen nem lehet változtatni, de Zalkai válasza után – hogy ez esetben kérdezzék meg a népet – engedtek, fölvtették őt is a tanács tagjai közé. Ezt az epizódot Vajda Ernő öröközte meg, a következő szkeptikus kommentár kíséretében: „A nép maga a legnagyobb zsarnok, két ember már a nép és mindenkinek van legalább egy híve.”⁶⁰ (Ugyanő jegyzi meg a gyűlésről: „A nép élvezte a szép beszédeket, szegény Tiszát talán éppen abban a percben abcugolta gyűlölettel, amikor beléje furódott a gyilkos golyó.”) Zalkai később a németek radikális demokrata pártjának egyik vezetője lett. Ez a párt az első időszakban német önrendelkezést követelt, majd a cseh-szlovák irányzathoz csatlakozott, de később a vezetősége megbukott,

⁵⁷ A Tanácsköztársaság kikiáltásáig hivatalban lévő kormányok, a Károlyi-, illetve a Berinkey-kormány végül egyáltalán nem tartottak választásokat.

⁵⁸ Aida [Vajda Ernő]: Pártok. *Nyugatmagyarországi Híradó*, 1919. november 7., 2.

⁵⁹ A gyűlés részletes leírása: Nagy népgyűlés Pozsonyban a demokrata Magyarországgal mellett. *Nyugat-magyarországi Híradó*, 1918. november 1., [1]–3.

⁶⁰ Vajda Ernő: Forradalom. *Nyugatmagyarországi Híradó*, 1918. november 3., 2.

a tagság leváltotta Zalkait és a másik vezéralakot, Dewald Hugó tánc-
tanárt. Ezután a párt a pozsonyi őslakossággal közös akaratát nyilván-
totta ki a város megszállása ellen.

A nagygyűlés a következő határozatot fogadta el:

„Az 1918. évi október hó 31-én Pozsonyban tartott népgyűlés
kimondja, hogy az ország válságos helyzetéből egyedüli kivezető út
a Magyar Nemzeti Tanács programjának megvalósítása. Elhatározza
ezért a népgyűlés, hogy a Magyar Nemzeti Tanácshoz csatlakozik
és működését teljes erejével támogatja, mert egyedül csak a Nemzeti
Tanács programja biztosíthatja a rögtönös békét, az önálló és füg-
getlen Magyarország teljesen demokratikus megszervezését, az ország
területi sértetlenségét, szóval: az ország megmentését! A népgyűlés
felhívja a polgárságot, a katonaságot és az ifuságot, hogy a Magyar
Nemzeti Tanács utasításait kövesse.”⁶¹

Jankovics Marcellen, Jankó Zoltánon és Fejér Miksán kívül bevá-
lasztották a végrehajtó bizottságba Arkauer Istvánt, a Nyugatmagyar-
országi Híradó főszerkesztő-tulajdonosát és a polgári pártok ismer-
tebb – a törvényhatósági bizottságban is dolgozó – tagjai közül Brolly
Tivadart, dr. Trsztszenszky Ferencet, Sebestyén Árpádot (az utóbbi
kettő a következő években a szociáldemokrata párt tagjaként töltött
be politikai szerepet) és a függetlenségi párt ügyvezetőjét, Szappanos
Lajost. A szociáldemokrata pártot az elkövetkező években is politikai
szerepet játszó Wittich Pál, Maszár Ágoston, Nagy Gyula és Mayer
Samu képviselték még. A gyűlésre szintén fölvonuló 13. honvéd pót-
zászlóaljából Samarjai Leölkes Sándor alezredes és Perczel Móricz fő-
hadnagy került be a végrehajtó bizottságba. A gyűlés befejezése után
a résztvevők egy része a honvédfogházba ment, hogy szabadlábra
helyezzék a katonai foglyokat, köztük dr. Hamburger Jenőt. Mások
a vízikaszárnyára szögezett Habsburg-címer ellen intéztek rohamot,
továbbá lefegyvereztek egy katonai őrzőjáratot. Annak, hogy a katonák
nem tanúsítottak ellenállást, továbbá hogy a szolgálatban lévő rend-
őröket bevonták – nehogy jelenlétük „izgassa a népet” –, feltehetően
része volt abban, hogy az antimilitarista lelkesedés átcsapott fosztoga-
tásba: a Hungária és Savoy kávéház, valamint a Magyar Király szálloda

⁶¹ Nagy népgyűlés Pozsonyban a demokrata Magyarország mellett. *Nyugatmagyar-
országi Híradó*, 1918. november 3.

ablaküvegeit betörték; a Savoyt ki is fosztották. Ezután a tömeg egyik
része a zsidó kereskedők lakta Vártelek utcába vonult a rablás nyilván-
való, illetve a pogrom valószínűsíthető szándékával, a másik pedig az
akkori Szilágyi Dezső utcai (később Hosszú utca) boltokat fosztotta ki.
Az előbbieket ellen a 72. ezrednek a várlaktanyában elszállásolt katonáit
vetették be, az utóbbiak után a városházán tartózkodó harminc rend-
őrt küldték Király alkapitány vezetésével. Az újságíró szerint: „Még
kardot se kellett rántaniuk, pofozással verték szét a csürhét.”⁶²

A polgári demokratikus forradalom e kevésbé reményteli kezdetei
után a városban mégis sikerült megőrizni a rendet; további felfordu-
lásokat majd a Budapestről vezényelt „matróz”-különítmény okozott.
A város törvényhatósági bizottsága néhány nappal később rendkívüli
közgyűlésen csatlakozott a Károlyi-kormányhoz.⁶³

Pozsony vármegye téli közgyűlése csak másfél hónappal később volt
soron, december közepén került a megyegyűlés elé a hivatalos leirat
a népkormány megalakulásáról. Ekkor az állandó választmány azt ja-
vasolta, hogy „a vármegye közönsége” küldjön a kormányhoz üdvözlő
feliratot, az indítványt azonban a megyegyűlés nem fogadta el, hanem
Szűllő Géza javaslatára a leiratot egyszerűen „tudomásul vették”.⁶⁴ Az
első napokban Szmrecsányi György, a város és a vármegye főispánja,
közélemezési-közfelügyeleti kormánybiztos, ezt követően pedig lovag
Gerstenberger Frigyes tábornok, helyőrségparancsnok is lemondott.
A tábornok azzal indokolta lemondását, hogy osztrák állampolgárként
nem tehet esküt a Magyar Nemzeti Tanácsra. Szmrecsányit Batthyány
Tivadar, az új kormány belügyminisztere felszólította ugyan, hogy
maradjon a helyén, de ő arra hivatkozott, hogy a változások követke-
ztében nem lehet bizonyos a többség általi támogatottságában. Szmre-
csányi feladatait Jankó Zoltán kormánybiztos-helyettes vette át, akit
maga a kormánybiztos-főispán javasolt saját posztjaira.⁶⁵ A későbbi

⁶² Vajda Ernő: Forradalom. *Nyugatmagyarországi Híradó*, 1918. november 3. A rend-
bontás részletes leírása: Csöcselék feldúlta a belvárost. *Nyugatmagyarországi Hír-
adó*, 1918. november 1., 6.

⁶³ Városi közgyűlés. Pozsony város a népkormány mellett. Szmrecsányi György fő-
ispán búcsúlevele. *Nyugatmagyarországi Híradó*, 1918. november 5., 2.

⁶⁴ Pozsonyvármegye téli közgyűlése. *Nyugatmagyarországi Híradó*, 1918. december
17., 3.

⁶⁵ Szmrecsányi György főispán és kormánybiztos lemondása. Jankó Zoltánt a bel-

emlékezésekben, szakirodalomban találunk ugyan olyan állítást, mely szerint Jankó a forradalmi kormány szavára került volna elő a semmiből, de valójában nem volt „homo novus”: korábban városi tanácsosi tisztet töltött be, és már a háború utolsó hónapjaiban, a Wekerle-kormány idején kormánybiztos-helyettesként dolgozott együtt Szmracsánnyival. A városparancsnokságot és a honvédkerületi parancsnokságot összevonták, ennek vezetője Czitó Károly altábornagy lett. A Magyar Nemzeti Tanács megalakította pénzügyi, élelmezési, ruházati, a polgárőrség szervezési ügyében működő és általános szervezőbizottságát, melyek működéséről a Híradó folyamatosan tudósított. Utóbb a leszerelő katonák fogadására és elhelyezésére is működtek egy bizottságot. A központi Nemzeti Tanáccsal való közvetlen kapcsolatfelvétel céljával Jankovics Marcell és Wittich Pál már az első napokban Budapestre utazott, gyakorlatilag eredménytelenül. Azt, hogy a városnak meg kell küzdenie a szomszéd nemzetek aspirációival, következképpen nem maradhat őrizetlenül, fegyveres erő nélkül, a Tanács tagjai, de valószínűleg a város polgárai is tudatosították, a lap szerkesztői sem feledkeztek el ennek fontosságáról a függetlenségi illúziók lázában. Jankovics így írja le az őt Budapesten, a központi Nemzeti Tanácsnál ért benyomásokat:

„A budapesti városházán a »nemzeti tanács« fogadott bennünket. Csak kettőt ismertem a nagy asztalnál ünneplő urak közül, de nem is voltam kíváncsi a többiek nevére. Hock János,⁶⁶ akivel évekig együtt ültem a »Ház« padsoraiban, kenetes, gyönyörű beszédet intézett hozzám, annyi sallanggal, mintha én egymagam volnék a »nemzet«, pedig én nem az a nemzet voltam, akire ő gondolt. Utána Bokányi Dezső⁶⁷

ügyminiszter megbízta a főispán-kormánybiztosi hivatal vezetésével. *Nyugatmagyarországi Híradó*, 1918. november 3., 3–4.

⁶⁶ Hock János (Devecser, 1859 – Budapest 1936) római katolikus pap, Justh Gyula, majd Károlyi Mihály híve, az 1918. október 31-én megalakult Magyar Nemzeti Tanács elnöke. November 16-án ő kiáltotta ki a Népköztársaságot. A Tanácsköztársaság kitörése után Csehszlovákiába menekült, ahol rövid időre bebörtönözték. Később Bécsben, az Egyesült Államokban, majd Párizsban élt, 1933-ban viszkölözött Magyarországra.

⁶⁷ Bokányi Dezső (Pest, 1871 – Szovjetunió, 1940) kőfaragó, betegsegélyező pénztári tisztviselő, az Építőmunkások Országos Szövetsége elnöke, a szociáldemokrata párt (MSZDP) vezetőségi tagja, a munkásmozgalom német klasszikusainak

zsirosan sugárzó arccal szónokolt hozzám, mintha én egymagam volnék a nép, – pedig én nem az a nép voltam, akihez ő beszélt. [...]

Egyenesen megmondtam Hock Jánosnak és társainak, hogy mi pozsonyiak először is rendet akarunk, – józan, okos rendet és nem kontár frázisokat, – ha kaphatunk, még jó katonákat is akarunk, – mert mi nem akarunk csehszlovákok lenni. Az Istenért, szedjék magukat össze – mert mi itt »Dévény kapujánál«, hol betör a Nyugat, – világosan akarunk látni. Újra szónokolt a két szerencsétlen ember, – ígérték, hogy megvédik Pozsonyt. Beszéltek a dicső forradalom vívmányairól, mire szokott szerénytelenségemmel megjegyeztem, hogy tévednek, mert a dicső szót inkább dicstelennel kellene helyettesíteni. Az egyetlen vívmány eddig az, hogy a magyar föld minden szomszédja készül megszegni a tíz parancsolat egyikét: »ne kívánd a te felebarátodnak házáat...«⁶⁸

A rend megteremtése és a katonaság megérkezése azért vált már az első napokban sürgetővé, mert ha Pozsonyban sikerült is megakadályozni az atrocitásokat, illetve megfékezni az azokban résztvevőket, a megye jelentős részében azonnal megkezdődtek a fosztogatások, erőszak alkalmazása a gazdagokkal szemben, sőt, több helyütt pogromot is szerveztek. Ezekben az eseményekben a feloszlott egységekből hazatérő katonák, illetve azok a katonaszökevények vállaltak főszerepet, akik tömegével bujdosnak a Pozsony környéki hegyekben; az egyes településeken hozzájuk csatlakozott, illetve őket követte a csőcselék. Rablást, fosztogatást, pusztítást jelentettek a Hegyentúli járás és a Pozsonyi járás egy részéből, a Malackai járás majdnem minden községéből. A föllázadt katonáktól és a helyi rablóktól leginkább sújtott települések közül a lap a következőket nevezte meg: Malacka, Gajar, Morvaszentjános, Bazin, Dévényújfalú, Szentgyörgy, Stomfa. A hatóságok elmenekültek, a pozsonyi polgárőrség pedig még nem

fordítója. 1918 őszén a Nemzeti Tanács és a budapesti Munkástanács tagja, a Tanácsköztársaság hónapjaiban munkaügyi és népjóléti népbiztos, majd a Vörös Hadsereg harmadik hadtestének parancsnoka. A Tanácsköztársaság után halálra ítélték, de fogolycsere-egyezmény révén 1922-ben a Szovjetunióba távozott. Börtönkórházban halt meg.

⁶⁸ Jankovics é. n., I. köt. 33–34.

volt megszervezve.⁶⁹ A városi helyőrség föloszlott, a helyben maradó tiszteket és tiszthelyetteseket a városi rendőrséghez irányították; ez alig érte el a háromszáz főt. A karhatalom megszervezése a tanács végrehajtó bizottságán belül Leölkes alezredes feladata volt; ő egyrészt toborzási felhívásokat ragasztatott ki a városban, másrészt meghirdette a polgárőrség megalakítását. Ez utóbbiba főleg tanárok, diákok, egyetemi hallgatók, tisztviselők léptek be – illetve ők tartottak ki ott. (Fogarassy szerint annak, hogy kevesen jelentkeztek, majd egyre többen elmaradoztak, az adja meg a magyarázatát, hogy sem zsoldot, sem munkabér-megtérítést nem kaptak.) Polner Ödön, az egyetem rektora már a lap november 3-i számában föl hívta a diákságot, hogy minél többen jelentkezzenek nála, ő fogja a polgárőrséghez irányítani őket. Ugyanebben a blokkban van szó a katona- és a munkástanács megalakulásáról.⁷⁰ Néhány nap múlva hírt közöl a lap arról, hogy az evangélikus líceumban is megszervezték a nemzetőrséget; érdekessége, hogy a hatvanfős csoport vezetője – Mészáros György tartalékos főhadnagy, a líceum tanára mellett – Hamvas Béla tartalékos hadnagy, tanárjelölt, a későbbi jeles esszéíró és filozófus.⁷¹ Az első elesett nemzetőrök egyike egyébként a líceum VIII. osztályos tanulója, Neuwirth Imre lett. Az őrség megalakulásának idején iskolai szünet volt, az intézetek nem léphettek azonnal kapcsolatba a diákokkal, így azok lelkesebbjei közvetlenül jelentkeztek a szervezőknél; Neuwirth november 7-én Nagysenkőcön halt hősi halált a „néprablók elleni harcban”.⁷²

A katonatanácsok sok helyütt, főleg a fővárosban olyan, a Nemzeti Tanáccsal párhuzamosan működő hatalmi struktúrák voltak, amelyek a forradalom természetéből adódóan a főhatalmi szervek funkcióit is maguknak igényelték, sőt, ezeket gyakorolták is. A pozsonyi katona-

tanács fő célja viszont az volt, hogy hazajuttassa a városban tartózkodó, illetve keresztülutazó, a forgalmi viszonyok következtében esetleg várakozásra kényszerülő, nem a magyar nemzethez tartozó – horvát, cseh stb. – katonákat, miután leadták fegyverüket és az élestöltényeket. A pályaudvart e célból erős készséggel látták el. A katonatanács feladatának tekintette a „visszamaradó magyar katonák” egyéni osztályozását s elsősorban a családoso-knak és akiknek „eltartása otthon biztosítva van” a hazabocsátását.⁷³ Több mint két héttel a forradalom kezdete után olvashatunk egy hírt a lapban arról, hogy hazaérkezett a frontról a 13. gyalogezred egyik nagy csoportja; a katonákat az osztrákok le akarták fegyverezni, de ők nem hagyták magukat.⁷⁴ Ugyanennek a számnak az első szalagcíme és cikke az egyik reális veszély elhárultáról is tájékoztatja a pozsonyiakat: már biztosnak tűnik föl, hogy Ausztria részéről nem kell tartani fegyveres agressziótól.⁷⁵ A lap az előző napon számolt be a városi közgyűlésen elhangzottakról, ahol még napirendre került, hogy az osztrákok Pozsonyt is be akarják kebelezni.

Az, hogy az északi megyékben sok helyütt fegyveres katonák szervezik vagy hajtják végre a fosztogatásokat, hamar köztudottá vált; különösen a kötelékekben közeledő szlovák katonáktól tartottak. Vajda Ernő szerint a pozsonyiak savanyú képet vágva, ijedten, revolvert szorongatva hallgatták az egész megye felégetéséről szóló rémhíreket:

„Négy nap előtt az a hír volt Pozsonyban elterjedve, hogy egy felvidéki városunkban fellázadt egy ezred, egy tót legénységből álló ezred. A magyarság elmenekült, még neveket is mondtak, Pozsonyban is ismert neveket, hogy ezek is itt vannak már. Szóval igaz a hír, szent igaz, oh, szörnyűség! Tegnap este beszéltem annak a bizonyos tót ezrednek egy katonájával, itt Pozsonyban, a Lörincapu-utcán. Megkérdeztem tőle, mi újság abban a városban?

Ezt felelte:

⁶⁹ A Magyar Nemzeti Tanács. A közrend biztosítása. *Nyugatmagyarországi Híradó*, 1918. november 5., 4. A nagytapolcsányi és vágúj helyi pogromhangulatról lásd Orbán Gábor hamarosan idézett írását. Fogarassy László utalt írásában szerepel, hogy Stomfán is pogromveszély volt, de ezt a pozsonyi kadétiskola hallgatói megíúsították.

⁷⁰ Adakozzunk a Nemzeti Tanács céljaira!; Lépjünk be a Polgárőrségbe! *Nyugatmagyarországi Híradó*, 1918. november 3., 4.

⁷¹ A liceumi nemzetőr szakasz megalakulása. *Nyugatmagyarországi Híradó*, 1918. november 6., 4.

⁷² A líceum gyásza. *Nyugatmagyarországi Híradó*, 1918. november 10., 4.

⁷³ A jövő feladata. *Nyugatmagyarországi Híradó*, 1918. november 5., 3.

⁷⁴ Megérkeztek a pozsonyi honvédek. *Nyugatmagyarországi Híradó*, 1918. november 20., 3.

⁷⁵ Német-Ausztria nem küld csapatokat Magyarország ellen. *Nyugatmagyarországi Híradó*, 1918. november 20., [1.]

– Semmi. Csend van. Én ma jöttem el, szétszaladt az egész ezred, mert az a hír terjedt ma ott el, hogy jönnek a csehek!”⁷⁶

Láttuk, hogy Pozsonyban a forradalom kitörésének napján a tüntető tömeg egy töredéke elindult kirabolni a zsidókat, a későbbiekben ilyesmi nem történt. A lap hírt adott viszont a nyelvhátár fölötti pogromokról. A kommunista korszak magyarországi történetírása a vidéki forrongásokat forradalmi megmozdulásokká manipulálta ugyan, noha az a jegyzőkönyv, esetleg a földbirtokosokon kívül jobbra a zsidók ellen irányult, s a forradalmi lendület gyakran ki is merült azok kirablásában vagy bántalmazásában. A könyvünk előző fejezetében többször emlegetett árdragítokat, áruuzsorásokat országszerte sokan a zsidókkal azonosították, de ez nem volt szükségszerű, talán általános jellemző sem. A Nyugatmagyarországi Híradóban nem jelent meg antiszemita hangvételű közlemény. A pogromokat viszont a lap természetesen elítélte. Helyet adott például az ekkor még keresztényszocialista tanár, Orbán Gábor vidéki helyzetjelentésének:

„A kegyeletes napok elszólitottak Pozsonyból s 5 nap óta nem voltam tájékoztatva arról, minő nyomokat hagyott a nagy idők járása városunk képén. Megnyugvással láttam, hogy Pozsony városa méltó maradt a maga fényes történeti multjához s nem veszélyeztette zavargásaival a népuralom megszilárdítását. Azokból azonban, amiket a felső vidéken láttam és hallottam, az a kötelesség hárul reám, hogy a nagy nyilvánosság előtt néhány fontos kijelentést tegyek.

Az emberiségnek [sic!], a békés szeretetnek voltam a hirdetője és a cselekvője s megborzadva láttam azt a becstelenséget, amellyel részeg bandák békés szándékú zsidó polgártársaink házáat megrabolták és lerombolták Nagytapolcsányban. Egész erkölcsi valóm fellázadt, amikor Vágújhely lángbaborulását vonatom ablakaiból szemléltem s láttam a vonatomra menekülő, meggyötört zsidó asszonyokat és gyermekeket. Fájdalmas részvétellel hallottam a Pozsony körül történt bestiális üzemeket s mint a pozsonyi keresztény szociális egyesület ügyvezető elnöke – erős szóval tiltakozom azon perfidia ellen, amellyel részeg bandák a kereszténységet bemocskolni akarják, amikor tettüket a tömeg előtt a tűrő keresztény nép jogos bosszújának arrogálják.

⁷⁶ Aida [Vajda Ernő]: Tekintetes közönség! *Nyugatmagyarországi Híradó*, 1918. november 5., 3–4.

A kereszténység oly ideális erő, amely e banditák lelkébe bele nem fér s minden becsületes keresztény fegyverrel a kezében fogja megvédeni zsidó honfitársait az ilyen »keresztény« vandalizmus ellen. A keresztény szocializmus nem fog antiszemita posványokba sülyedni; reméljük, a nagyközönség csakhamar tisztább képet alkot törekvéseiről. Mi az embereknek nem a vallását firtatjuk, hanem a becsületét nézzük.

Minden becsületes embert testvéri csatlakozásra szólítunk fel: szociáldemokrata munkástestvéreinket épűgy, mint az intelligenciát. Minden hazafi egy pártban legyen s aki megakarja osztani a nemzetet, a népuralom ellen tör és a nemzet ügyének árulója.”⁷⁷

A felekezetek egyházi vezetőinek együttes kiállását tükrözi „a pozsonyi papság” Nemzeti Tanácshoz intézett levele, amely konkrét utalások nélkül utasítja el „egyes pozsonyi lapok” felekezeti vitákat szítani próbáló közleményeit. Hogy esetleges antiszemita írásokkal vagy a Nemzeti Pártban magukat képviseltető pártok, radikálisok és szocialisták antiklerikális retorikájával, esetleg a november első napjaiban megalakult, Zalkai Alajos és Dewald Hugó vezette Radikális Demokrata Párt propagandájával (vagy mindegyik említett jelenséggel) szemben íródott-e meg a levél, nem derül ki tehát, az viszont tény, hogy aláírói a társadalmi egység fönntartását tekintik céljuknak, ezért kéri a Nemzeti Tanácsot, „hogy figyelmeztessen minden lapot a közös hazafiui munka támogatására s [hogy] ne adjanak alkalmat a kíváncsatos hazafias együttérzés esetleges megbomlására.”⁷⁸

A szerveződő karhatalom, a nemzetőrség néhány nap alatt pacifikálta Pozsony vonzaskörzetét. Malackán azonban a kadétek belefutottak a 25. császári és királyi (cseh) gyalogezred katonáiba, akik gépfegyvereket állítottak föl, hogy megakadályozzák a magyar karhatalomnak a községbe való bevonulását. A kadétek által küldött követ

⁷⁷ Orbán Gábor dr.: Zsidóüldözés. *Nyugatmagyarországi Híradó*, 1918. november 6., 4.

⁷⁸ A pozsonyi papság levele a Nemzeti Tanácshoz. *Nyugatmagyarországi Híradó*, 1918. november 9., 4. A levél aláírói Kazacsay Árpád apátkanonok, Schmidt Károly Jenő, az ágostai evangélikusok esperese, Balogh Elemér református lelkész, a későbbi püspök és a két főrabbi, Scheiber Akiba az ortodox és Funk Sámuel dr. a neológ izraeliták nevében.



előtt a cseh parancsnok kijelentette, hogy alakulata rendfenntartás céljából lépte át a határt a megalakult és Szokolcán működő szlovák kormány parancsára, és kivonulni is csak akkor fognak, ha azt Szokolcáról elrendelik.

Az előzményekből a pozsonyi napilap kevés információt közöl, de ezek hamarosan ismertté váltak. 1918. október 28-án Prágában kikiáltották a Csehszlovák Köztársaságot. Az új államot létrehívó, „legitimáló”, illetve képviselő Csehszlovák Nemzeti Bizottság deklarálta az ország határait; e határokon belülrre esett a mai Szlovákia egész területe a nyelvhatár alatti déli sávval, a magyar nyelvterülettel együtt. Két nappal később, 30-án Turócszentmártonban megalakult a Szlovák Nemzeti Tanács, amely bejelentette a Csehszlovák Nemzeti Bizottsághoz, illetve Csehszlovákiához való csatlakozásának szándékát. A szlovákok számára az alakuló államon belül önrendelkezést igényelt. Károlyi Mihály még másnap, az őszirózsás forradalom kitörésének napján táviratban üdvözölte a Szlovák Nemzeti Tanácsot, elismerve az önrendelkezésre való igényét, illetve kérve együttműködését a Magyar Nemzeti Tanáccsal. A Csehszlovák Nemzeti Bizottság azonban már november 2-án – a győztes államoktól származó felhatalmazás hiányában is – eldöntötte a kiszemelt területek fegyveres megszállását. Popély Gyula szerint⁷⁹ a katonai megszállás kezdete valóban már ezen a napon – de függetlenül a Csehszlovák Nemzeti Bizottság döntésétől – megkezdődött: a morvaországi Hodonínból (Göding) a 25. kremsieri gyalogezred 131 fős különítménye bevonult előbb Holicsra és Egbellre, majd ellenállás híján több helységet megszállt, így november 6-án Szokolcát, november 7-én pedig Nagyszombatot. Közben Prágában kinevezték az ideiglenes szlovák kormányt, melynek Vavro Šrobár lett a vezetője. A kormány négy tagja között szerepelt a későbbi meghatározó szlovák politikusok közül Ivan Dérer is.

Egy héttel a forradalom kitörése után Jankó Zoltán cáfolta a megszállás véglegességének hírét; állítása szerint Leölkes alezredes, a pozsonyi karhatalom vezetője és a cseh alakulatok parancsnoka megállapodást kötöttek „azon határvonal tekintetében, amelyen belül a két karhatalom egymással egyetértésben fogja a rendet fenntartani”.

⁷⁹ Popély 1995, 13.

A magyar erők hatásköre már csak Pozsonyra és közvetlen környékére terjed ki.⁸⁰ Ez azonban ideiglenes helyzetet tükröz. (7-én Ripka főhadnagy a csehek részéről és Bradstätter őrnagy a pozsonyi katonai kerületi parancsnokságtól Malackán kijelölték a demarkációs vonalat. Ennek alapján a magyarok a marcheggi híd – Dévényújfalú – Lamacs – Máriavölgy – a Kis-Kárpátok gerince vonalra vonulnak vissza.) Károlyi miniszterelnök 8-án este telefonon kért jelentést Jankó főispán-kormánybiztostól a város és a vármegye helyzetéről. Jankónak ekkor már Nagyszombatnak a csehek által történt megszállását és a malackai egység Stomfára történő közeli bevonulását is jelentenie kellett. A marcheggi vasúti hidat és Dévényújfalut, Lamacsot ekkor még a magyarok őrizték. Károlyi megnyugtatta Jankót, hogy „a cseh csapatok jelenléte nem ad okot nyugtalanságra és a közönség várja be türelemmel és önuralommal a fejleményeket, amelyek elé nincs okunk aggodalommal tekinteni. Kijelentette továbbá a miniszterelnök, hogy Franchet d'Esperay nyilatkozata szerint azon állapot, amelyet a cseh csapatoknak bevonulása teremtett, nem prejudikál az általuk megszállott területek hovatartozandósága tekintetében, mert e kérdés a béketárgyaláson fog eldőlni.”⁸¹ A kormány részéről a pozsonyiak mindvégig ilyen értekelhetetlen, a napi tényekkel ellentmondásban lévő nyilatkozatokat kaptak, miközben ők már félig-meddig tudatosították helyzetüket; bár – nyilván a tömegpszichózis előreláthatatlan következményeinek elkerülése érdekében – tompítani igyekeztek a tényleges állapotokról érkező híreket, és a napi feladatokra összpontosítottak. (Két héttel később Diner-Dénes József próbálta megnyugtani a pozsonyiakat – szintén alaptalanul.⁸²) A Károlyi és Jankó között lezajlott telefonbeszélgetésben a miniszterelnök a Franchet d'Esperay tábornokkal, az antant balkáni haderőinek parancsnokával november 7-én folytatott tárgyalásokra, a fegyverszünet megkötésére támaszkodott; a demar-

⁸⁰ A Magyar Nemzeti Tanács pozsonyi nagyválasztmányának értekezlete. *Nyugatmagyarországi Híradó*, 1918. november 8., [1.]

⁸¹ Károlyi miniszterelnök a Pozsonymegyébe bevonult cseh csapatokról. *Nyugatmagyarországi Híradó*, 1918. november 9., [1.]

⁸² Jászi Oszkár miniszter és Diener Dénes államtitkár nyilatkoztak Pozsony jövőjéről. *Nyugatmagyarországi Híradó*, 1918. november 23., 3. A cím megtévesztő, Jászi szavait a cikk nem idézi, csak utal rájuk, illetve arra, hogy a kormány a vég-sőkig védelmezni fogja Pozsonyt.

kációs vonal megállapításánál az antant képviselői a csehszlovák igényeket még valóban nem vették figyelembe. Tízegynéhány nap múlva a lap legalábbis sejteti már, hogy a város környékének megszállása végleges – a cseh katonák, csendőrök rendet tesznek ugyan, ám hűségüket követelnek ott, ahová bevonulnak –, de Pozsonyra nem fog kiterjedni hatalmuk: „A csehek kívül maradnak a városban. A tót községeket megszállották, de Pozsonyban rend van és Pozsony nem tót, ide nem is akarnak betelepülni.”⁸³ A pozsonyi újságolvasóknak egyébként megalapozott kételyei lehettek a cseh alakulatok rendteremtő tevékenységéről. A lap beszámol például arról, hogy a Szil községben lévő Zamoyski-kastélyt kifosztó „rablók” az őket megfutamító magyar katonák ellen cseh „zsandárokat” hívtak segítségül (valószínűleg Nagyszombatból). A csendőrök és a visszatérő fosztogatók meglepték, lefegyverezték, levetkőztették, megkínózták, majd elkergették a magyar katonákat.⁸⁴ Néhány nap múlva, amikor már nyilvánvalóvá válik, hogy az antant méltányolja a csehek Pozsony bekebelezésére vonatkozó szándékát, a helyi Nemzeti Tanács követeket küld Bécsbe az ottani cseh követhoz, aki nem más, mint Vlastimil Tusar, a csehszlovák kormány nem sokkal későbbi miniszterelnöke. Tusar szociáldemokrata, a küldöttséget ennek megfelelően állítják össze: a polgári radikális Fejér Miksa mellett két szocdem, Wittich Pál és Maszár Ágoston vesz benne részt. Arra kéri a cseh kormányt, hogy – most – ne szállja meg a várost; Tusar megígéri, hogy közvetíti.⁸⁵

Közben Pozsonyban látszólag diadalmaskodik az ellenállás szelleme. November 14-én megérkezik a városba a Heltai Viktor vezette matrózklubnémet, már korábban megkezdődött a felosztatott honvédalakulatok pozsonyi tagjainak hazaszállingózása, s a munkásság is elítéli a cseh alakulatok bevonulását.⁸⁶ 16-án nagy ünnepséget ren-

deznek a Magyar Köztársaság kikiáltása alkalmából.⁸⁷ Karel Kramář a cseh kormány részéről jegyzékben válaszol Károlynak a megszállás ellen tiltakozó táviratára – Károlyi a cseheknek a belgrádi fegyverszünet szerinti határvonalra történő visszavonását sürgette. Kramář szerint Károlyi tévedésben van a Csehszlovák Köztársaság jogi helyzetét illetően: az antant elismerte Csehszlovákiát és ez idő szerint Párizsban tartózkodó kormányát, továbbá azt is, hogy „a tótok által lakott terület a cseh-szlovák állam egy részét képezi”, azaz a szlovákok nem részei Magyarországnak, így a magyar kormány az ő nevükben nem köthetett fegyverszünetet.⁸⁸ Minden korábbi megállapodás érvénytelen.

Közben a magyar katonai erők és a matrózok, illetve a csehek kisebb egységei között az egész vonalon megkezdődtek a napi rendszerességgel ismétlődő összecsapások, amelyekről folyamatosan hírt hoz a napilap. A legkomolyabb fegyvertény ezek közül Nagyszombat ideiglenes visszafoglalása volt. Minthogy más, az eseményeket leíró forrásszöveget a magyar szakirodalomban eddig nem láttam, nem fölösleges talán egészében idézni az erről szóló beszámolót:

„Tegnapelőtt délután a páncélvonat parancsnoka, Kótai főhadnagy az ittlévő tengerész karhatalomból és a 13-as honvéd gyalogezred karhatalmából 65 embert magához véve a 13-as zenekarral együtt Galántára, majd onnan Lipótvárra ment, hogy az ottani zavargást egy hirtelen közbelépéssel akadályozza meg, mely a csehek eltávolítását is reméltette.

A Nagyszombatban levő cseh csendőrség tétlenül nézte a fosztogatást. A cseh csendőrség felett parancsnokló alezredes erélytelenül és felintézkedéseket [?!] osztogatva húnyt szemet a rablások felett. A Lipótváron tartózkodó páncélvonat az első hírekre elindult, hogy a rendet helyreállítsa. Sok akadály közben futott be a vonat Nagyszombatba. A nagyszombati állomás előtt 1 kilométernyire egy 4 tagból álló cseh járőr tüzelt a páncélvonatra s erős barrikádokat emelt, hogy a páncélvonatot kisiklással akadályozza meg az állomásra történő behatolásán. Az akadályok elhárítása után nagy nehezen az állomásig jutott a vonat ahol erős ösztűz fogadta a megjelent magyar katonákat. Erre a vona-

⁸³ Pozsonyt meg kell menteni! *Nyugatmagyarországi Híradó*, 1918. november 9., 3.

⁸⁴ (A csehek „rendet” csinálnak.) *Nyugatmagyarországi Híradó*, 1918. november 21., [1.]

⁸⁵ Az entente odaígérte Pozsonyt a cseheknek. A pozsonyi Nemzeti Tanács kiküldöttjei Tusar bécsi cseh követnél. *Nyugatmagyarországi Híradó*, 1918. november 12., [1.]

⁸⁶ A pozsonyi munkásság állásfoglalása a cseh betöréssel szemben. *Nyugatmagyarországi Híradó*, 1918. november 17., 3. [az oldal fejlécén 16-i dátum szerepel!]

⁸⁷ A magyar köztársaság kikiáltásának ünnepe Pozsonyban. *Nyugatmagyarországi Híradó*, 1918. november 16., [1.]

⁸⁸ (Kramarz dr. jegyzéke Károlyihoz a tótságról.) *Nyugatmagyarországi Híradó*, 1918. november 21., [1.]

ton tartózkodók kiugráltak s a cseh őrségre lőttek, kik közül heten ott a helyszínen meghaltak.

Azután a városba vonult be a tengerésznemzetőrség s a honvédek és a város katonai parancsnokát felszólították az azonnali távozásra, illetve elvonulásra. Körülbelül éjjel 11 órakor az alezredes összeszedte katonáit és becsületszavával fogadta, hogy kiindulási állomásáig meg sem áll s a közbeeső cseh őrségeket magával viszi. Közben a városban a rend helyreállt, s az állomásra visszatért saját őrségünk a zenekarral vonult be Nagyszombatba és a városházára kitűzték a piros-fehér-zöld lobogót a cseh zászló helyett, melyet zsákmányul hoztak magukkal Pozsonyba. Az őrség hátrahagyása után folytatta a páncélvonat az útját Bazin felé s reggelre Galántára tért vissza.

Bazint tegnapra virradó éjjel szintén megszabadították a csehek-től.”⁸⁹

Nagyszombat visszafoglalásában részt vett a Heltai-különítmény is, egyébként azonban a matrózok hamar kivívták a pozsonyiak közutálatát. Emlékiratok, korabeli források utalnak rá, hogy a csoport nem tengerészkatonákból, hanem matrónak öltözött pesti jasszokból állt, többségük óvakodott attól, hogy részt vegyen az összecsapásokban, viszont fegyvereiket csattogtatva járták a várost, a Carlton szálloda általuk lefoglalt lakosztályai pedig éjszakai mulatozásaiktól voltak hangosak. Heltait utóbb sikkasztás vádja miatt (a pozsonyi és a nagyszombati adóhivatal pénzét sikkasztotta volna el) letartóztatták, majd Budapestre szállították. (Följelenőit valószínűleg saját alakulatának tagjai voltak.) Ezután visszarendelték az egész különítményt. (Egy részét állítólag már korábban lefoglalták. Amikor Heltait letartóztatták, egy csoport matrón vonattal indult a fővárosba, hogy vezérét kiszabadítsa. A Nyugati pályaudvaron azonban fölállított géppuskák fogadták őket.⁹⁰) A proletárdiktatúra bukása után Heltai egy időre a szélsőjobb-oldali Prónay-különítmény tagja lett. (Ottani igazolványának másolatát a bécsi Az Ember tette közzé 1922-ben.)

Ezekben a napokban nemigen találunk a pozsonyi nemzetiségek közötti feszültségre utaló híreket a lapban. Egy brutális akcióra viszont sor került, s ezt éppen Heltai emberei követték el. A városban megalakult a Szlovák Nemzeti Tanács is; tagjai nem „keveredtek” a központi tanács embereivel, de nem zárkoztak el kategorikusan a velük való együttműködéstől, a határzónában zajló csetepaték idején viszont távoztak a városból.⁹¹ November 18-án a matrózok behatoltak egyikük – Ferdinánd (Ferdiš) Juriga, a magyar országgyűlés szlovák képviselője (a Szlovák Néppárt egyik vezetője) – lakásába, kifosztották azt, a házvezetőnőt pedig őrizetbe vették. Ez befolyásolhatta Jurigának és általában a pozsonyi szlovák politikai elitnek a magyar őslakossághoz való későbbi viszonyát.

Nincs feltétlenül ok-okozati összefüggés a két dolog között, de tény, hogy november 10-e körül megkezdődött a Zalkai–Dewald-féle „radikáldemokrata” párt pálfordulása. Zalkai, látván, hogy a város most már úgys a cseheké lesz, a német önrendelkezést követelte, mondván, hogy a város 70%-ban német, ha az uralkodó nemzet egy részüket elmagyarosította is. A beszédet üdvözlölte a gyűlésen megjelent s ekkor nyíltan a csehszlovák vonalra helyezkedő Juriga is.⁹² Utóbb a Német Nemzeti Tanács valóban megalakult, de jóval szélesebb körből, mint azt Zalkai szerette volna. A tanács a magyar tanácsba azokat a tagjait delegálta, akik amannak amúgy is a tagjai voltak. Egyébként a Híradó már november 2-i számában hírt közölt az országos hatáskört igénylő német néptanácsról, amely az ott olvashatók szerint az ország területi integrálásának alapján áll, és ugyanazokat a jogokat követeli, mint

⁹¹ A Szlovák Nemzeti Tanácsnak, mely nem delegált tagokat a Magyar Nemzeti Tanácsba, tagja volt számos szlovák, a Csehszlovák Köztársaság idején is fontos szerepet játszó politikus, így például Zoch Sámuel, a modori evangélikus lelkész, aki a cseh megszállás után Pozsony vármegyének és a városnak az első csehszlovák zsupánja lett – a Szlovák Nemzeti Tanács politikai állásfoglalását előrevetítette, hogy Zoch lett a turócszentmártoni deklaráció fogalmazója! –, továbbá Tománek Flórián, később a Hlinka-párt prominense és a szocialista Lehocký Emánuel és Pocisk János is. Lásd Fogarassy 1968, 813. (Amíg és ahol a magyar nyelv volt használatban, a szlovák és német politikusok magyarul [is] használták keresztnévüket, így a Híradó is rendszeresen ezt a névformát alkalmazta. Ezt követte Fogarassy is.)

⁹² Zalkaiék ölelkeznek Jurigával. *Nyugatmagyarországi Híradó*, 1918. november 16., 4–5.

⁸⁹ Hogy távolították el a cseheket Nagyszombatból? *Nyugatmagyarországi Híradó*, 1918. november 15., 4.

⁹⁰ Heltaiék történetéről több cikket is közöl a lap. A legjobb Hamvas Béla édesapjától származik: Hamvas [József]: A Heltai brigád. *Nyugatmagyarországi Híradó*, 1918. december 1., 3.

amelyek az ország összes nemzetiségét megilletik. Különösen fontos a néptanács által kibocsátott első dokumentum harmadik pontja, melyben „kijelenti a néptanács, hogy nem törekszik német nemzeti autonómiára, mert a németek tekintettel azokra az érzelmi kapcsolatokra, melyek a magyarországi németeket évszázadok óta fűzik a magyar nemzethez, továbbra is egységben s politikai közösségben akarnak élni a magyarokkal”⁹³

Az már tudatosult a város polgáraiban, hogy nem fognak segítséget kapni a köztársasági kormánytól. Arra azonban még láttak esélyt, hogy a békeszerződésben a wilsoni elvek érvényesülnek majd. A közéleti szereplők hát a közvélemény demonstratív megszólaltatására törekedtek. A november 23-ra szervezett nagy népgyűlés, illetve a Vigadó-beli gyűlés, amelyen 154 hatóság, párt és testület tiltakozott Pozsony tervezett elcsatolása ellen, a következő Határozatot hozta:

„Pozsony városának minden önkormányzati szerve és testülete, – szervezett munkássága, – politikai és községi pártja, – világi és egyházi közintézménye, – a tudományegyetem és minden tanintézet, – az összes őstermelő, kereskedelmi és ipari érdekképviselők, – az összes társadalmi szervezetek nyelvkülönbség nélkül, támaszkodva a népek önrendelkezési jogára, egyértelműleg tiltakoznak Pozsony városának a magyar népköztársaság testéből való kihatolása és bármely más idegen államba való bekebelezése ellen.

E tiltakozásnak erőt tárgyilagosságot és megcáfolhatatlan tények adnak.

Pozsony városa alapítása óta megszakítás nélkül Magyarország szerve része. Hosszú időközön át az ország fővárosa volt. A magyar nemzet történelmében mindenkor fontos szerepre jutott.

Pozsony város kulturájának minden szálával mindenkor Magyarországhoz tartozott és tartozik, mint a magyar tudományos, irodalmi és művészeti fejlődés egyik központja.

Pozsony földrajzi fekvésénél fogva elválaszthatatlan része Magyarországnak területi egységének.

Pozsony város csak a magyar népköztársaság területén belül érheti el gazdasági fejlődésének azt a fokát, melyre egyrészt mint a magyar

mezőgazdasági termelés piaca, másrészt mint Magyarország második iparvárosa hivatva van. Viszont a magyar népköztársaság gazdasági fejlődéséhez Pozsony város megtartása a város határszéli és dunamenti fekvésénél, valamint ipari fejlettségénél fogva életszükség.

Pozsony lakosságának száma az 1910. évben megejtett népszámlálás szerint 78 223, melyből mindössze 14.9 százalék tót anyanyelvű.

A jelen tiltakozás a belefoglalt szigorúan tárgyilagosságot alapján Pozsony város lakosságának határozott, önkéntes megnyilatkozása.

Addig is, míg Pozsony város lakossága igazát részletesebben megokolt emlékiratban foglalhatja össze, a jelen tiltakozást terjeszti minden hivatott tényező elé.”⁹⁴

Az azonnal csatlakozó testületek, egyesületek stb.: Anyakönyvi Hivatal, Adóhivatal, Állategészségügyi Fegyűrlőőség, Állami Kórház, Állami Főreáliskola, Állami Felsőbb Leányiskola, Állami Polgári Fiúiskola, Állami Tanítónőképző Intézet, Állami Fémipari Szakiskola, Ágostai Evangélikus Egyházközség, Dohánygyár, Dohányraktár, Erdőfelügyelőség, Erzsébet Tudományegyetem, Evangélikus Teológiai Akadémia, Evangélikus Liceum, Első Pozsonyi Önszegélyző Egyesület, Eötvös József Kör, Főügyészség, Fővármihatal, Folyammérnök-ség, Felső Kereskedelmi Női és Fiúiskola, Gyógyszerészek Országos

⁹⁴ Egész Pozsony város tüntetett Pozsony magyarsága mellett – 154 hatóság, párt, testület tiltakozott Pozsony elszakítása ellen. *Nyugatmagyarországi Híradó*, 1918. november 24., 3. Maga a Híradó szerkesztősége többek között így buzdított az ellenállásra: „Pozsony város ébredj! Neked van elég erőd, tehetséged ahhoz, hogy magad is védj magadat. A béketárgyalásokig neked is van még egy hónapod. Vedd a kezébe az ügyet és magyarázd meg a külföld előtt: te nem akarsz és nem is lehetsz szláv. A béketárgyaláson annyi nagy kérdéssel lesz szó, hogy Pozsony ott csak egy igen kis részletkérdés lesz, elintézik pár perc, esetleg pillanat alatt. Neked nem szabad ebbe megnyugodnod. Neked vannak kiváló férfiad, akik sok nyelven beszélnek, akik összeköttetésben vannak a külföld vezérembereivel, neked pénzed is van a propagandára és szíved van amivel fel tudsz karolni szent dolgokat. Pozsony! mozgósítsd jeles férfiadat és küldd ki azonnal őket Svájcba, Hollandiába. Még van 30 nap! Pozsony város adakozz erre a nagy célra, de mindjárt és bőségesen. És mindenki keressen nemzetközi kapcsolatot. A magyar katolikus papság főpapjainak útján Róma felé. A protestánsok Angliába. A zsidóság az egész világba. A szociáldemokratákat már is megnyertük. A szabadkőművesek szintén külön akciót kezdtek Pozsony érdekében. Itt nem lehet különbség egymás között, mindenkinek cselekedni kell és minden eszköz jó!” (Még lehet... *Híradó*, 1919. november 21., 2.)

⁹³ A magyarországi németek néptanácsot alakítottak. *Nyugatmagyarországi Híradó*, 1918. november 2., [1.]

Pénztintézete, Háztulajdonosok Egyesülete, Hírlapírók Egyesülete, Izraelita Hitközség (ortodox), Izraelita Hitközség (congress.), Izraelita Népkönyha Egyesület, Járásbíróság, Ítéltábla, Kataszteri Helyszín Felügyelőség I. sz., Kereskedelmi és Iparkamara, Kultúrmérnöki Hivatal, Keresztény Szociális Egyesület, Keresztény Szociális Párt vezetősége, Katolikus Szövetség, Papi Társas Káptalan, Kat. Főgimnázium, Közgazdasági Kör, Kaszinó Egyesület, Kereskedő Ifjak Köre, Magyar Leszámitoló és Pénzváltó Bank Fiókja, Magyar Gyáripárosok Országos Egyesületének pozsonyi fiókja, Magyar Mérnök- és Építészegyesület pozsonyi fiókja, Munkások Dalegyesülete, Nyugatmagyarországi Bankegyesület, Nyugatmagyarországi Gazdasági és Parcellázó Bank, Nyugatmagyarországi Kiskereskedők Egyesülete, Nyugatmagyarországi Utazó Kereskedők Egyesülete, Nyugatmagyarországi Turistagegyesület, Nőegylet, Országos Radikális Párt Pozsonyi Köre, Pénzügyigazgatóság, Pénzügyőrség, Posta és Táviró Igazgatóság, Pozsonyi Első Takarékpénztár, Pozsonyi Általános Takarékpénztár, Pozsonyi Iparbank, Pozsonyi Kereskedelmi és Hitelbank, Pozsonyi Első Takaréék és Hitelszövetkezet, Pozsonyi Bank Részvénytársaság, Pozsony Megyei Takarékpénztár, Pozsonyi Építő Részvénytársaság, Pozsonyi Szőlőművesek Egyesülete, Pozsonyi Önkéntes Tűzoltóegyesület, Pozsonyi Iparegyesület, Pozsonyi Ipartestület, Pozsonyi Cipészek Szövetkezete, Pozsonyi Kereskedelmi Testület, Patronázs Egyesület, Pozsonyi Független Demokrata Kör, Pozsony Városi Polgári Egyesület, Pozsony Város Képviselő Köre, Pozsonyi Általános Betegsegélyző Egyesület, Pozsonyi József Főherceg Hadastyán Egyesület, Pozsonyi Katonai Hadastyán Egyesület, Pozsonyi Keresztény Kereskedők és Kereskedő Ifjak Köre, Pozsonyi Katolikus Kör, Pozsonyi Magántisztviselők Köre, Pozsonyi Dalárda, Pozsonyi Dalegyesület, Pozsonyi Tornaegyesület, Belvárosi R. Kat. Plébánia, Szt. Márton, Szt. Háromság R. Kat. Plébánia, Károlyvárosi R. Kat. Plébánia, R. Kat. Autonóm Hitközség, Radikális Demokrata Kör, Rabbiiskola, Református Egyházközség, Rudólkamaraherceg Hadastyán Egyesület, Siketnéma-intézet, Szabók Szövetkezete, Törvényszék, Tankerületi Főigazgatóság, Tanfelügyelőség, Társaskáptalan Szt. Márton, Tanítóegyesület, Toldy Kör, Terézvárosi Polgári Kör, Tisztviselők Köre, Typographenbund Dalegyesület, Állami Ügyészség, Ügyvédi Kamara, Újvárosi Polgári Kör, Unitas Háziasszonyok Egyesülete, Városi Villamos Vasút, Vendéglősök és Kávé-

sok Ipartársulata, Városi Népkönyha, Ort. Izr. Jótékony Nőegyesület, Pozsonyi Tisztviselő-egyesület, Pozsonyi Magyar Ker. Parancsnokság, Pozsonyi Kat. Kör, Pénztintézeti Tisztv. Orsz. Egyesülete, Feministák Köre, Gyógyszerészbank, Pozsonyi Róm. Kat. Hitközség tantestülete, Katonai Főreáliskola, Emerikanum Érseki Papnevelő Intézet, Magyar Prot. Irodalmi Társaság, Pozsonyi Kereskedelmi Alkalmazottak Szövetkezete, Katonatanács, Nyugatmagyarországi Híradó, Pressburger Zeitung, Grenzbote, Pressburger Presse, Izr. Fiú Polgári Iskola, Kat. Nő és Gyermekvédő Egyesület, Pozsonyi Takaréék Rt., Nők Művelődési Köre, Pozsonyi Bőriparosok Szövetkezete.

November 25-én megalakították a Magyar Országos Véderő Egyesület helyi szervezetét; ennek nem volt hatásköre. December 1-jével nyugdíjazták a megszűnt Monarchia tábornokait. Ekkor a pozsonyi kerületi katonai parancsnok nagyjócai Farkas Vince ezredes lett. December 4-én és 8-án Malackán a cseh és a magyar katonai vezetők újabb tárgyalásokat folytattak a demarkációs vonalról; a magyarok az utóbbi nyomán Bazinból, Szentgyörgyről és Szeredről vonultak ki. A napi összecsapások így is napirenden maradtak. A csehek Fogarassy hivatkozott tanulmánya szerint „Egy ízben még a pozsonyi dinamitgyárnál álló magyar üteg lövegeinek elhurcolását is megkísérelték, abban a hiszemben, hogy a Récsénél álló magyar gyalogsági biztosítás nincs a helyén. A biztosítás azonban a helyén volt, és ezért a rajtaütés nem járt sikerrel”.⁹⁵

Karácsonykor a Károlyi-kormány megkapta a Szlovákia határait kijelölő jegyzéket Wix alezredestől, a budapesti antantmisszió vezetőjétől. A frontvonalba ekkor már megérkezett a csehszlovák legionáriusok körülbelül húszezer főből álló olaszországi hadteste olasz tisztek vezetésével, és leváltotta a Monarchiából maradt cseh alakulatokat. A hadtest 7. hadosztálya kapott parancsot Pozsony megszállására. Azt azonban még megelőzte a kommunista puccs: ennek végrehajtására Mészáros Gábor, a Kommunisták Magyarországi Pártja funkcionáriusa érkezett Budapestről Pozsonyba. Megalakította a KMP helyi szervezetét, rölapokon szólította föl elvtársait a hatalom megszerzésére, illetve gyűléseken igyekezett konfrontálódni a szociáldemokrata ve-

⁹⁵ Fogarassy 1968, 814.

zetőkkel. A katonák egyik gyűlésén sikerült a tömeget Wittich ellen hangolnia – a jelenlévők belefojtották a szót a szocdem vezérbe. Mérszáros munkájának eredményeként december 29-én a 72. gyalogezred pótzászlóalja és az 5-ös árkászszakasz vörös gárdává minősítette át magát. Az úgynevezett vörös gárdisták a város egyes helyein behatoltak a lakásokba, és élelmiszerellenőrzés ürügyén fosztogatni kezdtek. Amikor azonban a tömeg a vörös gárdisták biztatására, illetve példája nyomán – kézigránát-robbanások és gépfegyverropogás közepette – megkezdte a katonai és közraktárak kifosztását, s amikor a rendőrség és a karhatalom többször megütközött a vörösszalagos gárdistákkal, a szociáldemokraták által vezetett munkástanács – a katonai kerületi parancsnokság utólagos támogatásával – átvette a város vezetését. Minthogy december 30–31-én a szociáldemokraták szervezett föllépése akadályozta meg a kommunista hatalomátvételt, pontosabban az anarchia diadalát, a későbbi hónapokban is ez mutatkozott a legfontosabb és legmegbízhatóbb erőnek.

Az éjszakai eseményekről tájékoztatnak a Nyugatmagyarországi Híradó szilveszteri száma vezércikkének al- és felcímei: Pozsony puszkaporos éjszakája. A rendőrség és „vörös gárda” fegyveres összeli- ütközése – Egy halott, több sebesült – A malomligeti katonai raktár és a Közraktárak kifosztása – A munkástanács határozata.⁹⁶ Ezen az éjjelen nevezték ki a rend fenntartásában fontos szerepet betöltő Wittichet kormánybiztosnak. Egyébként a napilap ugyanezen számában Pachtl Aladár utászhadnagy „kijelentette, hogy a vörös gárda feladata a rend fenntartása, az egyének túlkapásáért pedig felelősséget nem vállal”. A kommunista korszakban Pozsony 1918-as szilveszterét egynapos proletárdiktatúráként emlegették,⁹⁷ függetlenül attól, hogy a munkások éppen a kommunista hatalomátvételt akadályozták meg. De a város német keresztényszocialistáinak egy része utólag Wittich Pált gyanúsította meg azzal, hogy vezetésével „a szociáldemokrata kisebbség diktatúrájának kísérlete” zajlott le. Részben azokról a ke-

⁹⁶ *Nyugatmagyarországi Híradó*, 1918. december 31., [1.]–2.

⁹⁷ *Magyarország története 1918–1919, 1919–1945...* 1976, 108. – elég megtévesztő módon annyit állít, hogy Pozsonyban december végén a Munkástanács ragadta magához a hatalmat, de hogy nem a „burzsoáziától”, hanem a bolsevikoktól, azt nem tisztázza.

resztényszocialista politikusokról van szó, akik levélben szólították fel a cseheket, hogy foglalják el a várost és verjék le a proletárdiktatúrát; vezéralakjuk, Ferdinand Billott gróf a Pressburger Tagblattban január 3-án közölt cikkében mint a város megmentőiről írt a bevonuló légionistákról. „Az államhatalom, amely birtokába vette a várost, azt sajátjának tekinti, bennünket pedig barátoknak, hozzátartozóknak.”⁹⁸

Másnap valóban megtörtént a város megszállása; ezt a 33. csehszlovák gyalogezred hajtotta végre. 31-én hajnali öt órakor az ezred egy üteggel megerősítve (tüzérségi előkészítést követően) Fogarassy szakszerű leírása szerint „Riccardo Barecca alezredes [sic!] parancsnoksága alatt Zohor és Stomfa felől vonult fel a dévényújfalú–lamacs–zergehegyi vonal ellen. A hozzájuk átszökött Heusinger 72. gyalogezredbeli százados bemondata szerint magyar részről volt Dévényújfalun egy század két géppuskával és egy löveggel, Lamacson két század géppuskákkal és két löveggel, a pozsonyi hegyeken járőrök, tartalékokban pedig 3–400 ember állt rendelkezésükre, mert a legénység nagyrészt karácsonyi szabadságon volt. Bareccának viszont az egész 39. legionárius ezred rendelkezésére állt, mint tartalék. Barecca egy-egy zászlóaljjal Dévényújfalú, Lamacs és a Zergehegy–Récse irányában támadt. A marcheggi hidat 9 órakor, Lamacst pedig 11 óra 30 perckor foglalták el, de a dévényújfalusi magyar védőszakasz egészen 15 óráig szívósan tartotta magát, és Dévényen keresztül vonult vissza. A Zergehegy és Récse 16 órakor, Dévény, a Vöröshíd és a Tölténygyár pedig 17 órakor került a legionáriusok kezébe. Leölkes alezredes, a várost védő csapatok parancsnoka elrendelte, hogy a pozsonyi helyőrség vonuljon át a Duna jobb partjára. A gyalogság Magyaróvárra, a tüzérség pedig Oroszvárra vonult el, Ligetfalú védelmére pedig előbb Győről érkeztek csapatok, amelyeket utóbb a Sopronból érkezett Horváth-külföldi váltott le. A legionáriusok 1919. január 1-én előbb a főpályaudvart, majd a következő napra virradó éjjel 3 óráig az egész várost megszállották. Veszteségük összesen 1 halott volt, és 42 megsebesült, míg a magyar csapatok Rubint tábornok szerint 30 halottat veszítettek, és 40-en megsebesültek.”⁹⁹

⁹⁸ Billot *Pozsonyt megszállták* című cikkét magyar fordításban közli: Angyal 2004, [33]–34.

⁹⁹ Fogarassy 1968, 815.

A megszállás előtti estén-éjszakán a város és a társadalom akkori vezetői a pályaudvar állomásfőnöki irodájában jelentették be Barrecának, hogy az erőszaknak engedni kénytelenek, s így tudomásul veszik a megszállás tényét, de tiltakoznak ellene. Ezután megbeszélték a város átvételének részletkérdéseit. A fő szempont mindkét fél részéről a közbiztonság megőrzése és a közrend fönntartása volt. Wittich a Nyugatmagyarországi Híradó szerint ezt mondta erről az olasz ezredesnek: „Amíg az entente képviselői Pozsony lakosságát nem tekintik legyőzötteknek, hanem olyanoknak, akik a nagy kultúregyetemben egyenlők a többivel, addig a lakosság semmit sem fog elkövetni a kiadott rendszabályok ellen.”¹⁰⁰ Kánya Richárd polgármester-helyettes és Wittich másnap kinyomatott kiáltványában is szerepel a tiltakozás, és a megszállás ideiglenes jellegére való utalás, illetve megnyilatkozik benne a bizalom a majdani békekonferencia iránt, amely bizonyára „városunk sorsa felett oly módon fog dönten, mely eme történelmi város lakóit ki fogja elégíteni”.¹⁰¹

A város átvételét rögzítő, a főpályaudvaron született dokumentum szövege (Jankovics Marcell fordításában) a következő:

„Felvétetett 1918 december 31-én Pozsony szabad kir. város főpályaudvarán. Jelen vannak: Jankó Zoltán, főispán és kormánybiztos, Kánya Richárd, Pozsony szabad kir. város I. polgármestere, Mitterhauszer Károly, Pozsony szabad kir. város főjegyzője és Farkas [Vince], ezredes-brigadéros, a határszakasz-védelem és Pozsony szabad kir. város karhatalmának parancsnoka, Stein Izsó, Dewald Hugó és Duschinsky Jakab, valamint Zalkai Alajos, mint a vármegyének és Pozsony szabad kir. város lakosságának képviselői, mindnyájan magyar részről. Zoch Sámuel, Ivánka Milán dr. és Slávy [Slávik] dr., mint a csehszlovák kormány képviselői. Barreca Riccardo brigadéros-ezredes, mint a várost megszálló csehszlovák csapatoknak, mint az entente-haderő csapatainak parancsnoka és a katonai területi parancsnoknak, Piccione tábornoknak helyettese.

A magyar kir. kormány képviselői, így Jankó Zoltán, főispán és kormánybiztosa Pozsony vármegyének, Kánya Richárd, mint Pozsony

szabad kir. város I. polgármestere és Mitterhauszer Károly városi főjegyző ünnepélyesen óvást emelnek a városnak, mint magyar-német városnak a csehszlovák állam exponensei által való megszállása ellen. Ünnepélyesen kijelentik, hogy csupán a városban uralkodó állapotok figyelembevételével és a fölösleges vérontás elkerülésének kedvéért nem nyúlnak erőszakos eszközökhöz a megszállás meggátlására. Kijelentik továbbá, hogy [a] Wilson 14 pontjában leszögezett önrendelkezési elv alapján állanak, és követelik a népszavazást, hogy a várost és lakosságot megmentsék az ősi hazától való erőszakos elszakítástól és a csehszlovák államterülethez való kikényszerített átcsatolástól. Kinyilatkoztatják, hogy Pozsony nyílt város, nincsenek erősítései és [a] falai között még visszamaradt reguláris magyar katonaságon kívül nincs katonai elbánás alá eső lakossága. A reguláris magyar katonaság elszállításának, illetve a Duna jobbpartjára vonulásának kérdésében Farkas brigadéros-ezredes fog a csehszlovák entente-csapatok parancsnokságával tárgyalni. Az ide illetékes és nem tényleges állománybeli legénységnek leszerelés és lefegyverzés után a teljes személyi szabadság biztosítandó. A tényleges tisztekre és legénységre vonatkozólag külön megállapodás létesül a magyar karhatalom parancsnoka és a csehszlovák entente-haderő parancsnoka között.

A csehszlovák kormány képviselői és a csehszlovák entente-csapatok parancsnoka ünnepélyesen kijelentik, hogy a várost csupán a lakosság biztonsága céljából, a wilsoni elvek alapján kötendő békekötésig szállják meg katonai karhatalommal. Ünnepélyesen kijelentik, hogy a polgárság élete és vagyona biztonsága érdekében megfelelő gondoskodás történik. Kijelentik, hogy az egész tisztviselői kart, amennyiben a csehszlovák állam és a csehszlovák entente-csapatok exponensei ellen nem vétének, helyeiken meghagyják. Kijelentik továbbá, hogy a lakosság teljes morális és jogi szabadságát tiszteletben tartják és a lakosság ellen, nyugodt magatartását föltételezve, semmiféle erőszakot nem alkalmaznak. Kijelentik, hogy a katonai szolgálathoz szükséges és fontos épületeket és helyiségeket csehszlovák entente-csapatokkal megszállják, azonban a polgári lakosság szabad forgalmát teljesen biztosítják. Egyidejűleg azonban kijelentik, hogy a polgári lakosság tökéletes lefegyverzését, amennyiben ez szóba kerül, feltétlenül végre kell hajtani és ezt a városi hazai rendőrség közegei hajtásák végre. Egyben kijelentik azt is, hogy elállanak tűszok kiemelésétől, vagyon-

¹⁰⁰ Pozsonyt megszállták az ántánt csapatai. A város vezetésének felhívása. *Nyugatmagyarországi Híradó*, 1919. január 2. [1.]

¹⁰¹ Mindenkinék! Uo.

elkobzásoktól és internálásoktól. A lakosság teljes nyelvi szabadságát mindenképpen garantálják. A jegyzőkönyvet felolvasás után a fenti kelettel zártuk.”¹⁰²

A megszálló csapatok a következő hónapokban sem a polgárok személyi szabadságával, sem életbiztonságával, sem a túszszedéssel és az internálással kapcsolatos ígéretüket nem tudták betartani.

Bevonulás

Az bizonyos, hogy Barreca vaskézzel fogott a rendcsináláshoz. Azon a napon, amikor Farkas Vince ezredes kivonta csapatait Ligetfaluba, az élelmiszerraktáraknak a katonák által megkezdett kiürítése miatt elszabadultak az indulatok, s Pozsony „tömeges fosztogatások színhe-lyévé lett”. Az ezredes erre kihirdette, hogy élelmet és ruhát nem visznek el a városból, így a „nép” lecsillapodott.¹⁰³ A hivatásos bűn-zőkkel viszont már az olasz alezredes – aki első intézkedései között rendeletet adott ki a fegyverek kötelező beszolgáltatásáról is – számolt le könyörtelenül a bevonulást követő első napokban. Négyüket tiszti járőrök lőtték agyon: két fegyveres útonállót, akiket a Széles lépcsőn akció közben fogtak el, a betörőszakma egy tetten ért tagját, továbbá egy negyediket, akinek előtte sikerült lefegyvereznie egy szolgálatban lévő rendőrt.¹⁰⁴ A büntelen civileket ekkor még nem érte fizikai sére-lem. Egyébként december 31-én, amikor a munkástanács „kezébe vet-te a város feletti uralmat”, Kumlik polgármester a nyugdíjazását kérte, s vele együtt Peterdy Kálmán rendőrfőkapitány is visszaadta megbíza-tását. A város lakosságához intézett, nyugalomra intő idézett felhívást még Wittich és az adminisztratív munkákat ellátó Kánya Richárd pol-gármester-helyettes írta alá, de aztán a munkásvezér leköszönt a hiva-taláról. A polgárőrséget föloszlatták. A közigazgatást január 6-án vette át a Csehszlovák Köztársaság képviselője:

¹⁰² Közli Jankovics é. n., I. köt. 58–60.

¹⁰³ Farkas ezredes a pozsonyiakért. *Nyugatmagyarországi Híradó*, 1919. január 1., 3–4.

¹⁰⁴ Rendet teremtenek a megszálló csapatok. *Nyugatmagyarországi Híradó*, 1918. január 3., 5.

felvétel Pozsonyban, 1919 január 6-án a kormánybiztos-főispán hivatalában.

Dél előtt 10 óra 30 perckor megjelenik Zoch Sámuel úr és igazolja magát mint a cseh-szlovák köztársaság által Pozsony városára és Pozsony vármegyére kinevezett főispán és a cseh-szlovák nemzetgyűlés és kormány határozatára való hivatkozással kijelenti, hogy hivatalát átveszi és engem felszólít, hogy hivatalomat neki azonnal adjam át és ezentúl mint magánember teljesen passzíve viselkedve tartózkodjam Pozsonyban, mert ellenkező esetben a legszigorubb eszközöket volna kénytelen ellenem alkalmazni.

Zoch Sámuel úr kijelentette továbbá, hogy amennyiben ezen felszólításának eleget nem tennék, hivatalomból erőszakkal fog eltávolítani.

Tekintettel a vármegycházára felvonult karhatalomra, ezen felszólításának tiltakozásom kifejezése mellett eleget tettem és hivatalomat Zoch Sámuel úrnak átadtam.

Egyben kijelentem, hogy Pozsonyban mint magánember fogok ezentúl tartózkodni.

Ezzel a jegyzőkönyv lezárattott, felolvastattott és helybenhagyás után aláíratott.

Kmf.

Előttünk:

Nagy Valér s. k.

Jankó Zoltán s. k.

Galla János dr. s. k.¹⁰⁵

Zoch Sámuel s. k.¹⁰⁶

Még ugyanezen a napon járult Zichy József volt főispán Zoch elé s közölte, hogy miután minden hatalom Istentől való, a csehszlovák

¹⁰⁵ Zoch zsupán helyettese, nagyszombati ügyvéd.

¹⁰⁶ A cseh-szlovák köztársaság átvette Pozsony közigazgatását. A megyeházát csehszlovák katonaság szállotta meg – Jankó Zoltán magyar főispán tiltakozásának kifejezése mellett átadta hivatalát Zoch Sámuel cseh-szlovák főispánnak – Felhívás Pozsony város közönségéhez – Feloszlatták a városi és megyei törvényhatósági bizottságot – Zoch főispán nyilatkozata. *Nyugatmagyarországi Híradó*, 1919, január 7., [1.]

impériumot Isten által adottnak tekinti, s támogatni fogja a kormányt és képviselőit. Az új főispán 8-án fogadta a városi tisztviselők bemutakozását. A következő napokban a berendezkedő apparátus megtöltötte az osztrák és a magyar egyenruhák viselését, feloszlatta a városi törvényhatósági bizottságot, bejelentve, hogy annak helyébe kinevezés útján községtanács testület lép, a későbbiekben pedig, amikor majd visszaállítják a város autonómiáját, a kinevezett testület helyét az általános, titkos és egyenlő szavazati jog alapján választott községtanács foglalja el. A megszállás előtti 186 mandátumot megszüntették. Zoch először állítólag csak 15-20 új városatyát akart kinevezni, végül ezt a számot ötvenre emelte; az új testületbe 25-en kerültek be a régi törvényhatósági bizottsági tagok közül, a további helyeket főleg szlovákokkal töltötték be. A mandátumok így oszlottak meg (a hivatkozott közlemény 48 betöltött helyre utal): Pozsony Városi Polgáregyesület: 12 fő; Városi Képviselők Köre: 11 fő, a pozsonyi szlovák lakosság: 12 fő; Szociáldemokrata Párt: 5 fő (a szocdemek 12 helyre számítottak, de a párt jelöltjein kívül, illetve helyett öt szlovák szociáldemokrata is bekerült a testületbe); keresztényszocialisták: 1 fő (ez az egy Billot Nándor gróf lett, a német keresztényszocialisták vezetője); Független Demokrata Párt: 1 fő; Német Radikális Párt: 1 fő; egyházak: 3 fő; gyár-iparosok: 2 fő.¹⁰⁷ Peterdy rendőrfőkapitány helyébe Zoch a Csehországból Pozsonyba hívott Brunner Richárdot nevezte ki, aki rögtön ki is vette a helyi rendőrök fogadalmát. A Ligetfaluba vezető hidat mindkét oldalon őrizték – túloldalt a magyar kormány katonái; Barreca rendeletére a hídon át lehetett járni a túlsó partra, de vissza csak igazolvánnyal lehetett jönni (amelyet nyilván a katonai hatóságnál kellett előzetesen igényelni).

A Híradó beszámolt a zsupán elé járuló deputációkról. Január 18-án a Pozsony Városi Polgáregyesület tisztegett nála; a küldöttek bizalmát a pozsonyiak által egyébként jól ismert evangélikus lelkésznek azonnal sikerült megnyernie. Miután németül előadták neki a mondandójukat, elnézést kért tőlük: fáradt lévén, nem németül, hanem magyarul fog válaszolni. Ebben a magyar nyelvű válaszában a konszolidációról beszélt, illetve közös munkára, építésre, pártpolitika-mentességre hív-

¹⁰⁷ Három aktuális dolog. *Híradó*, 1918. január 31., [1.]

ta föl a küldöttség tagjait. Ő azelőtt a „tót nemzeti párt” „exponense” volt, mondta, de soha nem volt pártember, nemzetiségi politikájában „általános emberi szempontok” vezették, és minden kis nép szabadsága volt a programja. „Azért harcoltam az elnyomott népem mellett, hogy az emberiséget hozzásegítsem egy magasabb kulturális fokhoz. Szemem előtt lebegtek e közben azok a katolikus magyar főurak, akik valamikor a protestánsok jogai mellett szállottak sikra, vagy pedig azok a magyar keresztények, akik a zsidók felszabadításáért küzdöttek.”¹⁰⁸ Az efféle nyilatkozatok, ha őszinteségüket okkal nem vonhatta is kétségbe senki, nem váltak gyümölcsöztethetővé a napi gyakorlatban. Ezt már néhány nap múlva Vavro Šrobár teljhatalmú miniszter egyik nyilatkozatából is kikövetkeztethették a pozsonyiak, aki a demokráciával összeegyeztethetőnek tartotta a szerinte izgató, ellenállásra biztató magyarországi lapoknak az országból való kitiltását, illetve elégetését. Arra az állításra pedig, hogy a megszállt területek végleges hovatarozásáról népszavazásnak kell döntenie, határozottan állította, hogy arra nincs szükség, hiszen „elégge kifejezte már népünk, hogy a csehekkel, testvéreivel akar élni és ujjongó örömmel fogadták a cseh csapatokat, mert ezek jelentették nekik a szabadulást az ezeréves magyar iga alól”.¹⁰⁹ A magyarok ekkoriban kezdtek hozzászokni az ezeréves elnyomás addig számukra ismeretlen terminusához.

Nemcsak a magyarországi sajtótól, hanem minden egyéb hírforrástól megfosztattak e hónapokban a pozsonyi újságok. Vajda Ernő azt állította az egyik cikkében, hogy az egész város el van vágva a világtól, a telefonokat, távírókat nem használhatják, külföldi lapok nem jöhetnek be, tehát lehetetlen tájékoztatást adni a világ eseményeiről. Maradnak a városban lezajlott események – ezek közül viszont az igaziakról nem szabad beszámolni, „minden más pedig [...] csak laptöltelék”.¹¹⁰ Egy másik – mondjuk – glossza szintén Vajda finom megfigyelését tükrözi: „Ist das Priváát? – kérdik vissza a postáról, ha valaki telefonálni akar. Mert csak a hivatalos beszélgetés szabad. De mi a pri-

¹⁰⁸ Küldöttségek a cseh-szlovák főispánnál. A Pozsonyvárosi Polgáregyesület. *Híradó*, 1919. január 19., 3–4.

¹⁰⁹ Šrobár Lőrinc tótországi miniszter beszélgetése egy magyar újságíróval. *Híradó*, 1919. január 21. 2–3. (Ez a cikk átvétel a Kassai Naplóból.)

¹¹⁰ Aida [Vajda Ernő]: Szegény pozsonyi lapok! *Híradó*, 1919. február 20., 3.

vát és mi a hivatalos? Hogy egy családban beteg valaki és ezt be akarják mondani az orvosnak, a családnak ez privát ügye, de az orvosnak már hivatalos. Vagy ha az orvos bort akar magának rendelni, ez neki privát, de a borkereskedőnek annál inkább hivatalos ügy. Telefonban nincs privát-ügy, csak sürgős. Azért telefon.”¹¹¹ Hamvas Józsefnek a megszállt területekről írott riportja¹¹² híven szemlélteti Észak-Szlovenszko szinte háborús januári állapotait, és egyúttal pontosan érzékelteti a „csehszlovák” álláspontot vallókéval ellentétes hangulatot: „A pozsony zsolnai vonalon helyreállt a rendes forgalom. A kocsik a háborúnak és a forradalomnak pusztításaitól rokkantak. Törött ablakok és ajtók, letépett tapéták, durva piszkos padok. Se fűtés, se világítás, de zsúfolt minden.” Az állomások homlokzatáról a régi neveket már eltávolították, de az új táblákat csak a nagyobb helyeken tették ki, a „kisebbek névtelenül állnak”. A vasutasokon osztrák egyenruha feszül, a ki- és berakodás gyorsan történik: úgy tűnik föl, kizárólag élelmiszert szállítanak. Tehervonatokat nemigen lehet látni. A restik székek és asztalok nélkül tátongnak, de poharak sincsenek.

Trencsénteplic fontos csatlakozóállomássá lépett elő. „Itt kapcsolódik a vágvölgyi vonalhoz a brünn-prágai vonal.” Hamvas szerelvénye két órát várt itt egy Csehország felől érkező vonatra, így érkeztek fél tíz helyett éjfélkor az ideiglenes szlovák fővárosba, Zsolnára. Ott régen főleg magyar cégtáblák voltak az épületeken, most ezekből egy sincs már a helyén. A házakon szlovák, cseh és olasz zászlók lobognak. A város tele van katonákkal, köztük magas rangú tisztek. Működnek már az „állami és egyéb közhivatalok”, az új adminisztráció tagjai ünnepi ruhában járkák az utcát, központjuk a Rémi szálló kávéháza; a táncmulatságot a Hungária szálló tánctermeiben tartják, ott ünnepelnek a fiatal tisztek és a zsolnai ifjúság. „A Rémi-szálló kávéházába özönlik be naponta többször az élet. Itt ülnek asztalok körül küldöttségek, akik vagy Zsolnára jöttek, vagy Prágába készülnek. Aztán a sok egyes ember, akiket vagy az egyéni rokonérzés, vagy a hivatalkeresés hozott ide. Csöndes zsongás, siető pincérek, billiárdgolyók kattogása. Egyszerre megélenkül minden: hatalmas termetű szép férfi lép be. Végigmorajlik a termen a szó: a miniszter! Ismerősök sietnek feléje, mások bemutat-

¹¹¹ Aida [Vajda Ernő]: Kis politika. *Híradó*, 1919. február 26. 3.

¹¹² Hamvas [József]: Úti jegyzetek. *Híradó*, 1919. január 19., 3.

kozásra várva állnak. Csöndben, simán folyik le minden. Egy félóráig tart a jelenés. A miniszter elmegy, a régi, apróra szakadozott társaság tovább éli csendes kávéházi életét.”

A Tatra üdülővárosai kihalt képet mutatnak, az állami fürdőknek a személyzete is távozott, és „a vezetőség magával vitt mindent, amit vihetett”. A magántulajdonban levő fürdők is többnyire üresek. Újtátrafüreden a szanatóriumban Hamvas pozsonyi vendégekkel találkozott, akik december óta el voltak zárva a külvilágtól és „Nagy csodálkozással hallgatták az utóbbi hetek történetét”.

Az alsótátrafüredi helyzet egybecseng azzal, amit Észak-Szlovenszko ekkori állapotáról más forrásokból tudunk. „A legrosszabbul járt a fürdők közül Alsótátrafüred, melyet a háború elején az országos Hadigondozó vett meg a késmárki banktól. Itt állandóan 4-5 száz katona üdült. Most feloszlott, és a feloszlás után elkezdődött a rablás. A kilenc szépen berendezett szállót teljesen kirabolta a vidék söpredéke. [...] Nagyok országos tervei, kicsinyek apró rablásai, tömegek ujjongó öröme, vidékek szóotalan bánata fölött hideg közönyösséggel ül fehér palástjában a Magas Tatra. Az örökkévalóság nem tudja megérteni az embert. Mert más az, évmilliókat élni át változatlanul és ismét más néhány évtized keretében küzdeni, csalódni, remélni.”

A zsupán a meg szállás kezdete óta készülhetett a hamarosan eljövendő nagy aktusra, a szlovák teljhatalmú minisztériumnak a városba történő bevonulására. Alighanem már ezekről is szó eshetett, amikor a testületek, egyesületek, tömegszervezetek stb. – így például „a helyi gazdasági tényezők” és a Pozsonyi Kereskedelmi Testület, a szakmai kamarák, a katolikus papság, a keresztényszocialista és a szociáldemokrata vezetők s mindenekelőtt „Pozsony város tisztikara” – felvonultak Zoch előtt az első hetekben. A főispán az egyik ilyen alkalommal tette azt a megalapozatlan ígéretet, hogy valamennyi közalkalmazottat átveszi, a vasutasok pedig egy évi fizetéses szabadságot kapnak, hogy az alatt megtanulhassanak szlovákul. Január közepén már megtudhatták a pozsonyiak a „szlovák kormány” bevonulásának időpontját, a hónap végén pedig a fogadás aprólékosan kidolgozott tervét is olvashatták a lapban. A program szerint az ünnepség első napján a saját helyiségekben gyülekező egyesületek és testületek kivétel nélkül „bevonulnak” az előzetesen számukra megszabott helyre. A vidéki csoportokat (ezen most és a továbbiakban a városba beszállított szlovákok értendő) az

állomás előtt sorakoztatják föl. A kormány szerelvényének az állomásra való beérkezését üdvölvések jelzik; ott helyben a katonaság képviselői és a vasutasok üdvözlik Šrobárékat. Ezután a vidéki csoportok gyalogmenetben indulnak a városba – mögöttük a kormány fogatai –, majd a székház elé érve megállnak és sorfalat képeznek. Az épületben, „az ünnepség termében” a megyei és községi küldöttségek járulnak az érkezők elé. Ezután indul a menet a miniszter székhelyére, itt történik a helyi küldöttségek fogadása. Délután egy órától ebédet adnak a meghívott vendégeknek. Közben délelőtt dal, zene, hangverseny; délután fél háromkor a színházban az Eladott menyasszonyt adják elő a prágai nemzeti színház művészei. A dalmű este fél nyolckor még egyszer színre kerül, de már díszelőadás formájában. (A dokumentum felhívja a meghívottak figyelmét, hogy a délutáni előadást megelőzően – ide csak a vidéki vendégek voltak hivatalosak –, a vendégek már fél három előtt foglalják el helyüket, mert utána az ajtókat becsukják. Az esti díszelőadás kapcsán ilyen figyelmeztetést nem találunk; itt valószínűleg még precízebben kidolgozták a biztonsági szabályokat.) A két előadás között, fél négykor népgyűlések kezdődnek a kormány szónokainak részvételével, a szlovákok számára a Vigadó nagytermében, a németeknek ugyanott a kisteremben, magyarok számára a megyeháza dísztermében. Fél hat és fél hét között katonai menet vonul a városban, zenekarral.

A második napon délelőtt tíz órakor kerül sor a színház előtti téren a volt 72. ezred kereteiből alakított szlovák ezred állományának a Hurban-zászlóra való fölesketésére, a kormány részvételével. Egy óra múlva a prágai Nemzeti Színház zenekara a költő Hviezdoslav tiszteletére ad hangversenyt. Este ismét hangverseny és színházi előadás következik. A zsupán elrendelte, hogy az ünnep első napján az üzletek maradjanak zárva, a gyárakban pedig tartsanak munkaszünetet. A menet kijelölt útvonalán a házakat lakóik díszítsék föl (a közlemény egy boltot is megjelöl, ahol szlovák zászlókat lehet kapni). A rendszeresített három vonat mellett ez alkalommal nyolc különvonat áll majd a vidéki vendégek rendelkezésére.¹¹³

¹¹³ A szlovák kormány Pozsonyba érkezése. *Híradó*, 1919. január 31., 3.

A bevezetett aktusról a február 6-i Híradóban közölt utólagos beszámoló szerint a főpályaudvarra érkező „kormányt” Zoch fogadta, ő tartott ott üdvözlő beszédet. Ezután Šrobárék a megyeházán fogadták a megyei és községi küldöttségeket, majd katonai sorfal között vonultak a hadtestparancsnokságra, amelynek könyvtártermében járultak eléjük a katolikus papság és a katolikus autonóm hitközség, az evangélikus hitközség, az ortodox, majd a kongresszusi alapon álló izraelita hitközség, Pozsony városa, a Kereskedelmi és Iparkamara, az Iparegysület, a kereskedelmi és az ipartestület, a posta és távíróhivatal, a német néptanács küldöttségei... Kilencedikként Feinfeld Márkus következett, aki a lap szerint a kormány bizalmi férfija volt zsidó ügyekben. Ezután a német radikális párt (Zalkaiék), majd a keresztényszocialista párt volt soron, végül Laksár község és a „tót hölgyek küldöttsége”. Šrobár egyetlen közös beszédben válaszolt az őt üdvözlőknek. Jelen volt a „szlovák kormány” fogadásán három cseh miniszter, Hodža Milán és Szlovenszko összes zsupánja.¹¹⁴

A magyar és a német polgárság és munkásság nem okozott semmilyen fennakadást, senki nem zavarta meg az ünnepséget. Aki tehet, az első napon ki sem lépett a háza kapuján. Az őslakosság ekkor alkalmazta először utolsó fegyverét, a teljes passzivitást – a sztrájkot. A néhány nap múlva bekövetkező, hamarosan tárgyalandó vérfürdő után még egyszer került sor hasonlóra. A teljhatalmú minisztérium nem elégedett meg a magyar nemzeti színek és jelképek használatának megtiltásával, rendeletet adott ki arról is, hogy március 15-ét nem szabad megünnepelni.¹¹⁵ A nemzeti ünnep napján történeteket a Híradó emígy foglalta össze: „nem maradt más hátra, mint csendben, lélekben ünnepelni. És ez meg is történt. Dél előtt 9 órától 10 óráig a munkásság általános szünetet rendelt el, amikor nemcsak a gyárakban, a műhelyekben állottak meg a gépek, hanem bezárták az összes üzleteket, bankokat, mindent, még a villamos közlekedés is szünetelt. Csend volt, ünnepi csend a városban, a csunya, esős időben alig volt járó-kelő az utcákon, csak a felfegyverzett őrségek vonultak fel minduntalan tisztek vezetésével. A hatóság nagy apparátussal készült

¹¹⁴ A szlovák kormány Pozsonyba érkezett. *Híradó*, 1919. február 6., [1.]

¹¹⁵ A szlovák minisztérium megtiltotta március 15-ének megünnepelését. *Híradó*, 1919. március 9., 4.

minden tüntetést elfojtani, a Duna-parton állandóan csapatok cirkáltak, lovasrendőrök járták keresztül-kasul a várost, de a lakosság méltóságteljesen viselkedett.” A Petőfi-szobor elé cserépbe ültetett tulipánokat, csokrokat raktak, a szobrot megkoszorúzták. A környéket virágerdő borította el.¹¹⁶

Mindez valamivel több mint egy hónappal a februári mészárlás után történt.

¹¹⁶ Március tizenöt. *Híradó*, 1919. március 16., 3.

A februári „sortűz”

Februárban a szociáldemokrata párt vezetői kénytelenek voltak megszervezni a két menetben lefolytatott sztrájkot. Ekkor még elsősorban ők képviselték szervezett erővel a hátuk mögött a várost, mellettük összpontosult az őslakosság tömegereje. A megszállás első hónapjában mutatkozott ugyan – szűkebb körre kiterjedő – feszültség az őslakosságon belül (részben magyarok és németek, részben keresztényszocialisták és szociáldemokraták között), de a Nyugatmagyarországi Híradó – január közepétől a városi rendőrfőnök rendeletére már csak Híradó¹¹⁷ – tudósításai alapján úgy tűnik föl, valódi súlyuk kizárólag nekik, a szociáldemokratáknak volt.

A februári – az egész megszállt magyarlakta területre kiterjedő, de a központi irányítást valószínűleg nélkülöző – sztrájk kirobbanásának közvetlen oka Pozsonyban a szlovenszkói teljhatalmú minisztériumnak a városba való áthelyezése lett. A szociáldemokrácia közvetlen a Šrobár érkezését övező s a lakosság akaratát a legkevésbé sem tükröző ünnepségsorozat ellen tiltakozott már előre, részben pedig azért, mert a minisztérium működése egyértelműen cáfolta a megszállásnak az antant által hangoztatott ideiglenes voltát. A rendőrség válaszképpen őrizetbe vette és a ferencrendiek kolostorába internáltatta a szociáldemokrata párt városi vezetőit: Wittich Pált, Mayer Samut, Kiss Lajost, Maszár Ágostont, Chován Rezsőt és a többieket, akiket forrásaink nem neveznek meg.¹¹⁸

¹¹⁷ „Pozsony város rendőrfőnökének rendelkezése következtében lapunk címéből a »Nyugatmagyarországi« szót máttól kezdve el kell hagyni úgy, hogy a lap most »Híradó« cím alatt fog megjelenni. A szerkesztőség.” (Híradó, 1918. január 18., 3.)

¹¹⁸ A pozsonyi munkásság sztrájkja – A munkásvezérek letartóztatása – Polner

A sztrájkot megelőzte a pozsonyi egyetem tanári karának január utolsó napjaiban történt katonai felügyelet alá helyezése és az egyetem bezárása. A testület ugyanis megtagadta a részvételt a Šrobár megérkezése alkalmából rendezendő „népünnepély”-en. E retorziókat a szociáldemokrata pártvezetőség „a lelkiismereti szabadság súlyos megsértése”-nek minősítette, és a munkásság szolidaritásáról biztosította a tanári kart.¹¹⁹ Néhány nappal később, 3-án hétfőn, Šrobár február 4-i bevonulása előtt, a munkássztrájk kezdetének éjszakáján a munkásvezérekkel együtt lefogták Polner Ödönt, az egyetem rektorát, és Arkauer Istvánt, a Híradó tulajdonosát és felelős szerkesztőjét. A munkások 5-én, szerdán Kánya Richárd helyettes polgármestert kérték meg, hogy vezesse őket Barreca ezredes városparancsnok elé: ha kiengedik az internáltakat, és ha a sztrájkban részt vett állami tisztviselőket nem éri megtorlás – ha biztosítják „polgári jogaiknak épségben tartását” –, ők hajlandók újra fölvenni a munkát. Az olasz tiszt közölte velük, hogy egyrészt az internálást nem ő rendelte el (valóban, a parancsot Brunner Richárd rendőrfőnök adta ki), másrészt intézkedni fog az őrizetbe vettek szabadon bocsátása érdekében.¹²⁰ Ennek megtörténte után közölte a lap P. Molnár Arkangyal ferencrendi házfőnök nyilatkozatát: értesült a mendemondákról, melyek szerint ő ajánlotta volna föl a zárdát az internálás céljaira. Ennek azonban az ellenkezője igaz: „A szuronyos cseh katonák élén nálam megjelent tiszt előtt a legnagyobb felháborodásomnak adtam kifejezést azért, hogy a rendőrség nem talált más alkalmasabb helyiséget és ép Szt. Ferenc, a nagy szabadságszerető, testestől s lelkestől szociális érzésű szent hajlékából csinált börtönt.” Ő aztán igyekezett segíteni az internáltak helyzetén: „Érdeklükben – dacára a nagy elvi ellentétnek, mely a mi és az egyes internált urak világnézete között fennáll – amit tudtam megtettem. Kérelmemre engedte meg az őrség vezető tisztje, hogy élelmiszert és egy kis füstölni valót hozhattak be az internáltak hozzátartozói, amit

egyetemi rektort és Arkauer szerkesztőt is internálva tartották. Híradó, 1919. február 6., 3.

¹¹⁹ Három aktuális dolog. Híradó, 1919. január 31., [1.]

¹²⁰ A pozsonyi munkásság sztrájkja – A munkásvezérek internálása – Polner egyetemi rektort és Arkauer szerkesztőt is internálva tartották. Híradó, 1919. február 6., 3.

ha tehettem, személyesen adtam át az uraknak.”¹²¹ A szabadon engedett internáltakat csüörtök délelőttre beidéztek a rendőrségre, ahol nyilatkozatot akartak aláíratni velük. A Híradó szerint Polner, majd őt követően Arkauer is jegyzőkönyvet vettetett föl, amelyben tiltakoztak az eljárás ellen. A munkásvezérek a nyilatkozatot nem írták alá; tárgyalni csak a szlovák minisztériummal hajlandók: elégtételt akarnak kérni és elő kell terjeszteniük a munkások követeléseit. Mindezt Pallos Antal rendőrralkapitány jelentette Šrobárnak. A munkások aznap fölvtették a munkát, pénteken délelőtt pedig eljuttatták követeléseiket a minisztériumba azzal, hogy ha szombat estig nem teljesítik azokat, újabb sztrájkba kezdenek. A minisztériumba azonban csak vasárnap délutánra hívták be a munkások vezetőit. A Híradó február 11-i, keddi száma közli a tárgyalás „eredményeit” s az összes követelést, az eredeti kilencet (ezek már két nappal korábban is megjelentek a lapban), illetve az azokhoz vasárnap toldott újabb két pontot. Ezek a vonatkozó cikk szövegéből kiemelve és egymás mellé sorakoztatva a következők:

„1. A népek önrendelkezési jogának, valamint a lelkiismereti szabadság elvének elismerése.

2. A pozsonyi tudományegyetem újból való megnyitása.

3. Az egyesülési és gyülekezési jog, valamint a sajtószabadságnak biztosítása.

4. A nyolcórás munkanap behozatala.

5. Kollektív szerződések kötése törvényes alapon és munkaalkalmak teremtése.

6. A munkanélküliek segélyének felemelése férfiak részére 15 koronára, nők részére 10 koronára.

7. Az elbocsátott alkalmazottak visszafogadása. [Ez főképp az egész térségre kiterjedő sztrájkban való részvételük miatt munkájuktól megfosztott vasutasokra és postásokra vonatkozott – F. T. G.]

8. A fizetések leszállításának felfüggesztése és az alkalmazottak és tisztviselők részére a magyar népköztársaság által megállapított fizetések folyósítása.

9. Zoch Samu zsupán és Brunner Rikárd rendőrfőkapitány távoztása.”

¹²¹ A ferencrendi házfőnök nyilatkozata. *Híradó*, 1919. február 7., 3.

A fentiekhez utólag csatolva követelték továbbá:

„10. A szlovák területről való élelmiszerek elszállításának megszüntetését.

11. A cseh-szlovák kormánynak a szociáldemokrata párttal folytatott tárgyalásaiba Barreca Rikárd ezredes, pozsonyi városparancsnok is mindenkor be kell vonni.”¹²²

Még a tárgyalás éjjelén kiderült, hogy a munkástanács nem éri be annyival, amennyit a szlovák kormány időnyerés szándékával ígért, s a tárgyalások folytatására kötelezte a pártvezetőket, akiknek csak annyit sikerült elérniük, hogy a munkások hétfőn fölvtették a munkát. Minthogy azonban képviselőik kedden reggelre sem kaptak kielégítő választ a „kormány”-tól, aznap megkezdődött az egész városra kiterjedő általános (figyelmeztető) sztrájk, csak az élelmiszerüzletekben és a közműveknél dolgoztak. A munkásvezérek szerda délután 3 órára népgyűlést hirdettek a vásárcsarnok elé – erről a rendőrséget is értesítették –, ahol be akarták jelenteni, hogy másnap befejezik a sztrájkot, tehát folytatódik a munka. Ami ezután történt – s amit az egyszerűség kedvéért vagy tájékoztatásból „sortűz”-ként emleget a szakirodalom –, arról a Híradó február 14-i számának első oldalain közölt *Pozsony nagy tüntetése* című cikk számol be. A tömegdemonstráció óráiban „a cseh katonaság pár perc alatt szinte ostrom alá vette a várost, és gépfegyvertűzzel, feltűzött bajonettel verte szét a népgyűlést, de minden kis csoportosulást, ártatlan járőrelőket is”.

A cikk felsorolja a nép indulatait kiváltó főbb okokat. A polgárok és a hatalom viszonya az egyetem bezárásával romlott meg. A következő pont „a szlovák kormány” bevonulásához kapcsolódó ünnepségsorozat volt: „a külső nagy parádé legkevésbé sem állott arányban a lakosság lelkiállapotával”. Ezután következtek a letartóztatások, internálások, de szerepe volt még a budapesti, bécsi és egyéb lapok kitiltásának, az utazás megnehezítésének, annak, hogy Piccione generális főparancsnok¹²³ tilalma ellenére letépték a magyar kokárdát a járőrelőkről, annak, hogy hűségeskü letételére akarták kényszeríteni a köz-

¹²² A pozsonyi munkásság tárgyalásai a szlovák kormánnyal. A tárgyalást még folytatják, de az általános sztrájk már ma megkezdődik. *Híradó*, 1919. február 11., 3–4.

¹²³ Luigi Piccione tábornok, a szlovákiai haderő parancsnoka néhány héttel később,

hivatalnokokat, a városban lévő élelmiszer- és elszállításáról terjedő híreknek és a drágaságnak. Ezért tört ki tehát kedden a sztrájk.

A lap – szemtanúk beszámolója alapján – nagyjából a következőképpen rekonstruálta a szerda délutáni eseményeket: A vásárcsarnok előtt már 2 óra körül gyülekezni kezdtek az emberek. Az egyik cseh katona egy kisfiú melléről letépte a nemzetiszínű kokárdát, és a gyermeket megverte. A tömegből erre többen nekitámadtak, ütötték, míg el nem menekült a kaszárnya felé. Onnan kisvártatva öt újabb katona jött, felállítás nélkül tüzelve mindenre, ami mozgott, s bajonettel kergetve a „népet”. Majd újabb legionáriusok jöttek a vásártérre. Végül gépfegyverrel lötték a mellékutcákba, kapualjakba menekülő demonstrálókat. Ekkor érkezett a térre a népszerű városparancsnok, Barreca ezredes. A tömeg – tíz-tizenkétezer ember – visszatódult a rejtekekből, vállára emelte s körbehordozta az olasz tisztet. Barreca a gyűlés megtartására biztatta a jelenlévőket, s a katonaságot visszarendelte a laktanyába. Amikor be akart ülni autójába, megcsúszott. Ekkor egyik katonája, egy cseh legionárius puskatussal leütötte.

Az események másik fontos pillanata: az egyik házból ledobtak egy nemzetiszínű lobogót. Egy fiatalember fölkapta, s hogy kitűzze, fölmaszott egy villanylámpa oszlopfájára; ott érte a lövés. Ezután a katonák, köztük újonnan érkezettek, folytonosan tüzelve, a kapukon belövellő utcaról utcára hajtották a tömeget.

Másnap egy újabb szemtanú beszámolója alapján a lap egyetlen vonatkozásban módosítja a fentieket. Eszerint Barreca ezredes kétszer járt a téren. Először – ekkor már megmutatták neki az első holttestet – sikerült rendet teremtenie; távozása után tört ki a zászlóaffér. A zászló, amelyet a villanyoszlopról lezuhanó fiatalember leejtett, egy katona kezébe került; az újabb tumultus abból származott, hogy a tüntetők vissza akarták szerezni a lobogót. Barreca visszafordult, a tömeg pedig ismét ünnepelte őt – ekkor ütötte le mindenki szeme láttára a legionárius. Erre az emberek hógolyóval dobálták meg a katonákat.¹²⁴

A Híradó cikke ismerteti a rendőri sajtóiroda hivatalos álláspontját is, mely szerint „A rend fenntartására kivonult katonaságot délután

negyed 3 óra tájban a népgyűlés helyén hóval megdobálták, leköpdösték és szidalmazták, s ez szolgáltatott okot arra, hogy a katonák fegyverüket használták”. Ezzel szemben – jegyzi meg a lap – „Kivonult katonaság akkor, mikor az ismertetett afférek történtek, még nem is volt a vásártéren, a cseh katonák csak azután érkeztek és kergették széjjel a közönséget”. A rendőri jelentés szerint Barreca ezredes egy tüntető civil ütötte le. Továbbá a Baross út és a Dobrovits Mihály utca sarkán lévő házból rálöttek egy cseh katonára – az ott lakókat természetesen internálni kellett –, és a Baross úti utászkaszárnyára is leadtak két lövést. Mindezekből a vizsgálat semmit sem tudott bizonyítani, így a le tartóztatottakat is haza kellett engedni. A zászlót Niederhauser Károly műegyetemi hallgató, Niederhauser Emilné lisztkereskedő fia dobta le a térre; őt őrizetbe vették.

A halálos áldozatok és sebesültek száma több dokumentumban szerepelt azóta is; e források hét halottról, huszonhárom súlyos sebesültről és több mint hatvan könnyebb sérülést szenvedett emberről beszélnek. A Híradó említett február 14-i száma külön sorolja föl a halottakat és külön a kórházban ápolt sebesülteket. Az első csoportban a lapban hatan szerepelnek: Kubesch Vilmos 17 éves fémipári szakiskolai tanuló, Kovács György 28 éves hadirokkant, S[o]ós Ferencné, városi kocsis neje, Albrecht Károly 21 éves volt tengerész, Lun[t]zer Gusztáv (róla a Híradóban nincs további adat) és Heringes Ferenc szabómester – aki Jankovics Marcell *Húsz esztendő Pozsonyban* című könyvében Haringás néven szerepel.¹²⁵ Szögletes zárójelben lévő toldásaink alapja is ez a munka. Luntzerről itt már az áll, hogy 19 éves munkás volt. Temetésüket a szociáldemokrata párt rendezte. A sebesültek száma e közlemény szerint valóban huszonhárom, de egyikük – a 31 éves, zsolnai illetőségű Záborszky Gyula (Jankovics szerint 32 éves, hivatalnok) – adatai mellett nyilván lapzártá előtt betoldott hírként azt találjuk, hogy időközben a kórházban meghalt. Így tehát hét halottról és huszonkét kórházban ápolt sebesültről lenne szó. Ám Pozsony város képviselő-testületének a február 21-i lapszám első oldalán közölt állásfoglalása nyolc halottról és huszonnégy sebesültről beszél.¹²⁶ Itt tehát még két újabb sebesültről

március elején tette át székhelyét Kremsierből Pozsonyba, ahol törzse számára a Grassalkovich-palotát rendezték be.

¹²⁴ Barreca Ricardo. Az ezredes jobban van. *Híradó*, 1919. február 15., 3.

¹²⁵ Jankovics é. n., I. köt. 81.

¹²⁶ Pozsony város képviselőtestületének állásfoglalása a múlt szerdai események ügyében. *Híradó*, 1919. február 21., [1.]

van szó; róluk vélhetően napokkal az események után kaptak hírt a városatyák. De miért beszélnek nyolc halotról? Azért, mert négy nappal az események után az egyik cseh legionárius – minden bizonnyal a saját szakállára – lelőtt egy tizennégy éves gyereket. Családja a Híradóban is közölt gyászjelentésben így adta tudtára ezt azoknak, akik ismerték: „Aluljegyzettek úgy a saját, valamint a többi rokonság nevében fájdalomtól megtört szívvel tudatják, hogy hőn szeretett jó gyermekük, illetve testvér: Hubert Károly polgári iskola III. oszt. növendéke, f. évi február hó 16-án, d. e. ¼ 10 órakor, életének 14-ik évében hősi halált halt.”¹²⁷ A virágvolgyi katolikus temető közös sírjába 20-án bocsátották le „a martirhalált haltak nyolcadik – s kétségtelenül legáratlanabb – áldozatát”-nak koporsóját.¹²⁸

Jankovics Marcell említett könyvében – amelyben Hubert Károly neve még szerepel – nyíltan beszél arról, hogy 1919. február 12-én szerinte szervezett provokációra került sor Pozsonyban a katonaság részéről. A csehszlovák állam vezetői demonstrálni akarták a későbbi békekonferencia résztvevői előtt, hogy a pozsonyi magyarokat és németeket fegyverrel kell pacifikálni; a Monarchia szétdarabolásának egyik fontos indoka éppen ez volt. Jankovics egyik közvetett bizonyítéka: a legionáriusoknak 12-én reggel még nem volt elég lőszerük, örömmel értesültek hát róla, hogy a várban találnak eleget. Valóban nem gyöngíti ezt a feltételezést, hogy a város „korrekt és nobilis magatartása” miatt népszerű parancsnokát, Barreca ezredest saját katonája ütötte le, aztán az sem, hogy az ezredest – mint a Híradóból megtudjuk¹²⁹ – rögtön leváltották, utóbb hazaküldték Olaszországba, ahol – ez szintén Jankovicsnál olvasható – vizsgálatot indítottak ellene, amelyből egyébként tisztán került ki. Tény az is, a lap által ismertetett későbbi hivatalos jelentés azt állította, hogy a fegyveres erőknek egy Magyarországról szervezett puccsot sikerült csírájában elfojtaniuk.¹³⁰ Ennek bizonyításával a rendőrség persze nem is kísérletezett. Szó volt ugyan a jelentésben a városban lévő fegyverekről, ezeket viszont a kommunistáktól vették el – még december végén – a rendfenntartó erők.

¹²⁷ Az agyonlőtt Hubert Károly temetése. *Híradó*, 1919. február 20., 4.

¹²⁸ A vasárnapi áldozat temetése. *Híradó*, 1919. február 21., 4.

¹²⁹ Változás a városparancsnok személyében. *Híradó*, 1919. február 15., 4.

¹³⁰ A szlovák sajtóiroda... *Híradó*, 1919. február 16., 4.

Azonban még a sajtó februári számainak és az azon frissiben meg született hivatalos dokumentumoknak a módszeres átböngészése alapján sem tudjuk teljes bizonyossággal megállapítani a dráma áldozatainak pontos számát. És talán nem ez az egyetlen tragikus esemény, amelyről elmondható, hogy a közvetlen források nem tárják föl minden mozzanatát. Hubert Károly neve talán azért hullott ki a névsorból, mert az ő halála nem kapcsolódik konkrétan a gyásznapi szimbólum-má nőtt eseményéhez. Skoda József emléke azonban vélhetően a történetész által perdöntőnek ítélt forrásokra való rátalálás fölött érzett öröm áldozata; az ő halálát több mint egy hónap választja el a szimbólumjellegűvé nőtt eseménytől. A márciusi városi közgyűlésről beszámoló Híradó-közleményben¹³¹ többek között ez szerepel: „Chrobaschinsky János biz[ottsági] tag előadja, hogy a február 12-én megsebesült Skoda József vasárnapról hétfőre virradó éjszaka 12 órakor belehalt sérüléseibe. Ezzel, ugymond az örületes lövöldözés halálos áldozatainak száma kilencre emelkedett. Ajánlja, hogy a kilencedik halottal szemben is felállással nyilvánítsa a közgyűlés részvétét.” Skoda József a sebesültek február 14-én a lapban közölt listáján a hetes szám alatt szerepelt. Ott ez áll róla: „37 éves, alsókonyhai születésű és illetőségű kereskedő. Lőtt seb a lábon és fejsérülés”. A másnapi lapszámból megtudjuk, hogy Skoda József „erős tót érzelmű ember volt”, s úgy indult el a népgyűlésre, hogy éppen ezért nem is eshet baja.¹³²

Pozsony város kinevezett képviselő-testülete február 21-i rendkívüli közgyűlésén határozati javaslatot fogadott el, melyben a hasonló esetek megakadályozását-megelőzését és a meggyilkoltak árvái létfeltételeinek biztosítását kérték a kormánytól. Ügyüket a zsupán is támogatta. A javaslatot egyetlen képviselő-testületi tag ellenszavazatával fogadták el. Ez az egyetlen személy a német „radikális demokraták” vezetője, a korábbi fejezetekből ismert Dewald Hugó volt,¹³³ akit, noha

¹³¹ Városi közgyűlés. *Híradó*, 1919. március 18., [1.]

¹³² A kilencedik áldozat. *Híradó*, 1919. március 19., 3–4.

¹³³ Pozsony város képviselőtestületének állásfoglalása a múlt szerdai események ügyében. *Híradó*, 1919. február 21. [1.]; Pozsony város rendkívüli közgyűlése. A képviselőtestület erélyes intézkedéseket követel a múlt szerdai események megismétlődhetése ellen. A vitát a szlovák kormány válaszána beérkezése után fogják megtartani. *Híradó*, 1919. február 22. [1.]–3.

a párt képviselőjében bekerült a testületbe, a tagság február elején Zalkai Alajossal együtt nemcsak leváltott posztjáról, de még egy nyilatkozatot is alá kellett írniuk, hogy a további tisztújítások idején nem jelöltetik magukat.¹³⁴

Az áldozatok emlékére a Híradó a továbbiakban évente visszatért; a két háború közötti korszakban a pozsonyiak békés, pacifista szándékának az ellenük bevetett nyers erő kiszolgáltatottságuk szimbólumává vált. Emlékük köré szervezte a lap és talán a pozsonyi értelmiségi-polgári elit egy része a társadalmi összefogást teremtő szolidaritásakcióit. A Híradó rögtön a tragikus események után gyűjtést indított az áldozatok hozzátartozói részére, amelynek eredményei csakhamar megmutakoztak, bár az események gyors előrehaladtával egyre sűrűben szerepeltek a lapban más, szintén szolidaritást igénylő újabb esetek.

Az áldozatok emléke ébren tartásának van azonban még egy oka, illetve hozadéka: a város vezetőségének a csehszlovák kormányok által kinevezett tagjai sem tagadhatták meg – erre okuk sem volt – a vértanúk emlékünnepein való részvételt. Lássuk, milyen gondolatkörben mozog a Híradónak az első évfordulón közölt cikke, illetve felduzzasztott híryanaga: „Nem szeretjük a szomorú dátumokat, hiszen van elég ebből, de a múlt évi február 12-én elesettek emlékét őrizni kell, mert halottakról van szó és a kegyelet, a gyász szent dolog, ami előtt fejet hajt mindenki. A tragikus kimenetelű nap részletei ugyanis jól ismertek, kis semmiségből, egy fiucska nemzetiszínű kokárdájából keletkezett az egész és néhány perc múlva rohamkésések villantak, sortűzek, gépfegyverek ropogtak. Soha ilyen gyászos napja nem volt ennek a városnak, ahol a legszentebb érzések se szoktak szenvedélyeket kiváltani. Érezni szabad, azt úgy sem lehetne eltiltani, de a mi városunk érzelmei soha nem provokálók. Mégis megtörtént a gyászos napon, hogy hét vérbe-fült áldozat maradt halva az utca kövén és igen sok volt a sebesült is. Apák, anyák, játszó kedvű, ártatlan gyermekek haltak meg és az életükért a ravataloknál még ma se tudunk mást adni, csak a szeretetünket, a szent kegyeletet. Feledni sosem fogjuk őket és anélkül, hogy a multat bolygatni akarnánk, az emberszeretet parancsolja, hogy a sirjuk örökzöld maradjon, hozzátartozóik sorsa biztosítva legyen. A mi véreink

¹³⁴ A pozsonyi német demokrata párt újjászűletése. *Híradó*, 1919. február 8., 3–4.

voltak, az ő vérük miérettünk folyt ki és a vértanúk tanítják az élőket a történelmet.” Eddig a hír szövege, majd csillag után következik az alábbi információ: „A szerencsétlen áldozatokért ma délelőtt ¼ 9 órakor a dómtemplomban gyászmisét fog mondani Kazacsay Árpád várplébános.”¹³⁵ Másnap a lap megemlékezik a miséről, ahol megjelent Dušek Győző zsupánhelyettes polgármester¹³⁶ továbbá Heringes és Sós-né gyászruhába öltözött árvái; az ottani együttes megrendültség a polgármesterrel, illetve általában a kormánypárti városvezetéssel összhangban lévő jövő reményét hordja magában.

A csehszlovák hadseregnek az említetteken kívül is lettek még áldozatai Pozsonyban; az elkövetők már bizonyosan nem parancsot teljesítettek, s a további esetek elszigeteltek voltak, ám a város lakossága és a megszálló alakulatok közötti feszültség csökkentésére nyilván nem voltak alkalmasak. Április közepén egy tizenegy és fél éves kisfiúra, Marek Aladárra az V. szárazmalom közelében „minden ok nélkül” revolverrel lőtt rá egy cseh katona; a lövedék átfúrta a gyerek lábát. Apja, egy betegsége miatt évek óta ágyban fekvő nyugalmazott rendőr a Híradó szerkesztőségét kérte meg, hogy járjon el a hatóságoknál, s érje el, hogy a katonai parancsnokság nyomoztassa ki és büntettesse meg a bűnelkövetőt. A lap kommentárja Marek Ádám nyugalmazott rendőr leveléhez: „Az eset, illetőleg a lövöldöző katona kikutatása nem lesz nehéz. Kérjük a szigorú vizsgálatot, mert a hegyiliget most egyedüli sétahelye a város közönségének és a közbiztonság fenntartása magának a katonai hatóságnak is elsőrendű érdeke.”¹³⁷ Nyáron egy cikk arról számolt be, hogy az előző napon tíz „vigadozó” katona szekérrel hajtott a várbeli laktanyából a városba, s az „öreg zsidótemplom alatt” agyongázoltak egy 37 éves fiatalasszonyt, Bass Linát és tizenegy hónapos lányát, Erzsikét. Az ügy kiderítésére indított nyomozást személyesen Brunner Richárd vezeti.¹³⁸ 1920 februárjában a nyolcéves Martinek Mária iskolájából kijövet az úton átkelve, kitérni akarván

¹³⁵ Február tizenkettő. *Híradó*, 1920. február 12., 2.

¹³⁶ Az első fejezetben is találkoztunk a nevével, ahol említésre került, hogy királyi közjegyző volt, és 1918 őszén Szüllő Géza pártfogását kérte, hogy a magyarságot kifejtett munkája elismeréseként segítsen áthelyezni őt Pozsonyba.

¹³⁷ Egy cseh katona rálőtt egy kis fiúra. *Híradó*, 1919. április 16., 3.

¹³⁸ Halálos szerencsétlenség a Vár uton. *Híradó*, 1919. július 8., 3.

egy villamos elől, egy álló autó felé tartott, amely „Wurm Frantisek zászlós vezetésével hirtelen kanyarodással ki akart térni a villamosnak”. A kislány a két jármű közé került, s azok agyonnyomták. A rendőrségi vizsgálat ebben az ügyben is megindult.¹³⁹

Deklasszalódás

Az 1919. áprilisi közgyűlés előtt tartott polgármesteri jelentés a következőket látta kiemelendőnek az elmúlt hónapokban bekövetkezett események közül:

Január 6-án vette át Zoch Sámuel úr a megye és a város közigazgatását, s rögtön föloszlatta mindkettőnek a képviselő-testületét. Két nap múlva a városháza kis tanácstermében tisztelgett előtte a város és a rendőrség tisztviselői kara, valamint „a detektív-testület és a rendőrlegénység”. A csehszlovák kormány először a vasutat és a postát vette át, majd az egyetemet, utóbb az adóhivatalt és a pénzügyigazgatóságot. Január végén Zoch a törvényhatósági bizottság helyett ideiglenes városi bizottságot nevezett ki; ez elvileg addig működik, „amíg választás útján lesz majd a város ügyeinek vezetésére hivatott bizottság megalakítható”. Január 15-én jelentették be, hogy „Szlovenszko kormánya” Pozsonyba jön – ekkor zárják be az egyetemet –, s ez február 4-én meg is történt. Február 3-án kezdődött a munkássztrájk. 12-e a vérfürdő napja. 18-án újra megnyitották az egyetemet. Március 3-án kezdődött el a Monarchia bankjegyeinek lebélyegzése – ez más forrásokban található becslések szerint 40% körüli vagyonszétértést jelentett. Március elején hagyta el a várost a városparancsnok, az őslakosok jogait is tiszteletben tartó Barrecza ezredes. Február 28-án jelent meg Šrobár miniszter rendelete, amely eltiltotta a magyar nemzeti színek, jelvények használatát. Beszüntette működését a pozsonyi magyar pénzügyigazgatóság (március elején) és a magyar anyakönyvi hivatal (március 10-én). Március 9-én újabb kormányrendelet tiltotta be március 15-e megünneplését.¹⁴⁰ A polgár-

¹³⁹ Halálos szerencsétlenség a Rózsa-utcában. *Híradó*, 1920. február 5., 2.

¹⁴⁰ A polgármester jelentése. *Híradó*, 1919. április 5., 2. A polgármester jelentése II., április 6., 2–3. Ekkor ideiglenesen Mitterhauszer Károly volt városi főjegyző

mesteri jelentésben már nem szerepel, hogy március 25-én hirdetmény jelent meg a lapban a statáriumnak az egész megszállt területen való életbe léptetéséről, március–április fordulóján pedig megkezdődnek az internálások. Április 27-én közöl interjút a Híradó Rigele Alajos szobrászművésszel, akinek egyik köztéri szobrát megcsonkították.

A szervezetek, civil egyesületek jelentékeny részének a közéletből való kiszorítása, gyakorlatilag illegalitásba kényszerítése folyamatát érzékelteti Szüllő Géza kései visszaemlékezésének egyik részlete:

„Pozsonyban a gróf Pálffy szeniorátus házában volt egy klubunk. Ezt valamikor még gróf Széchenyi István alapította – mielőtt a Nemzeti Kaszinó létrejött volna – az akkori országgyűlési követek részére és ez a klub a Bécsi Zsokéklub és a Pesti Nemzeti Kaszinó kisebbitett másának tartotta magát. Régi szokás szerint minden tagnak volt egy fogasa, amelyre ráfestették az illető tagnak a címerét. Ezeket a termeket még azok a régi szép tradíciók töltötték meg, amelyeket – éppen úgy, mint az egész országban – fokozatosan szorítottak háttérbe az ujonnan bevonuló államalkotók. Először elvették a klubnak a nagyszalonját, akkor bevonultunk a biliárdszobába. Azután elvették azt is, akkor bevonultunk a komornyik szobájába. Amikor azt is elvették, a konyhába vonultunk és ott gyűltünk össze. Idővel azután elvették azt is. Jelképesen így történt mindenütt és mindenben: mindenütt fellépett velünk szemben az erő, de ugyanakkor éreztük, hogy nekünk tömörülnünk kell.”¹⁴¹

Ez csak az egyik perspektíva; sok jel utal arra, hogy valamely világvége-hangulat, zsibbadtság- és tehetetlenségérzés uralkodott el 1919-ben a pozsonyi lakosságnak a pártszerű szervezetekbe nem tömörült hányadán, így a közigazgatás és a fegyveres erők a Csehszlovák Köztársaság által át nem vett tagjain, akik persze nyugdíjat sem kaptak az új államtól. A pozsonyi napilapban rendszeresen jelentek meg a hírek, tudósítások a korábbi korszak ismert embereinek pusztulásáról, neves polgárok, arisztokraták haláláról, családok anyagi összeomlásáról,

tölti be polgármester-helyettesként a polgármesteri posztot, Kánya Richárdot korábban megoperálták, egyébként még február végén a nyugdíjaztatását kérte, minthogy jogait a zsúpánnal szemben nem tudta érvényesíteni. Végül az év végéig hivatalában maradt.

¹⁴¹ Szüllő Géza: Husz magyar esztendő. Visszaemlékezések az elszakított Felvidék küzdelmeire (III). *Pesti Hírlap*, 1939. február 19., 3.

többgyermekes, egykor tisztelt családapák öngyilkosságáról. A Híradó mellett Vajda Ernő ekkoriban megjelenő *Revü* című hetilapja is – melynek az olvasói leveleken kívül minden sorát maga írta – bő forrás annak, aki a régi családok deklasszáldását kívánja nyomon követni. Két szemléletes példa: A magyarországi Tanácsköztársaság 1919. március 21-i kikiáltása után kihirdetett statárium idején a világitási tilalom megszegése miatt rendszeresen ítélték pénzbüntetésre pozsonyiakat, így egy alkalommal Király Béla rendőrkapitányt, az osztrák–magyar hadsereg egyik volt tábornokát, egy korábban „retteggett nagy urat” is húsz koronára büntettek volna, ám az képtelen volt ezt az összeget kifizetni, helyette csak azt ajánlhatta fel, hogy „leüli” a büntetés árát.¹⁴² Egy valamivel korábbi közlemény az utolsó honvéd kerületi parancsnok, a város januári átadásánál is jelen volt Farkas Vince vezérkari ezredes haláláról számol be. Szól Farkas katonai érdemeiről; ő volt a honvédség „egyik legképzettebb tisztje”, aki úgy foglalta el Durazzót, hogy előtte álrúhában bejutott a városba és „maga kémlelte ki a terepet”. Szerepe volt a Lovcsen elfoglalásában; a román offenzíva idején – tehát amikor 1916-ban Románia hadüzenet nélkül megtámadta Magyarországot és átmenetileg elfoglalta Erdélyt, amit ellentámadás, Bukarest ostroma és a román különbeke követett – az ő hadteste vonult be elsőként Fogarasra, Brassóba és Sinaiába. Német és bolgár kitüntetésein kívül itthon is fontos kitüntetéseket kapott, „az egyik legszebben dekorált tiszt”-je lett a honvédségnek. 1918 novemberében már a Károlyi-kormány nevezte ki pozsonyi kerületi parancsnokká. A megszállás után „egyszerű, szürke ember lett, akinek pillanatnyilag anyagi gondjai is voltak és a világtörténelmi események megbolygatták a lelki egyensúlyát”. Egy héttel halála előtt azt panaszolta egyik barátjának, hogy minden fegyverét beszolgáltatta, egyetlen pisztolya sem maradt, amivel most főbe lőhetné magát. Végül lakása ablakfélfájára akasztva találták meg: „Letört, nem bízott a jövőben. A barátai biztatták, hogy menjen Szegedre, az ellenkormányhoz, de csak legyintett a kezével: abban se bízott. Családja volt, gyerekei, élni kellett... lassan adogatta el nyergeit, mindent, amije volt... azután a sajtóiroda kiadta a pár soros kommunikét...” Felesége – a *Revü* szerint

¹⁴² Húsz korona. *Revü*, 1919. 10. sz. 19.

– született grófnő volt, maga az ezredes ingatlanok tulajdonosa, halála tehát nem írható kizárólag a talán csak átmeneti anyagi gondok számájára. A főok: „a lelki egyensúly megbomlása [...] Szomorú temetés volt, az egyszerű fakoporsót csak a volt tisztársai állták körül, de azok ott voltak mind Puhallótól kezdve. Az utóbbi időben mindig a bibliát olvasta: már akkor biztos volt, hogy szomorúan fogja bevégezni. A téboly, vagy a halál: igazán nem tudni melyik jobb a kettő közül. Ő a radikálisabbat választotta...”¹⁴³

Farkas ezredes esete az extrémek közül való, mindennapos volt azonban a régi világ közhivatalnokainak a városból, sőt a megszállt területről való távozása. Mégpedig nemcsak azoké, akik a kezdetektől szemben álltak az új impériummal. A csak 1920 elején elköltöző, számunkra ismeretlen munkakörben dolgozó Kovács Sándor lelkét valószínűleg hosszú ideje nyomhatta az a vád, hogy együttműködött a megszállókkal, mert még búcsúüzenetében is ez alól próbálja tisztázni magát: „A mai napon kevés hijján negyed százados közhaszonra törekvő munkálkodás után elköltözöm Pozsonyból. Itt időzésem alatt a társadalom összes rétegei részéről annyi jóindulatban és megértésben volt részem, hogy a bucsu pillanatában érte köszönetet kell mondanom. Mivel nevemmel galád visszaélés történt, ez alkalommal a nyilvánosság előtt határozottan kijelentem, hogy a megszálló hatalomtól soha sem pénzt, sem egyéb támogatást sem nem kaptam, sem érte soha nem folyamodtam, mert ez lelkemben őrzött eszményeimnek elárulása lett volna. Azzal a hittel bucsuzom jó barátaimtól és ismerőseimtől, hogy az irigy mérföldek kényszerű korlátai gátat vehetnek közénk, de lelkeinket el nem szakaszthatják egymástól. 1920 február 21. Kovács Sándor dr.”¹⁴⁴

Azonban ugyanebben a lapban a vállalkozó szellem, az újrakezdésre való elszántság számos példájával is találkozunk. A Revünek ugyanabban a számában, amelyik Farkas ezredes tragédiájáról tudósít, az „intelligencia” azon tagjairól olvashatunk, akik beálltak fizikai munkásnak: „A sok kenyér nélkül levő intelligens ember, volt hivatalnok közül körülbelül 200 elhelyezést talált úgy, hogy a város kötő-

résre alkalmazza őket.” Munkaidejük napi 8 óra, bérük 14–18 korona; „a munka nem valami előkelő, de viszont minden becsületes munka szent”. A vállalkozó szelleműek diplomások, még tanácsos is van köztük. Munkaterületük a zsidó temető környékén van, fabódékat húztak ott föl nekik, hogy behúzódhassanak valahová az eső elől. A profi költőrök előbb „rossz szemmel” nézték az urakat és maliciózus jóslatok hangzottak el munkájuk várható minőségéről, ám azok „nagyon is becsülettel dolgoztak, sőt jobban, többet dolgoztak mint a »hivatásosak«, akik nem éppen a munkásság elitje. Ezek látva, hogy milyen komolyan dolgoznak az általuk lenézett úri napszámosok, megemberelték magukat és most ők is sokkal jobban dolgoznak, mint azelőtt.” A „kenyér nélkül levő fejmunkások” közül sokan a mezőgazdaságban vállaltak munkát. Aki krumplikapálásra szegődik el, napi 14–15 koronát, kosztot és fél liter bort kap; munkaadóik elégedettek velük. „Az első napokban egy kis izomláz mutatkozik a fizikai munkához nem szokott uraknál, de aztán úgy ég a kezük alatt a munka, mintha soha se csináltak volna mást.”¹⁴⁵

A Revü már korábban megjelent második száma tételesen föl sorol egy csomó urat, akik pályát változtattak. Dr. Singer Aurél ügyvéd tojás-nagykereskedést nyitott (Bécsben), dr. Somogyi Emil, szintén ügyvéd, vaskereskedést. Valószínű, hogy közös vállalkozásba fogott Brandstädter vezérkari őrnagy és Schlemmer Erik tűzérőhadnagy; nekik szén-, benzin- és vassínügynökségük nyílt a Védcölöp úton. Somogyi Alfréd honvéd alezredesnek szabásüzlete, Wanke honvédszázadosnak fehérnemű-tisztító cége, Völgyi főhadbiztosnak „fuvarlevél revideáló” irodája van, Striczl Józsefnek, a volt 13. gyalogezred zenekara korábbi karmesterének viszont szalonzenekara, amely a Deák kávéházban lép föl esténként. A másik pozsonyi ezred, a 72-es volt karmestere, Römeth Károly ezzel szemben a „Vigadó-Mozgó” zenekarában hegedül. A mágánások egy részének a magyarországi Tanácsköztársaság területén volt a földbirtoka, mely „a kommunisták kezébe jutott”; közülük a két gróf Korniss gazdasz lett, egyikük Felbáron, másikuk Galántán. Gudenus bárók – földbirtokuk Tolna megyében volt – „kekszet sütnék nagyban és eladják”. Hadik grófné angolórak tar-

¹⁴³ Felakasztotta magát, aki Durazzót bevette. Farkas Vince ezredes öngyilkossága. *Revü*, 1919. 8. sz. 7–8.

¹⁴⁴ *Bucsuszó*. Híradó, 1920. február 24., 2.

¹⁴⁵ Követ törnek, kavicsot hánynak jogvégzett emberek. *Revü*, 1919. 8. sz. 13.

tásából él, Schönberger báró sorhajóhadnagy most bankhivatalnok, „egyszóval mindenki csinál valamit, mindenki igyekszik talpra ugorni és jó szerencse, hogy életkedv, vállalkozó-szellem és sokoldalúság van az emberekben”.¹⁴⁶

¹⁴⁶ Üzleteket nyitnak a katonatisztek és ügyvédek – Mára a mágnáshölgyek is kenyeret keresnek. *Revü*, 1919. 2. sz. 2–3.

Internáltak

A tömeges internálások a magyarországi Tanácsköztársaság kikiáltását követő napokban kezdődtek el, nyilvánvaló összefüggésben azzal, hogy ekkor lendületet kapott a télen annektált területek visszaszerzésére irányuló akció – amely a források szerint egyébként a magyar polgári demokratikus kormány, illetve az 1918. november közepétől 1919. március 21-ig fennállt népköztársaság idején sem szünetelt a katonai határ menti sávban. Másrészt a csehek nem mondtak le eredeti szándékukról, amelybe például Vác, Salgótarján, Miskolc megszállása is beletartozott. Mielőtt elősorolnánk a pozsonyi internálásokkal kapcsolatos töredékes adatokat, egy másik város analóg eseményeiről szóló emlékezéshez kell fordulnunk: ebből többet tudunk meg az internálás rendszeréről, a mechanizmusról, mint a pozsonyi forrásokból, amelyek nemigen szólnak a letartóztatás és a lefoglaltak elszállításának a körülményeiről.

Az ideiglenes határ legérzékenyebb pontjainak egyike a nógrád-gömöri sáv volt, itt zajlott a cseh alakulatok Északkelet-Magyarország megszállását előkészítő erőkoncentrációja. A cseh és a román hadsereg összekapcsolására stratégiai terv is született, a legionáriusok április 30-án bevonultak Munkácsra és Sátoraljaújhelyre, május 2-án Ózdra és Miskolcra, kísérletet tettek Salgótarján elfoglalására, végül Munkács környékén találkoztak a románokkal. Éppen Miskolcnak a magyar katonák által történt május 20-i visszafoglalása előzte meg a magyar Vörös Hadsereg Stromfeld Aurél vezérkari főnök által irányított északi hadjáratát. A koncentrált cseh támadást megelőzően azonban voltak kisebb összecsapások a határvárosok környékén, így például a már korábban is aktív magyar katonaság 1919. március 25-én megkísérelte Rimaszombat visszafoglalását. E kísérlet következményeit örökítette

meg az említett városban élő asztalosmester és műkedvelő költő, Telek A. Sándor nem egészen fél évtizeddel később kiadott füzetében.¹⁴⁷

A magyar támadás összeomlása után azzal a váddal, hogy a cseh hadsereggel szemben ellenséges magatartást tanúsítottak, húszt (Telek A. számításai szerint ugyan tizenkilenc, de ő épp ennyi nevet sorol föl a sajátján kívül) személyt őrizetbe vettek, illetve közülük tizenhatot túszként az illavai börtönbe szállítottak. Tanulságos lehet a csoport összetétele: Lukács Géza nyugalmazott főispán, Fényes Sándor takarékpénztári igazgató, Braun Jenő vaskereskedő, dr. Witt Sándor ügyvéd, Hlozek János lakatosmester, Molnár József ügyvéd, Szabó Elemér földbirtokos, Perecz Béla borbély, ifj. Rábely Miklós könyvkereskedő, Timarovszky Sándor mechanikus, dr. Wallentínyi Dezső főgimnáziumi tanár (Győry Dezső, a későbbi népszerű költő édesapja), Baráth Károly evangélikus lelkész, Groninger Miksa divatáru-kereskedő, Jellinek Bertalan fakereskedő, Széman Endre pápai prelátus, Gyürky Pál evangélikus esperes, Miskolczy Lajos cukrász, Simon Mihály református lelkész, Máriássy László árvaszéki elnök és végül Telek A. Sándor. Közülük Szémant betegségére való tekintettel és a valamelyes tekintélyt őrző Lukács főispán közbenjárására nem hurcolták Illavára. S otthagyták Simon Mihályt is, mert ő volt az egyetlen református lelkész a városban, a szószéken senki sem pótolhatta. Jellinek Losoncra hazaengedték, mert öreg és gyenge volt, Gyürky Pált pedig veje, Baráth Károly evangélikus lelkész helyettesítette az internáltságban.¹⁴⁸ Látszik tehát, hogy a legfontosabb volt közigazgatási vezető és a polgárság előtt nyilván szintén tekintéllyel bíró árvaszéki elnök mellett minden keresztény egyház vezetői közül kiszemeltek túszoikat, fontosnak tartották néhány értelmiségin kívül (a főgimnáziumi tanár és az ügyvédek mellett a könyvkereskedőt is ide kell számítanunk) a talán leggazdagabb és tekintélyes, valószínűleg a törvényhatósági bizottság munkájában is részt vevő, esetleg pártokban fontos szerepet vállaló polgárok őrizetbe vételét (vaskereskedő, borbély, divatáru-kereskedő, fakereskedő, cukrász). Bizonyosan volt közöttük zsidó is, legalább egy, Groninger Miksa, aki májusi szabadulásuk idején azért érkezett haza később, mint a többiek, mert szabadon bocsátásuk napja az egyik iz-

¹⁴⁷ Telek 1924, 38.

¹⁴⁸ A névsort lásd Telek 1924, 3–4.

raelita egyházi ünnep előtt történt, amely ünnepen ő nem végezhetett semmilyen tevékenységet, márpedig a hazautazás kétségkívül „tevékenység”; ezt az időt a börtönben töltötte.

A túszon kívül a hadsereg másokat is internált: a gazdasági gépgyár segéd munkásait és tanulóit, akik állítólag együttműködtek a magyar katonákkal; őket és a támadás során foglyul ejtett két magyar katonát Pozsonyba hurcolták. Az Illavára szállított magyarok útközben a szolidaritást is megtapasztalták az őslakosság részéről, de szlovák területen olyanokkal is találkoztak, akik mint tolvajokat becsmérelték őket.

Illavára érkezve a régi, még a magyar időkből maradt börtönszemélyzetet találták, tehát az új „közhatalmat” még a régi gárda szolgáltatta. Telek A. megfigyelése szerint az internáltak száma folyton változott, a legnagyobb kontingens körülbelül háromszáz főt tett ki a megszállt terület számos városából, így a rimaszombatiak losonci, kassai, nyitrai, pozsonyi, nyustyai, besztercebányai, vágújhelyi elhurcoltakkal voltak együtt (legalábbis ilyen illetőségű internáltak neve szerepel az asztalos költő füzetében). A szerző a pozsonyiak közül a hölgyeket említi meg, Liskay Lászlónét és Gralich Elzát; az utóbbiról bizonyosan lehet tudni, hogy a Károlyi-kormány idején a pozsonyi feministák szószólója volt, az előbbi a Híradó egyik közleménye szerint telefonkezelő s valószínűleg a szociáldemokratákhoz tartozott. Nőket egyébként – legalább egyet-egyet, akiket a füzet szintén megnevez – Vágújhelyről, illetve Trencsénből is szállítottak Illavára. Április végén újonnan érkezett eperjesi (például Wallentínyi Samu, Győry Dezső nagybátyja, így a családból már ketten is Illavára kerültek) és zólyombrézói [? Brezno] foglyokat említ a füzetke. Az internáltak közt van a pozsonyi dr. Fehér is – az általunk már ismert dr. Fejér Miksa, a magyar Polgári Radikális Párt egyik pozsonyi vezéralakja. A korábbi foglyok talán legnevesebbje Molnár Miklós szociáldemokrata nyomdász, a megszállást megelőzően Kassa magyar kormánybiztosa volt.

A rimaszombati internáltakon a Magyar Nemzeti Párt későbbi politikusa, majd nemzetgyűlési képviselője, utóbb szenátor, Törkőly József ügyvéd próbált segíteni, ő járta ügyükben a pozsonyi hivatalokat. Egyébként városukból más látogatóik is voltak a foglyoknak. Az egyikőtől, Rábely Miklósnétól megtudták, hogy otthon „az a pletyka járja, hogy mi, a túszoikat hívtuk be Rimaszombatba a cseheket és most

azért vagyunk Illaván, hogy a nép haragjától megóvjanak”¹⁴⁹ Nem ki-
zárt, hogy ezt az őket őrizetbe vevő hatóságok terjesztették el. Hasonló
eszközhöz folyamodtak később a nácik, akik az általuk koncentrációs
táborba hurcolt magyar politikusok „védőőrizetbe” vételét indokolták
azzal, hogy csak így tudják megvédeni őket a népharagtól. Az őrizetbe
vettek attól tartottak, hogy Terezienstadtba (Terezínbe) vagy valame-
lyik más olyan városba szállítják őket, amelyben szintén van nagyobb
börtön vagy internálólhely.¹⁵⁰

A szigor, úgy tűnik, április vége felé enyhült valamelyest. Április 23-
án például a trencsényi zsupán járt Illaván, aki az általa igazgatott terü-
letről elhurcolt tizenhat személyt a saját felelősségére elengedte. Mások,
így rimaszombatiak is szabadultak e hetekben, bár nem mindig azok,
akik az előzetes jelzések alapján erre fölkészültek. Telek A. Sándor is ösz-
szecsomagolt már, amikor megtudta, hogy helyette mást engednek haza
– valakit, akivel ezt korábban nem közölték. Ezt az asztalos poéta így
kommentálta: „Uglátszik, itt minden meglepetésszerűen megyen. Az
ember nem sejt semmit: elfogják, viszik, azt se tudja hova; aztán hirtelen
szélnak eresztik, arra se engednek időt, hogy becsomagoljon: valósággal
kidobják.”¹⁵¹ Május elején Törköly Józsefék (az egyik homályos utalás
szerint túszcserét célzó) akciója sikerrel jár, a pozsonyi minisztérium
megszünteti az internálást, így a rimaszombati rabok – izraelita sorstár-
suk kivételével – hazaindulhatnak. Már hazaérkezésük után indul meg
a Tanácsköztársaság hadseregének koncentrált támadása.

Pozsonyban a Tanácsköztársaság kikiáltása után négy nappal jelenik
meg az újságban, hogy Vavro Šrobár a Csehszlovák Köztársaság 1918.
december 10-én kelt 61. számú törvénye, továbbá egy érvényben ha-
gyott magyar törvény, az 1912. 60. tc. 12. szakasz 3., 4. alapján rögtön-
ítelő bíraskodást, statáriumot hirdetett ki Szlovákia egész területére,¹⁵²

¹⁴⁹ Uo. 26–27.

¹⁵⁰ Jellemző, hogy Telek A. „Therézián”-t, illetve Kufsteint emlegeti, az utóbbi eset-
ben nyilván összetévesztve a tirolit, ausztriai helységet a brünni Spielberggel,
a birodalom másik legendás börtönével, ahol régebben magyar rabokat tartottak
fogva. Ez talán elárul valamit arról, milyen fogalma lehetett az átlag felföldi ma-
gyar városiaknak Cseh-, illetve Morvaországról.

¹⁵¹ Uo. 30.

¹⁵² Statárium az egész megszállott területen. (Hirdetmény) *Híradó*, 1919. március
25., 3.

„hütlenség, lázadás, gyilkosság, szándékos emberölés, közegészség el-
len halál okozásával elkövetett bűntett, rablás, gyújtogatás, a vízáradás
okozásának bűntette és a vaspályákon, távirókon (távbeszélők), vagy
hajókon elkövetett közveszélyes cselekmények bűntette” esetére. Eze-
ket a trencsényi törvényszék mint rögtönítelő bíróság halálbüntetéssel
fogja sújtani. A miniszter betiltott továbbá minden nyilvános gyűlést,
utcai csoportosulást, illetve polgári személyek bármiféle fegyverviselé-
sét. Utasította a zsupánokat, szabják meg a vendéglátó- és mulatóhe-
lyek záróráját. Ezen időpontok után csak az tartózkodhat az utcán, aki
ezt igazolni tudja. A tilalom megszegőit háromhavi fogházzal és 5000
korona büntetéssel lehet sújtani.

Rögtön a statárium kihirdetése után, 25-én kedden a déli órákban
„katonai intézkedés folytán” számos polgárt és munkást letartóztat-
tak. A *Híradó* erről tudósító híre szerint a következőket fosztották
meg szabadságuktól: Jankó Zoltán volt főispán-kormánybiztos, Ar-
kauer István, a *Híradó* felelős szerkesztője, dr. Fejér Miksa, a tb. városi
főügyész, Wittich Pál, Mayer Samu, Hammerl Gyula, Chován Rezső
(az ismert szociáldemokrata vezetők tehát ismét horogra akadtak),
Németh Antal, Rest Lajos (szintén a szociáldemokrata pártvezetőség
tagjai voltak), Székely Ferenc (munkásbiztosító-pénztári alkalmazott),
Pongrácz István (postai tisztviselő), özvegy Liskai Lászlóné (aki Telek
A. Sándornál Liskaynéként szerepel). Szerdán reggel a *Híradó* sze-
rint őrizetbe vették Kvirsfeld László dr. pénzügyigazgatót, Sebestyén
Árpád polgáriiskola-igazgatót (ő szintén szociáldemokrata volt s az
izraelita polgári iskolát vezette), Hamvas József tanárt (Hamvas Béla
édesapját, a *Híradó* tárcaíróját),¹⁵³ Wurm Lajost (postai altiszt volt),
Chrobaschinsky Jánost (ő volt az a szociáldemokrata képviselő-testü-
leti tag, aki a sortűz kései áldozatának, Skoda Józsefnek a halálát be-
jelentette), Kiss Lajost és Grailich (Telek A. Sándornál Grailich) Elzát.

¹⁵³ Ez a hír téves. A *Revü* június 4-én megjelent 2. számának (5–6.) egyik cikke
– Hol van Hamvas József? – azt állítja, hogy bár Hamvas valóban rajta volt az
internálándók listáján, s a lapokban is az jelent meg, hogy elvitték, valójában
megszökött a lefogatása előtt, és Szlovénia területén, de ismeretlen helyen
tartózkodik. A cikk írásának időpontjában már minden internált hazatért, ő is
hazajöhetne, csak nem tud róla. (Hamvast utóbb, 1920-ban kiutasították Cseh-
szlovákiából.)

A hír szerint állítólag mindannyiukat Illavára szállították.¹⁵⁴ Két nap múlva helyesbítés jelent meg a lapban,¹⁵⁵ mely szerint Kvirsfeld László dr. pénzügyigazgatót nem vitték Illavára, csak a városházán internálták 24 órán át, csütörtök délben pedig hazaengedték. Arkauert elvitték ugyan Illavára, de pénteken ő is hazamehetett; az új internáltakról szóló hírek pedig tévesek.

Még szerdán Mitterhauszer polgármester-helyettes vezetésével polgárok küldöttsége kereste föl Zoch zsupánt, s az internáltak szabadon bocsátását arra hivatkozta kérte, hogy „azok távol állanak minden politikai agitációtól”. A zsupán megígérte a kérésnek a szlovák kormányhoz való továbbítását. Egy küldöttség szombaton eljutott a belügyi referenshez, dr. Ivánka Milánhoz,¹⁵⁶ ez fele részben polgárokból, fele részben munkásmozgalmi vezérekből állt. A referens elutasította a kérést: „az internáltakat nem fogják szabadon bocsájtani mindaddig, amíg Magyarország meg nem szállott területén a most uralkodó viszonyok meg nem szűnnek. Ez minisztertanácsi határozat”. Illaván egyébként jó dolguk van, szükség esetén azonban cseh- és morvaországi városokba fogják őket szállítani. „Ivánka dr. még kijelentette, hogy az internáltakat azoknak az itteni politikai mozgalmak exponenseinek tekintik, melyek Magyarországon a bolsevizmust idézték elő és így a minisztertanács kötelességét teljesítette, amidőn meg akarja akadályozni, hogy itt is odafejlődjenek a viszonyok, amint Budapesten.” Az ismert nevek alapján tehát azonosítható – noha a letartóztatottak egy részének politika meggyőződéséről nincs adatunk –, hogy a szlovák referens mindazokat a pártokat „politikai mozgalmak”-at „a bolsevizmus” előidézői közé sorolta, amelyek a polgári demokratikus kormányzat többségét alkották: polgári radikálisokat, szociáldemokratákat, függetlenségeket. A küldöttség eredménytelenül távozott.

¹⁵⁴ Internáltak egy csomó pozsonyi polgárt és munkást. *Híradó*, 1919. március 27., 2–3.

¹⁵⁵ Internáltak szabadonbocsájtása. *Híradó*, 1919. március 29., 2.

¹⁵⁶ Az internált pozsonyi polgárok és munkások érdekében. *Híradó*, 1919. március 30., 3. A belügyi referens korábban így nyilatkozott: „Mi a teljes nemzeti egyenjogúság alapján állunk, de hogy ezt milyen formában fogjuk megvalósítani, arról még nem tudok számot adni.” *Híradó*, 1919. március 13., 3.

Megalapozott volt-e Ivánka álláspontja? A magyarországi szociáldemokraták ekkor már valóban a Tanácsköztársaságot működtető egységes párt részét alkották, bár a pártnak kétségtelenül volt olyan szárnya is, amelyik passzívan viselkedett s a maga módján szabotálta a kommunista diktatúrát. Jankó, Hamvas és Arkauer azonban az októbristák polgári pártjaihoz tartoztak, azok pedig szintén hol passzívan, hol aktívan is szemben álltak a budapesti népbiztosok hatalmával; közülük sokan emigráltak, s olyanok is voltak, akik részt vettek az ellenforradalom előkészítésében. Az internálásra nyilván az ad magyarázatot, hogy Pozsony hamarosan frontvárossá válhatott volna: a Dunán túli része, Ligetfalu még Magyarországhoz tartozott; a híd túloldalát vörös katonák őrizték, s nem lehetett tudni, hogy nem válik-e ez a terület is frontvonallá.

A Híradó évfolyamainak általunk kutatható számaiban a hivatkozott és további híreken túl nem találtunk olyan cikket, interjút, amely az illavai foglyok napi életéről tájékoztatna. A Revü című hetilap viszont, amelynek első száma 1919. május 28-án jelent meg, rögtön közölt egy *Illava* című írást, amelynek utolsó része a pozsonyi internáltakról szól:

„A mi internáltjaink különben igazán pompás színben értek haza. Mind le vannak sülve, amit azonnal észre vesz rajtuk mindenki. Egy rossz szájú ember meg is mondta nekik:

– Ejha, de jól néztek ki! Ez már nem is járja. Ha már el voltak zárva, legalább meglátszhatna rajtuk. Sápadtaknak, lefogyottaknak illenék lennetek.

A legszomorúbb volt közöttük az egész idő alatt Arkauer és Jankó Zoltán. Arkauer, mert fiatal férj, első éves házas, Jankó – a nagy ellentét! – mert nincs senkije. Legjobb humoránál volt mindig Fejér Miksa, a legötletesebb, legszellemesebb Mayer és a legtöbbet beszélt köztük Sebestyén Árpád.

A pozsonyi internálások két részben történtek. A második transporttal hozták Illavára egy-két nap múlva Sebestyént is. Amikor a már ottlevők meglátták, Fejér Miksa felsóhajtott.

– A Sebestyént is idehozzák? Ez az első súlyosbítás.

Az internáltaknak az volt a legnagyobb öröme, ha Pozsonyból látogatók jöttek. Ezt előre be kellett jelenteni, reggel aztán mindig felolvasták azoknak a névsorát, akikhez érkezett valaki, ezek persze siettek a társalgóba.

Egy reggel, igen korán, már hat óra felé belépett a pozsonyiak szobájába egy őr és felolvasta a következő neveket:

– Jankó, Fejér, Arkauer, Sebestyén és Mayer urak! Tessék gyorsan a társalgóba menni, pozsonyi látogatók érkeztek.

Nosza, ugráltak ki az ágyból, nagy hirtelen megmosdottak, öltözködtek és siettek a jelzett helyre.

Itt aztán óriási hahotával fogadták őket. Április elseje volt! – becsapták őket. A legkésőbbben kelőket zavarták ki az ágyból, az őr meg volt vesztegetve, de ma se tudják megállapítani, ki csinálta ezt a tréfát.

Hanem amikor aztán igazán jött vendég Pozsonyból, akkor nagy volt az öröm. És amikor a lipótvári vonat visszafelé indult a pozsonyi vendégekkel, a hegyen fekvő fegyház emeleti ablakai megteltek az internáltakkal és fehér kendőkkel integettek a pályaudvar felé. Egy csomó fehér kendőt lengetett ilyenkor a szél és egy vöröset... mert Chován még ott se tudta megállni, hogy ne egy vörös abrosszal integessen...”¹⁵⁷

Ezeknek a heteknek a pozsonyi állapotát, a magyar Tanácsköztársasággal kapcsolatos képzeteket, a háború előtti hangulatot örökíti meg – felülnézetből – a Turul című, alighanem többé-kevésbé illegális diáklap egyik számában közölt s az orgánum tréfamestere által jegyzett kuplé:

Bolse Viki úr s neje
Készült a nászútra.
„Merre menjünk”, szólta a nő
„Sz úgy be vagyunk csukva!”
De a férjet elfogták
Brunner parancsára.
„Mehetünk már Cuncikám,
Visznek Illavára!”

Refrain:
Furcsa világ, cifra világ,
Mikor lesz egyszer vége hát!
Furcsa világ, cifra világ,
csehül állunk az angyalát!

Nem szabad az orvosnak
Boncolni már Pesten,
Mert a proletár teste
Szent és sérthetetlen.
Ha majd egyszer Kún úrnak,
Kigyul a vakbele,
Ne nyúljanak hozzája,
Haljon kicsit bele! Refr.

Azt hallottam, hogy Pozsonyt
Bombázni akarják.
A szegény lakosságot
Pincékbe zavarják.
Élünk majd, mint a vakond
S az lesz mulatságunk
Hogy a tánciskolába
A pincébe járunk! Refr.

Kérdeztem egy tót zembert,
Hogy mondja meg nekem,
Mért van a híd lezárva,
Által kéne mennem.
Ő vigyorgott ravaszul
S emigy magyarázta:
„Nincs se zapja, se zanyja,
Nohát ezért z-árva!” Refr.

A többi strófát a cenzura betiltotta.
(Szerk.)¹⁵⁸

Két-három héttel e második internálás lezárulta után – az említettek többsége május 15-én érkezett haza, csak a pincér szakszervezet titkárát, Chován Rezsőt, és elnökét, Judovits Antalt tartották Illaván azzal a váddal, hogy bolsevik propaganda céljaira pénzt kaptak Magyaror-

¹⁵⁷ Illava. Revü, 1919. 1. sz. 5–6.

¹⁵⁸ Furcsa világ.....! Időszerű kuplé. Szövegét írta és zenéjét szerző: Pityu. Op. 37. Előadási jog a szerzőé. Turul, 1919. 6. sz. 6–7.

szágról – rögtön elkezdődött a harmadik menet. A Híradó egyik május végi száma bőven idézett a Slovenský Denník cikkéből,¹⁵⁹ amelyből már érzékelhető, hogy kialakult valamiféle döntés a Magyarország elleni támadás szükségességéről: „A Slovenský Denník, »Csináljatok rendet« címmel vezércikket közöl, melyben többek között ezeket írja: »A szlovenszkoí magyar határon uralkodó viszonyok tarthatatlanok. A magyar és szlovák lakosság határainkon ma rosszabb viszonyok között él, mint a török háborúk idején a középkorban. A magyar katonaság különböző helyeken betöréseket intéz területünkre azzal az egyetlen céllal, hogy raboljon és fosztogasson. Alsó-Nógrád, Alsó-Gömör, az abauji és zempléni síkság lakossága panaszkodik, hogy kimondhatatlanul szenved az élet- és vagyonbizonytalanság következtében. Rabló katonákból alakult bandák kiválasztják vonalunk gyöngébbben megszállott szakaszait, megtámadják őrségeinket, legyilkolják őket és a frontunk mögötti falvakba betörnek, hol tatárok módjára viselkednek, nem kímélnék sem szegényt, sem gazdagot, majd más helyen ismétlik meg rablásaikat. Akármilyen is legyen az ok, az eredmény mindig ugyanaz: ki vagyunk szolgáltatva a magyar szoldateszka kényének-kedvének és nap-nap után van ember- és vagyonvesztésünk. Őrségeink s egész osztagaink állandó megtámadtatása folytán sokkal nagyobbak ma veszteségeink, mint szabályszerű katonai operációknál és tényleges hadiállapotban vagyunk a magyar provokátorokkal. Mely érthetetlen habozás folytán nem kapnak vitéz védőink elég támogatást, hathatós védelmi eszközöket és katonai akcióik oly kiterjedést, mely véget vetne a magyar jogtalanságnak? A döntő faktorok legyenek tisztában azzal, hogy itt kompromisszumok nem segítenek s csak felesleges véráldozatainkat sokszorozzák. Nem lehetünk a magyarokkal egyszerre hadiállapotban és békében. Határozni kell: erre vagy arra. Most félháborúban vagyunk, melyben a mi részünkről harcolnak és nem harcolnak, operálnak és nem operálnak és meg lehet állapítani, hogy ez a határozatlanság minden lépésnél oly állapotot teremti, melyet drágán kell cseh-szlovák vérrel megfizetnünk. Határaink megtartása megköveteli a teljes, célszerű megszállást és a hathatós, tényleges, aktív, célszerű védelmet. Komárom, Fülek, Salgótarján stb.

¹⁵⁹ A pozsonyi szlovák lap a demarkációs vonal harcairól. *Híradó*, 1919. május 28., 4.

mindmegannyi kirívó példa, hogy tizedrész annyi vérvesztésünknek sem kellene lenni, ha nem volna olyan határozatlanság és fontoskodás, mely a köztársaságon elkövetett bűnné lesz, ha hamar véget nem vetnek neki.«

A cikk őszinteségéhez, illetve tárgyyszerűségéhez persze sok kérdést fűzhetnénk. Néhány héttel korábban ugyanis éppen a csehszlovák hadsereg tett újra (sikertelen) kísérletet Salgótarján elfoglalására. Két nappal e cikk megjelenése után kezdődött meg a Stromfeld Aurél irányította északi hadjárat; a vezérkari főnök eredetileg Kassa felé akarta visszaverni a cseheket, ezután keletre fordulva a románokat támadta volna meg. Tombor Jenő alezredes javaslata nyomán született meg a döntés a cseh csapatok megsemmisítésére, amelyre két logikus támadási irány mutatkozott. Az első az Ipolytól a Kisalföldön keresztül Pozsony, Nyitra, Trencsén felé vezetett volna a Vág völgyéig, s a Felföld teljes fölszabadítását eredményezhette volna. A másik a Sajó felé irányult, jelentős céljaként megakadályozva a cseh és a román csapatok egyesülését. Abban, hogy a „politikai és katonai vezetők többsége” ez utóbbi mellett döntött, nagy szerepe volt annak, hogy így remélhették a szovjet hadsereggel való találkozást.¹⁶⁰ A magyar támadás végül Szikszó–Edelény–Putnok–Bánréve–Rimaszombat–Losonc felé indult meg május 30-án. A hadműveletek első szakasza június 9-ig a cseh hadsereg visszaszorítását eredményezte. A következő héten a csehek igyekeztek átvenni a kezdeményezést, végül június 17-e és 24-e között a front nyugati szárnyán ismét a magyarok támadtak. Ezt zárta le a Vyx-jegyzék nyomán megkötött fegyverszünet. A legnyugatabbra eső, a Vörös Hadsereg által elért, illetve megközelített települések a hadjárat folyamán Körmöcbánya, Aranyosmarót, Verebély, Tótmegyer voltak.¹⁶¹ Az északi hadjáratban részt vett a Pozsony elfoglalásának napján Ligetfaluba visszavonuló 13. pozsonyi honvéd gyalogezredből létrehozott 13. vörös ezred is, amelynek januártól május közepéig Mosonmagyaróváron volt a parancsnoksága. (A parancsnokot, Leölkes alezredest május 9-én a brucki ellenforradalmi puccsban való részvételi szándéka miatt letartóztatták.)

¹⁶⁰ Tóth 2002, 256.

¹⁶¹ Lásd a május 30. – június 10. közötti hadműveletekről készült térképvázlatot: Liptai 1979, [188]–[189.]

A pozsonyi tömeges tüszszedésre – amint arra az illavai beszámolóból következtethetünk – csak június 4-én került sor.¹⁶² A katonai hatóságok döntésében szerepet játszhatott, hogy a Vörös Hadsereg balszárnyán elhelyezkedő 1. dandár kikülönített egységei a hadjárat harmadik napján, június 1-jén elfoglalták Lévát és Párkányánát, illetve Selmebánya és Korpona felé vonultak. Bár a főcsapás Kassától északra irányult, és Stromfeld ide összpontosította hadseregének zömét, a csehszlovák nyugati hadtest parancsnoka, Mittelhauser francia tábornok logikusan arra a következtetésre jutott, hogy a magyarok Komárom, majd Pozsony felé akarnak előretörni. Támadást indított hát Ipolyság és Losonc irányába, ám az 1. magyar dandár ezt 3-án megállította, sőt, Érsekújvárt is fölszabadította. 6-án pedig a dandár többségében szlovákokból álló 16. ezrede elfoglalta Selmebányát is, Korponát is.¹⁶³ A Híradó június 4-i számában jelent meg a pozsonyi városparancsnok, Brau ezredes három hirdeteménye¹⁶⁴ – az elsőt az előző napon, este 8 órakor adta ki –, amelyekben minden egyes löfegyvernek a parancsnokságon történő átadását, este 9 órás zárórá, ugyanezen időponttól kezdődően kijárási tilalmat és az egyenruhaviselés tilalmát rendelte el – a csehszlovák hadsereg tagjainak kivételével. Kötelezte a Monarchia mindazon volt tisztjeit, akik nem álltak csehszlovák szolgálatba, hogy 4-én (tehát a cikk megjelenésének napján) délután 1 és 3 óra között jelentkezzenek a városháza udvarán; aki ennek nem tesz eleget, az hadbíróság elé kerül. (A több mint négyszáz volt aktív és tartalékos tiszt elhurcolására egy szerdai napon került sor. Csillapítólag hatott a kedélyekre, hogy a további beidézett tisztek közül, akiknek csütörtökön kellett jelentkezniük, már nem vittek el senkit.¹⁶⁵) Két nap múlva az is kiderült, hogy a hadbíróság réme minden engedetlen állampolgárt fenyeget. Újabb hirdetemény közölte ugyanis, hogy a hadsereg a bekövetkezett „katonai operációk” miatt átveszi a hatalmat a polgári hatóságok fölött, s hogy a hadsereg nyugat-szlovákiai csoportjának főparancsnoka, Mittelhauser tábornok úgy rendelkezett, hogy saját területükön az elkövetkező időben

a katonai parancsnokok a legfontosabb kormányközegek, akiknek a fennálló törvények megváltoztatására is joguk van; a katonai diktatúrát magasabb (törzs)tisztek és olyan tisztek gyakorolhatják, akiket a nyugat-szlovákiai csoport főparancsnoka vagy a gyalogoshadosztályok parancsnokai fölhatalmaznak.¹⁶⁶ Másnap a közvetlen következményekről kapunk hírt a lapból: A Venkov jelentése szerint „Tegnap 21 magyar zsidót Szlovákországból Prágába hoztak”, annak gyanúja miatt, hogy kapcsolatban álltak „a magyar bolsevik tanácskormány-nal”. A pozsonyi Masaryk pályaudvaron vagonírozták be és Terezienstadtbba szállították ki őket.¹⁶⁷ A terezienstadti volt orosz hadifogolytábor lett ugyanis az internálás egyik fő központja, a pozsonyi magyar tiszteket is ide hurcolták. A lap következő oldalán Brau ezredes azt jelenti be, hogy hogyan történik majd – szükség esetén – a riadóztatás (amelyhez a templomok harangjait állítják a hadsereg szolgálatába).

Június 13-án aztán hír jelenik meg arról, hogy az összes tartalékos tisztet és az idősebb ténylegeseket hazahozzák.¹⁶⁸ Az információ dr. Ivánka Milán belügyi referenstől származott. Néhány nap múlva pedig az derül ki, hogy az internáltaknak hetente háromszor levelet, egyszer pedig csomagot (fizetett portóval) lehet küldeni. A levél rövid legyen, cseh, német vagy szlovák nyelven íródjon, és ne legyen lezárva.¹⁶⁹ Néhány napra rá hírt közölt a lap arról, hogy a terezienstadti táborba hivatalosan megszüntették az internálást.¹⁷⁰ Innen tudjuk meg az eredetileg odaszállított magyar tisztek létszámát: 439-en kerültek Terezienstadtbba. Arról, hogy szabadok lettek, Milan Hodža személyesen értesítette az internáltakat, egyszersmind közölte velük, hogy a forgalmi viszonyok miatt nem térhetnek haza egyszerre. Így aztán a cikk megjelenését megelőző héten egyenként szállingóztak vissza Pozsonyba; „tegnap”, tehát valószínűleg 23-án hétfőn viszont egyszerre 132-en érkeztek meg. Ekkor már máshová is kezdtek hazatérni az elhurcoltak; a napilap ugyanezen oldalán *Internálások* cím alatt tíz somorjai, bacsfai és dunaszerdahelyi elhurcoltat neveznek meg mint

¹⁶² Lásd ehhez Jankovics é. n., I. köt., 93–106. Az élő zálog című fejezetét is.

¹⁶³ Lásd ehhez Tóth 2002, 261–264.

¹⁶⁴ Hirdetemény. *Híradó* 1919, június 4., 2–3.

¹⁶⁵ A pozsonyi internáltakról. *Híradó*, 1919. június 7., 2.

¹⁶⁶ Katonai diktatúra a szlovák területen. *Híradó*, 1919. június 6., 3.

¹⁶⁷ Magyar zsidók internálása. *Híradó*, 1919. június 7., [1.]

¹⁶⁸ Az internált katonatisztek. *Híradó*, 1919. június 13., 3.

¹⁶⁹ Az internáltakkal postán már szabad érintkezni. *Híradó*, 1919. június 19., 4.

¹⁷⁰ A pozsonyi internált tisztek hazatérése. *Híradó*, 1919. június 24., 4.

friss letartóztatottakat, de egyben egy sikabonyi és két dunaszerdahelyi szabaduló neve is szerepel ott. Logikus volt a könnyítés, mert néhány nap múlva tárgyalások kezdődtek Pozsonyban a csehszlovák és a magyar kormány között egy négy kilométer mélységű semleges zóna létrehozásáról. Ezeken magyar részről Ágoston Péter népbiztos és Mayer-Csejkovits Károly alezredes vett részt, a csehszlovák felet Mittelhauser tábornok képviselte. A tárgyalásokat a Grassalkovich-palotában tartották június 25-e és 29-e között, s a magyarok gyalogszerrel jártak át Ligetfaluból az eltorlaszolt hídon keresztül; a híd pozsonyi oldalától bekötött szemmel vezették őket a palotáig.

Csak július első napján olvashatjuk viszont az első híradást a Luhačoviceből visszatartottak hazatéréséről; ez Kazacsay Árpád apátkanonokot, városi plébánost, Maszár Ágoston munkásbiztosító-pénztári tisztviselőt, a szociáldemokrata párt tanulmányunkban már többször említett vezetőségi tagját és Samarjay Gyulát, a Magyar Leszámítoló- és Pénzváltóbank pozsonyi fiókjának igazgatóját nevezi meg.¹⁷¹ Az utóbbi betegsége miatt engedték haza. A következő híryanagot tíz nappal később olvashatjuk a cseh fürdőváros magyar foglyaival kapcsolatban: ez Jankovics Marcell, a pozsonyi ügyvédi kamara titkára, korábban függetlenségi párti magyar országgyűlési képviselő és Schmidt Lothár bornagykereskedő szabadon bocsátásáról szól. Az utóbbi gyengélkedése miatt csak néhány nap múlva tud hazaindulni.¹⁷²

Az internáltak nagyobbik részét – a volt tényleges és tartalékos tiszteket – tehát Terezienstadtba szállították, a többieket – „egyetemi tanárok, lelkipásztorok, újságírók, kenyérüktől ellökött kishivatalnokok, magyar szocialista munkások és másféle magyarok”,¹⁷³ szerkesztők, vasutasok – Luhačovice fürdővárosba. Jankovics sorstársai közül dr. Polner Ödönt, az egyetem rektorát, dr. Pekár Mihály „orvostanárt” (szintén az egyetemről), Kazacsay Árpád pozsonyi apátplébánost, Kovács Sándor evangélikus lelkészt, teológiai tanárt, a későbbi püspököt nevezi meg, s név nélkül említ két lapszerkesztőt. Az bizonyos, hogy a Híradó laptulajdonosa és felelős szerkesztője, Arkauer István ismét az internáltak között volt, ugyanis Vajda Revü című lapja oda

küldött neki üzenetet (nehezen képzelhető el persze, hogy megkapta): „Bizonytalan póstaviszonyok miatt így adjuk tudtul a papának, hogy fia született. Mialatt Arkauer István Luhacsovic fürdőben van, idehaza gyönyörű kis fia született hétfőn délelőtt.”¹⁷⁴ Egyébként ismét Jankovics szerint az internáltak semmilyen „nyomtatott papirost” nem kaphattak, naplót nem írhattak; viszont nem bántották őket; csak elhurcolásuk óráiban lőttek rájuk Dévényújfalunál a frontra induló cseh katonavonatokból, illetve később a fürdővendégek szidalmazták s nyegegették bottal őket, amikor már bejárhattak a fürdőhelyre.

A túsok kijelölését Jankovics következetlennek tartja, szerinte ez a Stromfeld-offenzíva megindulását követő zűrzavart tükrözte: „Ez az 1919. évi ismételt intézkedés még a hatalom minden gyarlóságát is igazolta és főként az emberismeret tökéletes hiányát. A túsok megválogatásában nevetséges volt a kapkodás, mert a népiség, nemzetiségi meggyőződés, együttérzés, világnézet, azonos felfogások éppen nem játszottak szerepet. A fődolog az volt, hogy mindenféle emberpéldányból jusson a lakat mögötti Noé-bárába.”¹⁷⁵ Ennek dacára az internáltakból „csodálatos homogén gyülekezet” alakult ki a fogság ideje alatt.¹⁷⁶ Az bizonyos, hogy a zsidó vezetőket (köztük az egyháziakat) is elhurcolták, de ők néhány nap múlva szabadultak. Šrobár már június 7-én megnyugtató választ ad ugyanis az egyik polgári küldöttségnek az ő sorsukat érintő kérdésére: „Schreiber Akiba főrabbi, Ungár Lipót takarékpénztári igazgató és Krausz Dávid zsidó hitközségi elnökre vonatkozólag – akiket a zsidók pünkösdi ünnepére való tekintettel két napra szabadon bocsájtottak – kijelentette a miniszter, hogy [további, illetve újabb – F. T. G.] internálásuktól eltekintenek.”

Nem találtunk olyan dokumentumokat, amelyben Terezienstadtba internált pozsonyiak elevenítették föl az emlékeiket. Baranyay József, a komáromi sajtó népszerű munkatársa azonban önálló füzetben adta közre letartóztatásának, fogva tartásának, internáltságának emlékeit; ebből derül némi fény a terezienstadti viszonyokra. Őt Komárom 1919. május elsejére virradó sikertelen visszafoglalási kísérlete idején vették őrizetbe, (fül)tanúja volt az erőd udvarán végrehajtott kivég-

¹⁷¹ Luhacoviceből haza tért pozsonyi túsok. *Híradó*, 1919. július 1., 3.

¹⁷² Hazatérő pozsonyi túsok. *Híradó*, 1919. július 10., 3.

¹⁷³ Jankovics é. n., I. köt. 98.

¹⁷⁴ Kis Híradó. *Revü*, 1919. 4. sz. 26. (A lapszám június 18-án jelent meg.)

¹⁷⁵ Jankovics é. n., I. köt. 93–94.

¹⁷⁶ Uo. 98.

zéseknek (sőt, számolt azzal, hogy őt is agyonlövik, noha a fegyveres akcióhoz semmi köze sem volt), majd Pozsonyon és Brünnön át Terezienstadtbá szállították.

Ezek után az internálások hosszabb ideig szüneteltek. A továbbiakban egyetlen helyszín maradt meg a régiak közül: Illava. A következő nagy letartóztatási hullámra az 1920-as választások idején szánta el magát a kormány; ekkor elsősorban a közben megszerveződött magyar ellenzéki pártok aktivistái kerültek a képbe, beleértve a pozsonyi központtal működő magyar-német szociáldemokrata párt tagjait is. Április közepén jelenti először a csehszlovák sajtóiroda, hogy néhány embert vizsgálati fogságba helyeztek,¹⁷⁷ a következő napokban pedig már név szerint ismertté válik a legtöbb őrizetbe vett személy, elsőként a lőcseiek és az eperjesiek. A lap április 28-i száma közli, hogy a keresztényszocialisták pozsonyi főtitkára, Tobler János, aki a nemzetgyűlési választásokon már mandátumhoz jutott, tizenkét más helybélivel együtt Illaván van letartóztatásban.¹⁷⁸ Néhány nap múlva pedig a párt vezetői az összes szavazó nevében a köztársasági elnököt kéri föl, hogy bocsássák szabadon az elhurcoltakat.¹⁷⁹ A továbbiakban a legtöbb figyelmet a lap annak a tizenhét személynek szenteli, akik Petrogalli Oszkárral, a szlovákiai magyarság ekkori egyetlen, az egész közösséget integrálni kívánó vezetőjével együtt van fogságban. Valószínűleg ebből az ügyből akarták gyártani a legfontosabb magyar műpört, majd hónapokig tartó meghurcoltatás után végül szabadon engedték a lefoglaltakat. Petrogallit unokatestvérével, a vele közös ügyvédi irodát működtető Bothár Sándorral együtt Besztercebányán tartóztatták le április 14-én vagy 15-én. A tervezett koncepció per többi gyanúsítottjának többségével Petrogalliék Illaván, a „Magyar Otthon”-ban találkoztak életükben először. A per számára kiszemeltek lélekszáma körülbelül negyvenre rúgott, voltak közöttük kassaiak és pozsonyiak is, de a névsort az általunk ismert híradások nem tartalmazzák. Sokáig azt sem tudták, hogy mi a vád ellenük – valószínűleg azért, mert ebben „odafönt” nem született még közmegegyezés. Egy idő után aztán a Slovenský Denník című kormányközeli napilap

egyik, a börtönbe becsempészett számában olvashatták összeesküvésük önmaguk által nem ismert részleteit. Végül a hatóságok úgy döntöttek, hogy két koncepciót pert szerveznek, s az egyiknek Kassa lesz a székhelye. Ekkor a fogvatartottak egy részét oda szállították át. Végül a vádat ejtették, de a kormánypárti lapok, ha kellett, ezután is úgy emlegették Petrogallit, mint aki hazaárulás miatt volt letartóztatva, és amnesztiával szabadult. Maga a magyar ellenzéki pártok vezérlő bizottságának elnöke, mint egy későbbi cikkében leírta, jó darab ideig azt gondolta, hogy letartóztatásukra azért került sor, mert a hatóságok ki akarták vonni a forgalomból azokat, akik az első parlamenti választások idején alkalmasak lettek volna a magyar kisebbség politikai megszervezésére. Utóbb jutott arra az álláspontra, hogy az eljárás összetettebb koncepciót dokumentál. Ebben az időben a magyar politikusok már egyre-másra küldték a Népszövetségbe a cseh közhatalom elnemzetietlenítő, diszkrimináló jellegét igazoló dokumentumokat. Ezek semlegesítésére szolgált a csehszlovákiai magyar politikusok illojalitásának bizonyítása a koncepciók ügyek megszellőztetésével.¹⁸⁰

Az internáltak ügyét végül az internálásból kiszabadult pozsonyi keresztényszocialista képviselő, Tobler János viszi a parlament elé. Július 9-én Szlovenszko megpróbáltatásait sorolta a képviselőházban, előbb az 1919. február 12-i pozsonyi vérengzést, majd Andrej Hlinka letartóztatását is említve: „És azután jött ezen államnak örök szégyene, jött Illava vára, hol becsületes emberek konkurenciát csináltak Rózsa Sándornak és egyéb betörőknek és gyilkosoknak. Uraim, még ma is számtalan szerencsétlen és ártatlan ember sínylődik Illaván.

A kormánylapok, a szubvenciót élvező pozsonyi B. Z. am Abend és egyéb lapok azt kürtölik világgá, hogy Illaván már nem ül senki. Ez hazugság. Illaván még ma is ülnek ártatlan emberek. Ilyen a mi kormányunk külpolitikája. (Közbekiáltás: Szégyeljék magukat!)

De uraim, nemcsak Illava, Kassa, Pozsony is tele van boldogtalan emberekkel.

(Közbekiáltások: Spielberg, Theresienstadt, mind tele van csupa hazaárulóval!)”¹⁸¹

¹⁷⁷ Vizsgálati fogságban. *Híradó*, 1920. április 17., 2.

¹⁷⁸ Tobler és Juriga képviselők. *Híradó*, 1920. április 28., 3.

¹⁷⁹ 136 000 választó távirata Masaryk elnökhöz. *Híradó*, 1920. május 1., 3.

¹⁸⁰ Lásd ehhez Filep 2009, 103.

¹⁸¹ Tobler János képviselőházi beszéde a szlovenszkoí állapotokról. *Híradó*, 1920. július 18., 3.

Ezek az utolsó közbekiabálók már nyilván a kormánykoalícióhoz tartozó pártok képviselői voltak. Annak, hogy Tobler ilyen kemény hangot ütött meg, talán szerepe volt abban, hogy a következő menetben ő is az első internáltak közé tartozott. Erre azonban csak másfél évvel később, 1921. októberében, IV. Károly második sikertelen visszatérési kísérletekor került sor. Ekkorra Toblert az ületőség hiányának ürügyével megfosztották képviselői mandátumától.

A Híradó október 27-i száma rendőri intézkedéseket jelent be,¹⁸² melyeket Slaviček rendőrigazgató 25-én adott ki, s a csoportosulás, a gyűlés, a fegyverviselés tilalmát tartalmazta, elrendelte a nyilvános helyiségek 23 órai kötelező bezárását – az összes többi épületet viszont már 21 órakor be kellett zárni. A rendelet értelmében éjfél után senki sem tartózkodhatott az utcán, boron és sörön kívül nem lehetett kimérni semmilyen szeszes italt, a tervezett gyűléseket pedig nyolc nappal korábban be kellett jelenteni. Ugyanez a lapszám tudósított arról, hogy előzetes házkutatás után őrizetbe vették Tuka Béla egyetemi tanárt, Bartal János nyugalmazott vármegyei főjegyzőt, Grüneberg Rezsőt, a Grüneberg gyár kefelerakatának tulajdonosát, Kaiser Gyula volt magyar posta- és távíró-felügyelőt, Szappanos Lajos építőmestert (utóbbi kettő a városi képviselő-testület keresztényszocialista csoportjának a tagja volt), Tobler János volt nemzetgyűlési képviselőt és Lipcsey A[ndor] lelkeszt. A vád: irredenta propaganda.¹⁸³ Ezekben a napokban egymás után jelennek meg hírek a Szlovenszkó-szerte internált magyarokról. Az ismertebb személyiségek közül internáltak például Dzurányi Lászlót, a Prágai Magyar Hírlap későbbi főszerkesztőjét, aki ekkor a Kassai Napló szerkesztője volt. A pozsonyiak közül Zsáry Gyula és Hornyák Odilo városi tisztviselők, a Pozsonyi Torna Egylet tagjai, Maza János városi mérnök, Hackenberger Béla kávéház-tulajdonos került rendőrkézre; az aranyosmaróti járásbírósnak adták át őket.¹⁸⁴ A névsorokból arra következtetünk, hogy a hatóságok már nem tömeges internálásokat fogantatosítottak, mint 1919-ben. Ekkoriban – költségkímélő módon – csak a vezető személyiségek egy részének letartóztatására került sor; egy részük tisztviselő volt a régi

világban, s köztük volt a későbbi Vojtech Tuka, aki ekkor még nem szlovák autonomista politikus, hanem a magyar kormány titkos szlovenszkói exponense. Két nap múlva azt olvashatjuk a lapban, hogy a július 20-án proklamált statáriumot, amit még nem vontak vissza, most Szlovenszkó egész területére kiterjesztették.¹⁸⁵ A november 6-i számban hír tudósít Bartal, Hornyák, Kaiser, Lipcsey, Tuka és Zsáry szabadon engedéséről, illetve hazatéréséről, ugyanakkor Haverla Péter virágvölgyi plébános Aranyosmarótra szállításáról.¹⁸⁶ Mindebből azt látjuk, hogy Illava helyett Aranyosmarót lett az internálás kitüntetett helye, továbbá azt a fordulatot is érzékelhetjük, hogy a szociáldemokraták helyett (akiket korábban előszeretettel hurcoltak el), most a keresztényszocialista funkcionáriusokat pécézték ki a hatóságok. Érthető, hiszen ekkorra eldőlt, hogy a magyar ellenzéki politika le-téteményese nem a magyar-német szociáldemokrata párt, hanem az Országos Keresztényszocialista párt lesz. Annyira, hogy egyik legte-kintélyesebb vezetőjét, Toblert ki is utasították az országból: az álla-mi rendőrhatalóság a végzést, amely szerint nyolc napon belül el kell hagynia az országot, az aranyosmaróti internálótáborba kézbesíttette neki. Utóbb kapott némi haladékot; később Magyarországon a nem-zetgyűlés képviselője lett.

¹⁸² Rendőri intézkedések. *Híradó*, 1921. október 27., 4.

¹⁸³ Letartóztatások városunkban. *Híradó*, 1921. október 27., 5.

¹⁸⁴ Ujabb letartóztatások. *Híradó*, 1921. október 28., 5.

¹⁸⁵ Statárium egész Szlovenszkóban. *Híradó*, 1921. október 30., 4.

¹⁸⁶ Hazaérkezett több internált. *Híradó*, 1921. november 6., 6.

Intermezzo: hadifoglyok

Éveken át meg-megnyílik a Híradóban a pozsonyi társadalom eleven sebe: az azok sorsáért való aggódás, akik számára még nem ért véget a világháború. Az Oroszországban, illetve a Szovjetunióban, részben a szibériai lágerekben sýnylódó Pozsony városi, Pozsony járási, Pozsony megyei illetőségű hadifoglyok lélekszámára még csak nem is következtethetünk a sajtóközleményekből. Azokéra sem, akik a hadifogságban meghaltak. (A fronton elesettek listáját, emlékezhethünk rá az első fejezetből, a megszállás előtt folyamatosan közli a lap.) Azt sem lehet tudni tehát, hogy ezek a számok hogyan viszonyulnak az emberveszteség országos arányaihoz. A Híradó egyik rövid, 1919. januári hírében utal arra, hogy a szibériai magyar foglyok között „igen sok” pozsonyi és Pozsony megyei fiatal van, hogy Przemysl elestekor e vidékről való munkásosztatok estek fogságba, „s ezek egymagukban is nagy számot jelentenek”.¹⁸⁷ (Przemyslnél esett fogságba a pozsonyi Förster Viktor is, aki utóbb a krasznójarszki nagy hadifoglytábor élrelmezésének a vezetésével volt megbízva, s aki évtizedekkel később írásban emlékezett meg a neves katonaköltővel, Gyóni Gézával való kapcsolatáról.¹⁸⁸ Gyóni szintén pozsonyi kötődésű volt, ő is Przemysl védői közé tartozott, s a krasznójarszki lágerben halt meg.) Zoch csupán szívén viselte a hadifoglyok ügyét, már amikor új hivatalát átvette, szót emelt ügyükben a kormánynál, januárban táviratban sürgette kérelme elintézését. Erre válaszként azt az ígéretet kapta, hogy a pozsonyi hadifoglyokról szóló értesítéseket továbbítják neki.¹⁸⁹ A vesz-

¹⁸⁷ A Szibériában levő magyar hadifoglyok... *Híradó*, 1919. január 17., 3.

¹⁸⁸ Förster 1943, 41–44.

¹⁸⁹ A Szibériában levő magyar hadifoglyok... *Híradó*, 1919. január 17., 3.

teségekről ezekben az években már nem is esik szó, csak – érthető módon – a nyomorgó rokkantak, hadiözvegyek és -árvák ügye marad napirenden; az élő foglyokról, illetve a hazatértekről egy-egy töredékes névsor, magányos hír tudósít. Az egyik, 1919 augusztusában megjelent cikk¹⁹⁰ orosz listák alapján számol be néhány hadifogly rokonainak küldött üzeneteiről (illetve közli is azokat). Ők a következő helyeken fölállított táborokból adtak hírt magukról: Omszk, Nyikolszk-Usszurijszk, Berezovka, Verhnye Ugyinszk, Kanszk. Valamivel több mint húsz ember szerepel a listán, tisztek, tiszthelyettesek, kadétok, önkéntesek, tisztesek (egyébként nincs mindegyikük rendfokozata föltüntetve). A később ismertté vált pozsonyi személyiségek között ott szerepel Stelczer Lajos kadét, aki a családjának üzent Verhnye Ugyinszkból. Az üzenetek általában német nyelvűek, függetlenül attól, hogy az illetők családnéve német-e vagy magyar, esetleg szlovák; csak a 13. honvéd gyalogezredbe tartozó Takács Lajosé és az ugyanott szolgáló Takács Józsefé szól így: „Egészséges vagyok.”

A viszonylag gazdag magyar hadifogly-irodalom egyik darabjának pozsonyi a szerzője, éppen az említett Stelczer Lajos; utóbb az Egyesült Magyar Párt egyik vezető pozsonyi tisztviselője volt. Az első világháború idejére és az azt követő évekre vonatkozó visszaemlékezése már a második világháború idején jelent meg.¹⁹¹ Stelczert a háború elején Dukla környékén, kilométerekkel a front mögött orosz felderítők ejtették fogságba; a foglyok közül ő volt az egyetlen magyar, tehát feltehetően közös ezredben szolgált. A kozák tábornok, aki maga elé vezettette, „Hozta Isten, öcsémuram!”-mal fogadta, gazdagon megvendégelte, levelet íratott vele szüleinek s garantálta annak eljuttatását. A rokonszenv oka: a tábornoknak már hadapród korában kiderült „bámulatos nyelvtelhetsége”, ezért kémme képezték ki, s e minőségében Budapesten szolgált. De csak a fogadtatás volt ilyen derűs: Stelczereket Kijeven át – ahol a foglyoknak egy szembejövő szánsorból „egy nagyon egyszerű formaruhás szakállas tiszt” szalutált, mint utóbb megtudták, II. Miklós cár – a Bajkál mellé szállították, ahonnan ő csak hat év elmúltával, 1921-ben térhetett haza.

¹⁹⁰ A szibériai hadifoglyok üzenetei. *Híradó*, 1919. augusztus 12., 3.

¹⁹¹ Stelczer 1942.

A füzetecske kis fejezetekben, olykor anekdotikus betétekkel tarkítva ragadja meg a fogság fő csomópontjait; szerzője módot talál bennük – az alakokat viszonylag igényesen megjelenítve – az orosz katoná-, a hivatalnok- és a paraszttentalitás jellemzésére. A parasztok passzivitását Stelczer érthetetlennek találja ugyan, ám a háborúba kényszerített ember esendőségét az oroszokról szólva is kidomborítja. Megpróbálja ábrázolni Szibériát, leírja a láger napirendjét, a rabtartók magatartástípusait (sokan közülük igen emberségesnek bizonyultak), a barakkok felépítését, a rabok népművelő munkáját, az unalom elűzésére szervezett színházi és tudományos előadásait, a táborban önnön fenntartásukra létrehozott és működtetett üzemeket, amelyeket például Markovits Rodion munkáiból, főképp a *Szibériai garnizon* című, egykor világsikert aratott regényéből ismerhetünk részletebben. A legplasztikusabb leírások a testi-lelki betegségekről, a tétlenség és elzártság szülte mániák elhatalmasodásáról, illetve az ezek ellenében tudatosan kifejlesztett aktivitásról, a szolidaritásról és segítőkézségről, a megghiúsuló szökési kísérletekről szólnak. Az utolsó fejezetekben a forradalom anarchiáját festi le Stelczer – „Hol Kolcsak admirális tengerészei, hol Szemjonov hetman kozákjai, hol Gajda cseh légiói uralkodtak fölöttünk” –, s a lágerrel szomszédos városok kínai lakóiról meg a japán katonákról is közli emlékeit, benyomásait. A polgárháború egyik szakaszában ugyanis japánok szállják meg a tábor, míg más lagereket az amerikaiak. Az itt őrzött „szerencsés foglyoknak nagyon jó dolguk volt és tőlük telhetőleg igyekeztek is az orosz fennhatóság alatt maradt bajtársaikon segíteni”. Hiába érkezett el viszont a béke, ez a foglyok helyzetén még nem változtatott. 1920–1921 fordulójáig váratott magára az „intézményes fogolykicserélés”; Stelczerék, mint a keleti foglyok általában, (agyonzsúfolt) hajókon vágtak neki az ő esetében negyvennapos és Hongkongon, Szingapúron, Szezen, a Földközi-tengeren, Trieszten át vezető útnak.

A háború befejezését követő első két évben tehát még szolid sikereket sem mutathatott föl a hadifoglyok hazasegítésére létrehozott szerv, a hadirokkantak egyesületének hadifogoly osztálya; gyűjtéseivel, illetve rendezvényei belépti díjának árával csak a különböző utakon-módokon, „magánúton” hazajutott – illetve vélhetően még a breszt-litovszki béke megkötése után hazaengedett – volt katonáknak tudott segíteni az élet újrakezdésében. Amennyiben a hozzá eljutatott adományokat lehetett

használni valamire. Mert az ellenkezőjére is volt példa, amint arról 1920 elején a Híradóból értesülünk: „80 ezer korona hamis pénzt adtak össze a szibériai hadifoglyok részére. Mennyit írtunk, mennyit kértünk, hogy egyszer megint meg tudjuk mozgatni a társadalmat és a szibériai hadifoglyaink hazahozatala van olyan nagy és szép cél, ami végre mégis adakozásra bírta az embereket. Adni adtak elég szépen, csak egy kicsit sok benne a hamis pénz: 80.000 korona hamis bélyeges bankjegy jött össze, amivel most nem tud mit kezdeni a bizottság. Értékesíteni nem lehet, ha bevonják a bankban, a nyolcvanezer korona hiányozni fog, viszont azok, akik már adtak, még egyszer nem fognak adni.”¹⁹² Ennek ellenére a lap később is közölhet híreket az egyéni adományokról.

A szovjetunióbeli hadifoglyok ügyét egy idő után állami szinten is kitüntetett figyelemmel kezelték – függetlenül attól, hogy ez ügyben pozsonyi küldöttség is járt Prágában –, aminek az volt az oka, hogy még mindig nem ért haza a Kolcsak oldalán harcoló csehszlovák légió egyik csoportja. Azonban még a központosítás sem hozott automatikus megoldást, vagy a légionisták előnyt élveztek. Az oroszországi polgárháború szibériai szakasza jelentős mértékben magyar–cseh háború volt. Az első azonosítható helyszín és időpont, amikor a csehek (a légió 6. ezredéből vezényelt őrség) magyar és német hadifoglyokat mészárolt le: Cseljabinszk, 1918. május 14.¹⁹³ Kolcsak uralmának idején a csehek és az általuk ellenőrzött lagerekből kiszökött, partizánalakulatokat szervező magyarok harca állandósult. Az 1919 végén bekövetkezett elsőprő vörös offenzíva után azonban maguk a légionisták fogták el saját vezetőjüket, az admirálist, Szibéria kormányzóját, és adták át a bolsevistáknak.

¹⁹² Aida [Vajda Ernő]: 80 ezer korona. *Híradó*, 1920. január 23., 4. (Tehát nem a pénz volt hamis, hanem a bélyegzők, amelyekkel az osztrák és magyar papírpénzeket 1919-től lebélyegezték.)

¹⁹³ Rátz 1930, 49. Rátz Kálmán a következőket írja erről: „A csehek ugyan elhárítják ezért a felelősséget, de kétségtelen, hogy nem ez volt az első eset, amikor védtelen foglyokat megtámadtak. Amikor még Ukrajnában állott a Légió, valószínűleg hajtóvadászatot tartottak a hazájukba iparkodó, az oroszok által elengedett foglyokra s közülök sok ezret meggyilkoltak. Ahol csak tehették, bántalmazták a németeket és a magyarokat és a szibériai úton is sokat leöltek és megcsonkítottak, hogy a tömegeket a nyugat felé való özönléstől visszariasszák. Bizonyos, hogy a csehek magatartása volt a főoka annak, hogy főleg a magyar hadifoglyok tömegesen léptek be a vörös hadseregbe. A bosszu, a megtorlás vágya vezette őket és számos csatában, immár fegyveres kézzel, elbántak a csehekkel.”

Csehszlovákia létrejötte következtében aztán mindazok ügyét, akiknek az illetősége az új állam területén volt, elvileg a köztársaság képviselte. Ennek dacára még 1922 nyarán is érkeznek haza hadifogoly tisztek Szibériából. Bizonyára nem Köves Gyula zászlós volt az egyetlen, akinek a többévi távollét megkönnyítette a Szlovákia területéről történő távozását; sokakban szakadhattak el az otthonhoz kötő szálak, s ők könnyebben szánták rá magukat arra, hogy máshol kezdjenek új életet.

Köves zászlós (illetősége nincs feltüntetve, tervei szerint Budapesten folytatja majd életét) szibériai „megélhetését”, sőt talán pusztai életét is annak köszönhette, hogy tudott hegedülni. 1915-ben Brody és Tarnopol között esett fogságba, 1922-ben pedig egy túszzállítmány tagjaként érkezett haza. A fogságban rabtársai és az oroszok között zenetudása tette népszerűvé, úgyhogy az első otthoni pénzküldeményből hegedűt vett magának, és a tisztekből hattagú zenekart szervezett; hangversenyeket tartottak. Miután azonban két honfitársuk megszökött, a többiek Nyizsnyij Novgorodból Szibériába vitték. Habarovszkban Köves tizenkéttagúvá fejlesztette zenekarát (kadétok, tartalékosok, például egy református lelkész mellett egy tényleges főhadnagy, „civilben” báró tartozott közéjük), majd a szám tovább nőtt, négy tiszttel és két cigányzenésszel egészült ki a csapat. Egy év után Krasznójarszkban a tisztek összegyűjtött pénzükön megszervezték a hazatérést, de a vonatot a vörösök Szamarában megállították, így a zenekar ismét több táborot járt meg a forradalomtól és ellenforradalomtól fölszántott országban – például a tockojei „halálláger”-t, ahol Köves szerint 25 000 ember halt meg. Köves is beszél a Markovits Rodion regényeiből ismerős krasznójarszki lágeréletről – utóbb oda kerültek vissza –, a hadifoglyok által szervezett „gyárváros”-ról, a színházi előadásokról. Az interjú szerint ő is az „aranyvonat” kísérszemélyzetéhez tartozott, mint Markovits, így jutott el Kazanyba, majd – ismét hangversenyek szervezése révén – Moszkvába, ahonnan végül hazaszállították.¹⁹⁴

A Szlovákia területét végül elhagyó hazatért foglyokénál nyilván nagyobb volt azoknak a száma, akik minden körülmények között szülőföldjükön – szülővárosukban – kívánták folytatni pályájukat, még ha a háború előtti életkereteik szétzúzódtak is (részben ez

tette szükségessé az említett hadifogolyosztály működését). Egyiküket az alábbi felhívással próbálta támogatni a Híradó szerkesztősége:

„Turkesztánból visszatért magyar hadifogoly állást keres. Távollétében elhaltak szülei, nem kegyelemkenyeret kér, de dolgozni akar. Főreáliskolai és felső építészeti ipariskolai képesítése van. A hadifogságban egy bányatelep villamközpontjának főgépésze volt. Beszél magyarul, németül, franciául, oroszul. Jó lakatos és rajzoló. Gazdasági vagy villamüzemben, irodában vagy gyárban volna alkalmazható. 7 és fél évi sínylődés után tért haza. Ne hagyjuk veszni a jobb sorsra érdemes fiatalembert!”¹⁹⁵

Az általunk tüzetesebben vizsgált korszakban nemcsak a szovjet táborokban őrzött magyar hadifoglyokról érkeztek hírek Pozsonyba. 1919 augusztusának végén a Híradó azt közli, hogy a város egyik német nyelvű lapja, a Grenzbote levelet kapott a romániai Tergovistyeiben fogolyélelő magyar katonatisztektől – köztük néhány pozsonyitól is –, „akik mindannyian jól érzik magukat és egészségesek”.¹⁹⁶ A többség azonban Szibériából érkezett haza, ha túlélte a fagyot és a polgárháborút.

A „szlovák, magyar és német hadirokkantak, özvegyek és árvák” szlovenszkói országos szövetsége mint önszegélyezési társulás egyébként a továbbiakban is működött, sőt, 1922 augusztusának közepén függetlenítette magát az országos szövetségtől, és (újja)alakuló közgyűlést tartott a pozsonyi Vigadóban. Tagjai ugyanis „elégedetlenek voltak a Prágában székelő szövetség részéről tapasztalt mostoha elbánással”. A regionális, tehát nem nemzeti alapon szerveződő, a prágai centralizmussal szemben álló szövetség újjászervezése nem ment könnyen; a közgyűlés „eleinte nagyon viharos lefolyású volt, mert az új szövetség ellenzői mindent elkövettek, hogy megzavarják a közgyűlést és megakadályozzák a határozathozatalt”. A „zavargók” és „rendbontók” eltávolítása után az előkészítő bizottság „mindhárom nyelven előterjesztette a kidolgozott alapszabályokat”, amelyeket egyhangúlag fogadtak el, majd közfelkiáltással választották meg a tisztikart. Elnök lett „Ország hokkanta legionista ezredes, aki rokona a nemrég elhunyt Ország Pál (Hviesdosláv) szlovák költőnek”.¹⁹⁷

¹⁹⁴ Polgár Géza: Egy szál hegedűvel végig Oroszországon. *Híradó*, 1922. június 25., 2–3.

¹⁹⁵ Turkesztánból visszatért magyar hadifogoly... *Híradó*, 1922. szeptember 10., 4.

¹⁹⁶ Hir a román hadifogságból. *Híradó*, 1919. augusztus 31., 4.

¹⁹⁷ A szlovenszkói hadirokkantak szervezkedése. *Híradó*, 1922. augusztus 15., 4.

Ligetfalu visszacsatolása

Hét és fél hónapig tartott az az időszak, amikor a Ligetet és Ligetfalut a hadműveleti határ elvágta Pozsonytól; a híd egyik oldalán cseh legionáriusok, a másikon magyar vöröskatonák álltak, március végétől augusztus közepéig még hírek sem juthattak át egyik oldalról a másikra.¹⁹⁸ Kivételt képez az a július közepén történt meglepő esemény, amelynek révén már nem is közvetett információk érkeztek az odaáti világról: állítólag „1200 személy [...] köztük 500 gyerek, kik közül több mint 200 szopós gyermek volt”, jött – menekült? – át a hídon Ligetfaluból; a csehszlovák vöröskereszt és a csehszlovák gyermekgondozó sietett a segítségükre, és O'Brien amerikai százados – feltehetően az antantmissziótól.¹⁹⁹ Azzal kapcsolatban, hogy a pozsonyi polgár egyébként mit tudhatott meg a túloldali világról, illetve hogy milyen nézeteiket táplált a Tanácsköztársaság belső berendezkedéséről, értelemszerűen alig tartalmaznak információt a lap közleményei. Az azonban így is bizonyos, hogy a Híradó szerkesztői és munkatársai, ha még nem adták is föl a reményt, hogy a békekonferencia Magyarországnak ítéli majd Pozsonyt, a tanácsrendszert és a totalitárius diktatúrát elítélték.

¹⁹⁸ Illetve a magyar hivatásos hírszerzők és hírszállítók fönntartottak bizonyos kapcsolatot a pozsonyiakkal: „Ligetfalun egy propagandaapparat is működött, amelyben a vörös határőrség számos tagja tevékenykedett. Az agitátorok és megbízottak többször illegálisan átlépték az osztrák határt, propagandaanyagot és pénzt vittek a prágai, kladnói és brünni kommunista szervezkedések részére. A pozsonyi (magyar–német) szociáldemokrata pártszervezettel is tartottak fenn kapcsolatot, toboroztak a magyar vörös hadseregbe és pénzsegélyt küldtek a vörös katonák hozzátartozóinak.” (Fogarassy 1995, 53.)

¹⁹⁹ Tegnap 1200 személy jött át a Ligetből. *Híradó*, 1919. július 18., 5. (A Csehszlovák Sajtóiroda jelentése.)

Csak gyaníthatjuk, hogy a nyári magyar hadjárat átmeneti eredményeit ugyanakkor magukban felszabadításként értékelték; egyébként a továbbiakban sűrűn kommentálták a magyarországi eseményeket, a proletárdiktatúra utáni rövid életű kormányok működését, érzékelhető aggodással az iránt, hogy lesz-e odaát valamiféle kibontakozás. Nyáron aztán megtudták, hogy a párizsi békekonferencia nem a lakosság többségének akarata szerint döntött.

Némileg más a helyzet a fiatalokkal. A *Turul* című, általunk már idézett diáklap egyik számában közölnek egy verset, mely egyértelműen utal arra (noha a későbbi szerkesztői megjegyzések szerint még ezt az előbb kézírásos, később litografált sajtóterméket is cenzúrázták [vagy öncenzúrázták]), hogy a szerző számára a haza a híd túloldalán, a meg nem szállott területen van. Mégpedig vagy függetlenül attól, hogy odaát megváltozott a társadalmi rend, vagy talán, még inkább, helyeselve ezeket az – esetleg csak hallomásból ismert – változásokat:

Búsán szól a tároगतó
Túl a széles nagy Dunán,
Téged sirat oly zokogó,
Fájó hangon szép hazám!

[...]

Liget felől, szép hazámból
Fújdogál az esti szél,
Küzdelemről, szabadságról
Forradalomról beszél!²⁰⁰

A szociáldemokratáknak legalább egy része elfogadta a magyarországi uralmi formát; a budapesti Tanácsköztársaság kikiáltását köztudottan a függetlenségek, polgári radikálisok és szociáldemokraták koalícióját képviselő Berinkey-kormányának az újabb Vyx-jegyzéket követő lemondása előzte meg. Kétségtelen viszont, hogy a szociáldemokraták és a kommunisták ezt követő fúziója nyomán létrejött új

²⁰⁰ Hanzséros J.: Búsán szól a tároगतó... *Turul. Szépirodalmi diáklap*. 1919. 4. sz. [1.] (Az első és a harmadik szakaszt idézem.)

párt nevében – Magyarországi Szocialista Párt – a demokrácia már nem szerepelt. Wittich Pál, a pozsonyi szociáldemokraták vezéralakja, mint láthattuk, 1918 december végén föllépett a bolsevik diktatúrával szemben, s később is kitartott a hagyományos szociáldemokrata érület és szellemiség mellett, s 1920 közepéig tekintélye a párton belül töretlennek látszik. A hozzá hasonló szocdemek Budapesten félrehúzódtak, passzivitásba vonultak, a korábbi legfontosabb szellemi vezető, Garami Ernő nem is lett tagja az új pártnak. Pozsonyból nézve viszont a munkások számára is más képet mutathattak a magyar fővárosban uralkodó állapotok, ahol tavasszal éppen a megszálló csehek ellen fegyverkeztek. Érzékelhetővé válik ez a Híradónak az 1919-es május 1-je méltóságteljes megünnepléséről, a színházban tartott matinéről, kitűzött vörös székfűk és tulipánok ezreiről szóló cikkéből is.²⁰¹

A városi tanács mindenesetre gyakorlatias szempontokat követett, amikor a megszállt, majd visszafoglalt területeknek a Vörös Hadsereg által az antant utasítására végrehajtott kiürítése idején elfogadta a Billot Ferdinánd gróf által benyújtott indítványt, s a főhatalmat Ligetfalu Pozsonyhoz való visszacsatolására kérte.²⁰² Eredetileg tízen írták alá azt a határozati javaslatot, amelyet a tanács utóbb elfogadott; pusztán a nevek alapján nem lehet megállapítani, hogy a tíz tanácstag közül ki volt német, ki magyar, ki szlovák. Tény, hogy ott volt köztük Billot mellett az 1918. őszi német néptanácsban szintén kulcsszerepet betöltő Angermayer Károly is. Azok a magyar bizottsági tagok, akik ezt a dokumentumot elfogadták, bizonyára nem egyszerűen kényszer alatt cselekedtek: a ligeti vurstli, a lóversenypálya, a kávéházak területe a város tulajdona volt, s a polgároknak a Duna túlsajrtján lévő ingatlanait sem hagyhatták veszendőbe. Ez volt az első (és a leglátványosabb) eset arra, hogy az egyébként honszerető pozsonyi városiakok (egy részének) érdekei szembekerültek Magyarország érdekeivel. Még mindig sokan voltak egyébként, akik nem hitték, hogy a versailles-i békerendszer szentesíteni fogja az abszolút német–magyar többségű Pozsony Csehszlovákiához való csatolását; ha másban nem, a plebisz-citum alkalmazásában reménykedtek. Köztudott, hogy a magyar kül-

döttség is azt akarta elérni Párizsban, hogy az elcsatolandó területeken a nagyhatalmak írjanak ki népszavazást. Persze függetlenül attól, hogy ki tekintette véglegesnek, ki pedig ideiglenesnek a megszállást, a csehszlovák hadsereg francia vezetői nem a polgárok akaratának teljesítése végett döntöttek a Dunán való átkelés mellett. A közgyűlés elé terjesztett s ott elfogadott javaslat szövege mindenesre a következő:

„Pozsony város képviselőtestülete örvendő meglegedéssel tudomásul veszi, hogy a cseh-szlovák állam határai akképal állapittattak meg, hogy a Dunán túl azon területek is, amelyeknek idetartozása a város életszükségletét képezik, annak végérvényesen megtartatnak.

Pozsony, amely mint a cseh-szlovák állam és a szomszédállamok kikötő- és átrakodóhelyéül van kiszemelve, ezen földszáv nélkül teljesen megbénulna, fejlődésében meggátoltnék és természetellenes módon a Duna jobbpartján Németausztriától elválasztatnék és pedig az ország ama részétől, amellyel a város évszázadokon át gazdasági viszonylatot tartott fönn. Ehhez járul még, hogy e terület túl a Dunán legnagyobbbrészt a város és annak lakóinak magántulajdonát képezi.

A képviselőtestület tehát a város közönsége, valamint lakossága nevében Szlovenszko teljhatalmu miniszterét, valamint a köztársaság kormányát sürgősen felkéri, hogy az említett, most már a cseh szlovák államnak odaigért területet mielőbb a lakosság rendelkezésére adja.

Ha bármilyen formai akadály állana fenn, melynek elhárítása diplomáciai úton lehetséges, felkéri a köztársaság elnökét hathatós közbenjárására, hogy ezen nehézségek kiküszöböltessenek és a város és lakossága tényleg és minden megszorítás nélkül megkapja azt, amit nekik odaigérték és amihez természetes joguk van.

A képviselőtestület elhatározza, hogy a polgármester úr ez elhatározásról szóló jegyzőkönyvi kivonatot a kormánybiztos és főispán úrnak továbbírányítás céljából átadja.”²⁰³

A légionisták a proletárdiktatúra összeomlása után, már a Peidl-féle szakszervezeti kormány elkergetése, Friedrich István miniszterelnöksége idején szállták meg a Ligetet. Augusztus 14-én hajnalban hatoltak magyar területre, az őrséget álmában meglepték és lefegyverezték. A Moson megyei magyar katonai parancsnokság a szombathelyi körlet-

²⁰¹ Május elsejét... *Híradó*, 1919. május 3., 3.

²⁰² Városi közgyűlés. *Híradó*, 1919. július 8., 2.

²⁰³ Pozsony város képviselőtestülete a Duna jobb partján fekvő területek idecsatolását kéri. *Híradó*, 1919. július 10., 2.

parancsnokság utasítására parlamentereket küldött hozzájuk, hogy vonuljanak vissza a Duna túlsó partjára. A megszállók erre közölték, hogy pusztán a pozsonyi hídfő biztosítása céljából jöttek át a Dunán, további területhódításra nem töreksenek. Ennek ellenére utóbb benyomultak Moson megye belső területére, de – valószínűleg felsőbb parancs vagy a szilárd akarat hiányában – visszavonultak a hídfőhöz. Előtte nyugaton osztrák határőrökkel ütköztek meg, akik visszaverték őket.

A kérdéssel foglalkozó történészek szerint az akció a Jugoszláviát és Csehszlovákiát összekötő, Ausztriát és Magyarországot szétválasztó korridor létrehozásával volt kapcsolatban.²⁰⁴ A Híradó augusztus 24-i száma közli a visszatérés alkalmából másnap, vasárnap a Ligetben tartandó népünnepély programját,²⁰⁵ a keddi, 26-i szám pedig beszámol arról, hogy a város küldöttsége megköszönte Mittelhauser tábornoknak, hogy a Liget az ő jóvoltából ismét visszakerült tulajdonosai birtokába.²⁰⁶ Magát a megszállást a lap Ligetfalu elfoglalásának másnapján a következőképp dolgozta föl:

„Tegnap reggel arra ébredt városunk lakossága, hogy a cseh-szlovák csapatok az éjszaka folyamán átkeltek a Dunán és megszállották a ligetet. A CSI. [Csehszlovák Sajtóiroda] jelentése szerint az átkelés Brau ezredes parancsnoksága alatt ment végbe. A csapatok két helyen lépték át a Dunát. A hidtól jobbra körülbelül három kilométernyi távolságban pontonokon áthajóztak a folyamon; ez hajnali 1 óra 15 perckor történt, 2 óra 30 perckor pedig az első cseh-szlovák csapatok áthaladtak a hidon, miközben a hid alatt levő aknavezetékét elvágták és a hidon levő drótakadályokat is eltávolították. A ligetben levő magyar őrséget elfogták és a hidon át Pozsonyba szállították. A CSI. közleménye szerint a békekonferencia határozata a Duna jobboldali partját

²⁰⁴ Zsiga 1989, 33; Fogarassy azt írja erről, hogy miután a párizsi békekonferencia elutasította a korridort és a Beneš által igényelt határvonalat is, „a csehszlovák kormány Pellé francia tábornok ösztönzésére az antant legfelsőbb haditanácsánál (Foch tábornok) kis határmódosításért folyamodott a Pozsonytól délre eső területen a város védelmének biztosítása végett. A békekonferencia augusztus első napjaiban hozzájárult Ligetfalu és közvetlen környékének megszállásához”. A csehek ezt a kérdést is „fait accompli”-val oldották meg”. (Fogarassy 1995, 54–55.)

²⁰⁵ A vasárnapi népünnepség a ligetben. *Híradó*, 1919. augusztus 24., 5.

²⁰⁶ Pozsony város küldöttsége Mittelhauser altábornagynál. *Híradó*, 1919. augusztus 26., 3.

Pozsonynál a cseh-szlovák államnak ítélte oda, miért is a tulsó parton kitűzték a fehérkékvörös lobogót. Srobár Lőrinc dr. miniszter a reggeli órákban látogatást tett az ujonnan megszállott területen.”²⁰⁷

A pozsonyiak a nyár végén kezdtek visszaszokni a Ligetbe. Erről beszámol a Híradó is. Az azonban, hogy a proletárdiktatúra alatt mi történt odaát, nem képezi cikkei tárgyát. A Vajda Ernő által szerkesztett és írt Revü szeptember elején cikket közölt viszont a forradalom alatti állapotokról.²⁰⁸ Vajda információi azonban, noha szemtanúktól kapta őket, nem mindig tűnnek elég szakszerűeknek, s részben ellentmondások is; végső fokon a folyamatokba be nem avatott helybeliek reflexióit rögzítik. Lehet, hogy az elnyomás mégsem volt oly nagy, hogy ezt konkrét és pontos, elrémisztő példákkal lehetett volna illusztrálni, de az sem zárható ki, hogy a hírek éppen a terrorral járó zárlat következtében voltak bizonytalanok; a ligetbeliek közötti kapcsolat a Lenin-fiúk uralma idején a minimumra korlátozódott.

A riport szerint 1919 márciusa után, az első időszakban viszonylag elviselhető volt a vörös világ; a kötelezően megválasztott direktóriumba ugyanis „tekintélyes polgárokat, gyári tisztviselőket, munkásokat választottak bele, akik becsülettel és szívvvel intézkedtek”. A munkabér-egységesítés kísérletének csődjé azonnal nyilvánvalóvá vált, hiszen „ugyanazért a bérért a legjobb munkás se volt hajlandó többet dolgozni a lusta munkásnál és így gyorsan vissza állították az akkordrendszert”. Húsvét környékén a budapesti kiküldöttek eldöntötték, hogy a Ligetfaluban bevezetett rendszer rossz, mert a direktórium összetétele nem tükrözi a tanácskormány szempontjait. Ezt a riport így fogalmazza meg: „Meghagyták, hogy a csőcselékből kell választani [a tagokat] és megválasztották a direktóriumba azt az embert, aki addig a jegyző disznóólját pucolta. Ez az ember politikai megbízott lett később.” Vezetőt viszont kívülről kaptak. Lakos, aki a hatalmat átvette a falu fölött, Oroszvárról érkezett száz fővel, akik között „vagy tiz” Lenin-fiú volt. Bevezették a terrort, főképp a Vörös Hadseregbe való be-

²⁰⁷ A cseh-szlovák csapatok megszállották a ligetet. *Híradó*, 1919. augusztus 15., 4. Fogarassy hivatkozott munkájában részletesebben és pontosabban írja le az eseményeket és vázlatrajzot is közöl a hídfő megszállásáról (Fogarassy 1995, 54–57, 49).

²⁰⁸ Ligetfalu. *Revü*, 1919. 15. sz. 1–[8.]

lépést szorgalmazták; aki ellenállt, nem kapott élelmiszerjegyet, munkánélküli segílyt. Május közepére állítólag ötszáz embert vonultattak be, ezeket Zalaegerszegre, Muraszombatba küldték harcolni. Később Lakosék Esztergomba mentek. A következő politikai megbízott Brattmann-Barabás Artúr volt. A paraszttal azonban nem boldogultak: „Az ő arisztokrata gőgjével lenézte a pesti népbolondítókat, a kiabáló zöld ifjuncokat, enni pedig nem adott. A paraszt éhezett ki Budapestet, a kommunizmust. Nem imponált annak se fehér, se kék pénz, se terror, bár igaz, hogy nem is nagyon merték bántani. Megkérdeztem, hogy miért? – Mert a paraszt elbánt volna velük. Minden parasztnak volt odahaza fegyvere, ha csak egyszer, egyetlen egyszer rekvirálni mertek volna nála, abból nagy baj kerekedik. De nem is nagyon merték zaklatni, sőt vörös katonát se csináltak belőle, inkább felmentették. A legkisebb ürügy is elég volt ahhoz, hogy felmentsék: akinek öt tehene volt, azt ezen a címen felmentették és amikor azután eljöttek, hogy adjon le egy tehenet, megtagadta, de bántani nem merték.”

A szövegben nem tisztázódik, hogy volt-e igazi vörösteror a területen. Ennek kivizsgálására egyébként Lehner rendőrfelügyelő Pozsonyból Ligetfalura tette át a székhelyét. A riportban szó esik meggyilkolt emberekről, de konkrét adatok, nevek nélkül (aminek persze nemcsak az lehet a magyarázata, hogy a gyilkosságok nem történtek meg, hanem az is, hogy titokban, illetőleg máshol történtek meg). Lakos állítólag már a Károlyi-kormány idején, 1919 februárjában kihallgatott valakit a hajósegyetben, aztán végzett vele, a katonák pedig a mulatóban tanúsítottak erőszakot, bár ennek nem volt halálos áldozata. Többen állítják, hogy látták kivégzettek, illetve fölkoncoltak holttestét. Annyi bizonyos, hogy a proletárdiktatúra alatt hadikommunizmus működött, a „rendre” a katonák mellett terroralakulatok ügyeltek, túszoikat szedték, a férfiak egy részét a frontra vitték, s hogy csapnivaló volt az élelmezés, csak főzelékhez, babhoz, krumplihoz, répához lehetett hozzájutni. S amit még tudunk: a vörösteror halálos áldozatairól szóló, személyi vonatkozásban legrészletesebb könyvben, Vári Albert főügyész munkájában Ligetfaluban kivégzett személyekre nincs utalás.²⁰⁹

²⁰⁹ A rövid távú „történelmi emlékezet”-et pontosítja némileg Fogarassy László Ligetfalu-monográfiájának vonatkozó fejezete. Eszerint a hídfőt védő – Fogarassy

Közvetlen tapasztalatokat a pozsonyiak egy része a kommunistákról és magáról a Tanácsköztársaságról a városba érkezett magyarországi emigránsoktól is nyerhetett. Köztudott, hogy a Csehszlovák Köztársaság hamarosan helyet adott korábbi ellenfelei közül azoknak, akik szemben álltak az 1919 augusztusától működő magyar kormányokkal. Először az októbristák, a Károlyi- és a Berinkey-kormány hívei érkeztek meg a városba, még a proletárdiktatúra hónapjaiban, a nevesebbek közül például még május–június fordulóján Buza Barna,²¹⁰ az őszirózsás forradalom kormányainak földművelésügyi minisztere. Állítólag Bécsbe készült, ahol az ellenforradalom szervezőihez akart csatlakozni (voltak hírek arról, hogy Károlyi ellen, mások szerint Károlyi mellett és Kun Béla ellen szervezkedik; Bécsben viszont főleg a fehérek gyülekeztek – egyébként köztük is voltak októbristák).

Hogy a „polgári forradalom” miniszterét hogyan ítélték meg a pozsonyi polgárság közvéleményformálói – például az 1918 őszén a polgári radikális párthoz csatlakozó, 1945 után Magyarországon a szabadkőművesség újjászervezésében szerepet vállaló, 1919 nyarán viszont a forradalom eszméiből kiábrándult Vajda –, némi fény derül a Revü cikkéből: „Hogy aztán ott [Bécsben] milyen szívvvel fogadják, az más kérdés. Mert Buza Barna, Linder és Jászi, hárman a főrészesei annak, ami Magyarországon történt. Jelszavakat, a legveszedelmesebb jelszavakat dobták be a tömegek közé, amelyek meg nem valósíthatók és rettenetes következményűek. Linder szétkergette a hadsereget, Buza Barna fel akarta osztani a földet, még amit Jászi akart, az volt a legeszszerűbb [Magyarország föderalizálását – F. T. G.], csak késő

által részletezett – csapatok politikai biztosa Barabás-Brattmann Artur volt, akit a Tanácsköztársaság összeomlása után Győrben letartóztattak, később „szökés közben” lelőttek. Lakos György a Ligetfaluban felállított munkászászlóaljtag vezette. Lásd Fogarassy 1995, 52, 54.

²¹⁰ Buza Barna (Tolcsa, 1873 – Budapest, 1944) ügyvéd, író, szerkesztő, politikus. A század első éveiben a Függetlenségi és 48-as Párt Zemplén megyei szervezetének vezetői, 1905–1910 között országgyűlési képviselői közé tartozott, majd Justh Gyula, utóbb Károlyi Mihály híve volt. 1914-ben elkísérte Károlyit amerikai útjára. Európába visszatérve a franciák internálták, s csak 1918 őszén engedték haza. A Károlyi- és a Berinkey-kormányok földművelésügyi minisztereként nevéhez fűződik a földosztásra vonatkozó törvény megalkotása, amely azonban nem lépett életbe. 1919 után ügyvédi irodát működtetett.

volt erre, de a szándék, a meggyőződés becsületes volt. A lavina megindult, Buza Barna földosztása [a Tanácsköztársaság hívei szemében] reakció, kismiska lett, jöttek Kún Béláék és a novemberi forradalom vezérei – ma ellenforradalmat csinálnak.”²¹¹

Még kevésbé volt népszerű a Magyar Nemzeti Tanács korábbi elnöke, Hock János; őt, amikor a bolsevisták elől szökve átmenetileg Pozsonyban tartózkodott, meg is akarták verni. (A hatóságok pedig egy időre letartóztatták.) Megítéléséről a következő tudósítás szól: „Az aranyhajú pap, akiről hamar kiderült, hogy inkább nagyszájú, Pozsonyban volt a múlt héten. Mit keresett itt, nem tudjuk, nem is érdekel bennünket, inkább csak azt szeretnénk megkérdezni tőle, miért nem megy most az Alföldre, a becsületes észjárású magyarok közé. Ő annyit szavalt a »forradalom vívmányairól«, hogy kár volt ép most eljönnie onnan, ahol alaposan ellátnák a baját. Különben Pozsonyban se keltett valami nagy lelkesedést megjelenése. Volt magyar tisztek, amikor megtudták, hogy itt van, keresésére indultak, hogy ahol érik, inzultálják. De nem találták sehol.”²¹²

Ideiglenesen a városban volt letartóztatásban a Tanácsköztársaság eredetileg szociáldemokrata népbiztosa, a határt hamis útlevelemmel és az őrség megvesztegetésével átlépő Kunfi Zsigmond.²¹³ Utóbb Pozsonyba érkezett vissza a tanácskormány pozsonyi származású népbiztosa, Kalmár Henrik is, de ő nem az emigránsok között. Kalmár a „polgári forradalom” idején a kormány német államtitkára, a Tanácsköztársaság hónapjaiban német népbiztos volt, és a Forradalmi Kormányzótanácsban Böhm Vilmos szerint azok közé tartozott, akik a „tisztá marxi

szocializmus” álláspontját képviselték a kommunistákkal szemben.²¹⁴ A bukás után letartóztatták és a népbiztosok perében életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték, de a fogolycseré-egyezmény keretében kiadták a szovjeteknek. Az a vonat, amellyel szállították, Pozsonyon ment keresztül. Itt Kalmárt a vonatra felügyelő cseh csendőrpáncsok leszállította. A bécsi magyar emigránsok ugyanis a csehszlovák kormányban döntő szerepet betöltő csehszlovák szociáldemokraták révén elérték, hogy Kalmár Pozsonyban maradjon, lévén pozsonyi illetőségű, tehát csehszlovák állampolgár. Szülővárosában Kalmár eredeti szakmájában, nyomdászként, majd korrektorként dolgozott. Tagja lett a csehszlovákiai német szociáldemokrata pártnak, később a párt országos vezetésének s az 1927-es községi választások után a Pozsony városi képviselő-testületnek is. 1931 júniusában a város egyik szállodájában fölakasztotta magát.²¹⁵

Fedák Sárít, a színésznőt, a bal-, majd a két évtizeddel későbbi szélsőjobboldali forradalmak üdvöskéjét viszont állítólag nem engedték át Pozsonyba Ligetfaluból. Előbb Bécsbe akart volna menni, de ott nem fogadták, mert külföldön „a kommunista agitátor nem nagyon keresett import-cikk”, így próbálkozott (hiába) Pozsonnyal, ahol anno „hódító útját” kezdte.²¹⁶

²¹¹ Mít csinált Buza Barna Pozsonyban? Ő is ellenforradalmár. *Revü*, 1919. 2. sz. 13–14.

²¹² Hock János. *Revü*, 1919. 9. sz. 19.

²¹³ Kunfi Zsigmond dr., volt népbiztost Pozsonyban letartóztatták. *Híradó*, 1919. augusztus 14., 4.

Kunfi Zsigmond (Nagykanizsa, 1879 – Bécs, 1929) tanár, publicista, szerkesztő, politikus, a szociáldemokrata párt vezetőségi tagja. Az őszirózsás forradalom idején a Károlyi-kormány tárcanélküli, majd munkaügyi és népjóléti, a Berinkey-kormány közoktatásügyi minisztere. A Tanácsköztársaság idején közoktatásügyi népbiztos, majd a több közoktatásügyi népbiztos egyike; 1919. június 24-én kilépett a kormányzótanácsból és az egyesült párt vezetéséből. Utóbb Bécsben élt emigrációban. Öngyilkos lett.

²¹⁴ Böhm 1923, 431.

²¹⁵ Életrajzát összefoglalta Fogarassy 1990.

²¹⁶ Színészek sorsa a kommunista Magyarországon. Fedák Sári Pozsonyba akart jönni. *Revü*, 1919. 2. sz. 14–15.

Közterek, szobrok, műemlékek

Szlovenszko teljhatalmú minisztere 1919. június 24-én adta ki 3285. számú rendeletét, amelyben betiltotta „az összes utcák, terek, parkok, nyilvános és magánvállalatok” nevének használatát, amennyiben azok a Habsburg család tagjairól, illetve „az ellenséges államok” uralkodóiról, továbbá a csehszlovák állam iránt „ellenséges érzülettel” viseltetett személyekről vagy „a cseh-szlovák lealacsonyító történelmi események nyomán” neveztettek el. A rendelet második pontja szerint meg kellett változtatni a köz- és magánvállalatok cégtáblájának a szövegét, ha azok a Magyarországhoz vagy Ausztriához való korábbi viszonyra utaltak. A harmadik pont alapján a vállalatok neve, cégtáblái, feliratai szlovákul is feltüntetendők, mégpedig az első helyen, s a német vagy magyar cégjelzés, cégnév nem szerepelhet nagyobb betűvel, mint a szlovák. Ez csak a magánvállalatokra nem vonatkozott („résztvénytársaságok és szövetkezeteken kívül”), továbbá azokra a vállalatokra, amelyek négyezernél kisebb, „tisztán” magyar vagy német nyelvű közösségekben működtek. Ott, ahol egy korábbi – az 1254/919. számú – miniszteri rendelet szerint a hivatalos nyelv „kizárólag” szlovák, más nyelvű feliratot elhelyezni nem lehet.²¹⁷ A Híradó már e rendelet közzététele előtt két nappal tájékoztatja a pozsonyiakat, hogy a dokumentum „leérkezett” a „városhoz”, s azt is közli, hogy az érintett „utcákat stb. a cseh-szlovák nemzet nagy férfiai, valamint a cseh-szlovák állammal szövetséges uralkodók nevei után fogják elkeresztelni”. A névtáblák háromnyelvűek lesznek, sorrend szerint szlovák, német és magyar nyelvűek; a zsupáni rendeletet három hónapon belül kell végrehajtani,

²¹⁷ Rendelet. *Híradó*, 1919. július 12., 3.

s míg az öntöttvas táblák nem készülnek el, papírtáblák fogják helyettesíteni, illetve kiegészíteni a korábbiakat.²¹⁸ Az első rendelet hét közterületet érint, melyek közül a Stefánia út a néhány hónappal korábban Pozsony mellett repülőszerencsétlenség áldozatává lett szlovák származású csehszlovák hadügyminiszter, Štefánik nevét fogja viselni. A Frigyes főherceg út Štúr nevét kapta meg, a Vilmos császár térből Köztársaság tér lett, a Ferdinánd bolgár királyról és Mehmed török szultánról elnevezett utcák régi nevüket kapják vissza – Vadászor, Rózsa utca –, a Jeszenák János utca egyik részéből Holuby, a másikkól Šulek utca lett. Az utcák és terek névlistáját a zsupán „tegnap kérte be a várostól”; ezután dől el, hogy a rendelet értelmében később mely neveket kell majd megváltoztatni még.²¹⁹

A következő, már tömeges utcanév-változtatásra 1920 nyarán került sor²²⁰, addigra egyébként lényegesen megváltoztatták a lakosság etnikai arányait. Az 1910-es népszámlálás idején a németek aránya még 41,9%, a magyaroké 40,5%, a szlovákoké 14,9%. Az 1919-es népösszeírás – a város elfoglalása után kezdeményezték, a Tanácsköztársaság idején zajló háború miatt eszmei időpontját kitolták 1920 augusztusára – 36,3% németet, 29,0% magyart és 32,9% „csehszlovákot” regisztrált Pozsonyban. 1910-ben az összlakosság száma 78 223, 1919-ben 83 200 volt – ebből 24 126 fő volt magyar.²²¹ A németek még mindig megőrizték relatív többségüket; a „csehszlovák” létszám és százaléknövekedés a garnizon kicserélődéséből, a magyar hivatalnokok, vasutasok egy

²¹⁸ Novemberben már új zsupán volt Pozsonyban Zoch helyett, a magyar lapban használt névváltozata szerint dr. Bella Metód Mátyás. Ő azt szorgalmazta, hogy az utcanévtáblák szlovák szövege kétszer akkora legyen, mint a magyar és a német szöveg. A táblák anyagáról, méretéről, szövegéről közgyűlési vita is folyt: A lakásrekvizitációk és kiutasítások, hamis bélyegű bankjegyek ügye stb. – Városi közgyűlés. *Híradó*, 1919. november 4., 2.

²¹⁹ Megváltoztatják Pozsony utcáinak, utainak, tereinek és középületeinek neveit. *Híradó*, 1919. július 10., 3.

²²⁰ Az 1918–1938 közötti pozsonyi utcanév-változtatásokról, melyek – „a kor 352 utcájából 160-at érintettek”, s melyek révén az utcanévek „nagy részben elvesztették egyediségüket, mely a természetes utcanévadás történelmi folyamata alatt alakult ki” – lásd újabban Lovisek 2007.

²²¹ Az 1919-es népösszeírás Pozsonyra vonatkozó adatait a Híradó általam tanulmányozott, hiányos kollekcióiban nem találtam meg: Forrásaim: Fogarassy 1993; Szarka 2005, 405.

részének eltávozásából, a „csehszlovák” közigazgatás személyi állományából és az ekkor elkezdődő szlovák betelepülésből fakadt. A nyelvhasználati jog a csehszlovák forradalmi nemzetgyűlés által hozott nyelvtörvény értelmében 1930-ig megillette a pozsonyi magyarokat, de nem minden vonatkozásban. 1919 októberének végétől – a köztársaság kikiáltásának évfordulóját megelőző napoktól – kezdődően a város nevét hivatalosan már csak egyetlen változatban lehetett használni: „Lapunk fején tegnap óta a megjelenés helyeként Pozsony helyett Bratislava szerepel. Srobár Lőrinc dr., a Szlovenszko teljhatalmu minisztere a minap rendeletet adott ki, amely szerint városunknak »Bratislava« a neve, amelyet lefordítani – semmiféle, bármely nyelvű hivatalos iratban – nem szabad. A lapcenzorok, illetőleg a helybeli államügyészség tegnapelőtt azt az utasítást kapták a minisztériumtól, hogy a Bratislava városnév használata az összes ujságokra is kötelező úgy, hogy a cenzura alkalmával városunk magyar nevét törölték és Bratislavával pótolták. Az első értesítés úgy szólt, hogy azoknak a helybeli lapoknak amelyek címükben viselik a város nevét, módosítaniok kell a lap címét, ez ügyben az érdekelt lapok tegnap külön lépéseket tettek [...] hogy a lapok címe változatlanul megmaradhasson.”²²²

Úgy tűnik föl, csak két és fél hónappal Pozsony katonai megszállása után kezdődött meg a történelmi szimbólumok, a magyar érára emlékeztető szobrok és emlékművek szétverésének évekig elhúzódó folyamata. A Híradó munkatársai, köztük több nyelven olvasó polgári patrióták nem ismerhették még a városi terek uralmára, birtoklásuk fontosságára vonatkozó, évtizedekkel később megszülető és máig továbbcizellált elméleteket, és nem tudták, hogy a monumentumok eltávolítását a nép akaratát kifejező forradalmi aktusoknak kellene tekinteniük. Ezért aztán a kezdetben még titokban, az éj leple alatt elkövetett akciókat renitens, anarchista, elszigetelten működő barbárok tetteinek tulajdonították. Ez derül ki például abból a hírből, amely a város akkor élő legjelentősebb szobrászművésze, Rigele Alajos egyik szobra elleni áprilisi támadást taglalja, mely támadást egy hónappal korábban szintén Rigele-szobrok elleni merénylet előzött meg. Még a betiltott március 15-e előtt „lefaragták” a volt hadtestparancsnokság

– most az ideiglenes minisztérium székhelye – előtt álló két „silbak”-szobor orrát. A dolog ironiája, hogy a katonaszobrok bajusztalanok voltak, ezért a cikkírónak már évekkel korábbi felállításuk idején föltűnt, hogy azokról nem magyar, hanem szlovák katonákra lehet asszociálni; a rongálók éppen azokat az arcrészeket – orr, száj, áll – zúzták szét, amelyeknek nem volt magyar jellege.²²³ Az áprilisi vandalizmus már a város művelődéstörténeti hagyományai ellen irányult: „A Dóm-téren áll Rigele szobrászművész pompás kis alkotása: Batka²²⁴ mellszobra. Szombatról vasárnapra virradó éjjel barbár kezek megcsonkították a fehér szobrot. Leütötték az orrát. Különös véletlen, hogy éppen mindig Rigele alkotásaival van bajuk a csonkítóknak és pont mindig a szobrok orrára pályáznak. Amint Párisban volt a híres hasfelmetsző, Pozsonyban egy titokzatos szobororr csonkító dolgozik. Sajnos, ez nagyon veszedelmes dolog, nincs olyan sok művészi alkotásunk, hogy kimondhatatlanul ne érintene bennünket minden egyes ilyen csonkítás. Itt csak egy mód segít: minél több rendőr-őrszem! A rendőrség ép a napokban adott ki egy igen várt és szükséges rendeletet, amelyben a nyilvános parkokat, ültetvényeket akarja megvédeni. Sajnos, az utcagyerekek, a nagyon is eldurvult csirkefogói a külvárosoknak, zavartalanul üzik barbár munkájukat. Fákat tördelnek, szobrokat csonkítanak, valóban kétségbeejtő barbárság, ilyen azelőtt még kivételesen se fordult elő. A legpéldásabb, a legszigorubb büntetést kérjük, ha sikerül elfogni a lelketlen gazokat és amennyire csak lehetséges, kérjük, hogy minél sűrűbben állítsák fel és cirkáltassák a rendőröket.”²²⁵

A történelmi szobrok után vagy mellett a szakrális emlékjelek is hamarosan sorra kerülnek. A lap valószínűleg a város polgársága még ezeket az akciókat is éppúgy szervezetlen barbároknak tulajdonítja, mint a korábbi eseteket, és azt hiszi, hogy a rend helyreállításával és a fokozott rendőri védelemmel meg lehet majd akadályozni ezeket; a Híradó ismételten a közhatalom köteleességtudatára apellál: „Az ismeretlen vandálok tovább folytatják munkájukat, a szobor csonkítók most a város külterületén levő szent szobrokat rongálták meg. Mint értesülünk, a Károlyfalui úton levő szt. János szobornak ismeretlen

²²³ Aida [Vajda Ernő]: Rigele. *Híradó*, 1919, március 12., 3.

²²⁴ A Batka János városi levéltárost ábrázoló szoborról van szó.

²²⁵ Megcsonkították a Batka-szobrot. *Híradó*, 1919. április 15., 4.

²²² Bratislava. *Híradó*, 1919. október 26., 3.

tettesek letörték a kezét, a keresztet és egy rozsdás bajonettet állítottak a szobor mellé. Ugyancsak megrongálták a Kálvárián levő szentek szobrai, még pedig oly barbár módon, hogy némelyiknek a fejét is leütötték. Ismételten csak azt kérhetjük, mindent el kell követni, hogy kézre kerüljenek a vandálok; nem szabad nekik időt és bátorságot hagyni, hogy tovább pusztítsanak és fokozott védelmet kérünk a még ép műkincsekre – nincs oly sok – nehogy a barbár durvalelkűség újabb, talán helyrehozhatatlan károkat okozzon.”²²⁶

Talán az érsekújvári Kossuth-szobor ledöntéséről szóló hírbe szüremlik be először egy olyan lényeges elem, amely „bűnelkövetőként” magányos örültek helyett a szervezett tömegre irányítja a figyelmet. Május végén (valószínűleg 23-án), amint a Híradó 28-i számában olvashatjuk,²²⁷ háromszáz fős tömeg támadta meg egy este és döntötte le az Érsekújvár főterén álló Kossuth-szobrot. „A szobrot bekerítő láncokkal egybekapcsolt kőoszlopok nagyrészét a lezuhanó bronzszobor összetörte, csak a szobor »Kossuth« felirattal ellátott alapzata sértetlen.” A főtéren posztoló rendőr megkérdezte a rombolókat, hogy mi dolog ez, mire azt a választ kapta, hogy mindjárt őt is le fogják lőni. A közeg nyomban a rendőrkapitányságra ment, ahonnan átküldték a katonai parancsnokságra, mire az olasz városparancsnok autóval ment a főtérre, de a szobordöntők hajthatatlanok maradtak. A ledöntött Kossuth nyakára kötelet hurkoltak, s lóval vonszolták a pályaudvar irányába. A rövid újsághír azzal zárul, hogy a katonai rendőrség „erélyesen” vizsgálatot indított az ügyben.

A Híradó hamarosan cikkben fordult a pozsonyi városparancsnokhoz, hogy védje meg a szobrokat és a műemlékeket. Brau ezredes hamarost ki is adta „szigorú” parancsát a helyőrségnek, hogy „sértetlenül és érintetlenül kell hagyni” őket. Ekkor már megjelent az első árnyék Fadrusz János Mária Terézia-szobra fölött is, de a helyőrségparancsnok föllépése eloszlatta az aggodalmakat: „Lapunk vasárnapi számában mi kértük ezt a védelmet, mert az izgalmas időkben félni kellett, hogy baja esik valamelyik műemlékünknek és különösen megijedtünk akkor, amikor Fadrusz remekművére, a Mária Terézia szoborra katonák lepelt borítottak. Tegnap már eltávolították Mária Terézia fejről

²²⁶ Tovább csonkítják a szobrokat. *Híradó*, 1919. május 6., 4.

²²⁷ Ledöntött szobor. *Híradó*, 1919. május 28., 4.

a zsákot és mi hálás köszönettel fogadjuk a városparancsnok intézkedését. A művészetet kapcsoljuk ki a napi politikából: Zenekaraink cseh szerzők műveit játsszák ma is, francia könyv talán több fogy most mint valaha Pozsonyban. Művelt nemzetek nem hadakozhatnak úgy, hogy kulturát rombolnak. Büszkén és nagy megnyugvással fogadjuk Brau ezredes figyelmét.”²²⁸ A Fadrusz-szobor története csak két év múlva zárult le. Ezt megelőzően azonban több műemlék esett a fegyveres erők, illetve ismeretlen „merénylők” áldozatául.

Olay Ferenc a húszas-harmincas években több tanulmányban dolgozta föl a kisebbségbe került magyarság kulturális sérelmeit. Ezek közé tartozott a magyar művelődéstörténeti emlékek, emlékművek, emléktáblák eltüntetése vagy szétrombolása is. Az e kérdésről írott összegző könyve vonatkozó fejezetében²²⁹ 1928-ig körülbelül 120 „elpusztított vagy megrongált” ilyen emlékjelről szólt, amelyek száma még tíz évvel a háború után is gyarapodott. A megszállt területeken lévő szobrok és emlékművek Magyarországra való elszállítására a békeszerződés nem adott lehetőséget, jöllehet az állam szívesen átvette volna ezeket: „A pusztításokra mentséget nem hozhatnak fel ellenségeink, mert egyrészt, ha a kifogásolt és eltávolításra ítélt emlékműveket az utódállamok kiadták volna, azokat Magyarország szívesen átvette volna, másrészt pedig a rombolások nagy része olyan időkben történt, amikor a háborús érzéseknek már legalább annyira le kellett volna csillapodni, hogy ily kiáltóan durva és léleknélküli indulatok ki ne törhessenek.”²³⁰

Az Olay által tételesen sorolt rombolási akciók részben 1919-ben, a megszállás idején, részben 1921-ben történtek. A második időszakban elpusztított legnevesebb emlékmű – Fadrusz pozsonyi koronázási emlékműve, a Mária Terézia-szoborcsoport – lerombolása közvetlen összefüggésben volt IV. Károly második visszatérési kísérletével, pontosabban annak megghiúsulásával; hiszen az akcióra a „puccs” lezajlása után, október 26–27-én került sor. Vagy legalábbis e visszatérési kísérlet adott az akcióhoz ürügyet. Ennek az eseménynek külföldön is visszhangja támadt, részben a magyar propaganda következtében. De

²²⁸ Brau ezredes megvédi a pozsonyi szobrokat. *Híradó*, 1919. június 13., 3.

²²⁹ Olay 1930, [227]–314.

²³⁰ Uo. [227.]

hogy nem Károly visszatérése miatt kitört spontán népharag következménye volt, bizonyítja, hogy az év elejétől kezdődően több emlékművet elpusztítottak, köztük pozsonyiakat is. A magyar nemzetgyűlésben már 1921. február 5-én interpelláció hangzott el a szobrok és műemlékek „nemzetközi oltalom alá való helyezése ügyében”²³¹

A százhusz szétrombolt emlékmű többsége Olay szerint a cseh legiónáriusok és szokolok dühének áldozata lett – a cseh kulturáltság magas fokát feltételező magyar szakemberek megdöbbenésére. Bár ez esetben a civilizáltság fokának emlegetése aligha helytálló, hiszen a pusztítás éppen a köztéri szobrok szimbolikája és tömeghatása felismerésének következménye, tehát egy kimondottan civilizációs „vívmány”-ból származik. Annak a párját, amit e vonatkozásban a szlovákiai magyarok megtapasztaltak, az új állam legfanatikusabb hívei Csehország németlakta vidékein, sőt Prágában is gyakorolták. A Felföldön a magyar államiság szimbólumai, nagy számban az 1848–1849-es szabadságharc szobrai és emlékművei, de irodalmi és egyházi emlékek is a bosszú áldozatai lettek. Csak néhányról, jelzésszerűen: Érsekújváron a Kossuth-szobron kívül szétzúzták többek között Czuczor Gergely mellszobrát, Nyitrán a Szűz Mária-szobrot, Nyitra közelében a Zoborhegyi millenniumi emlékművet; Nagysallón többször bemocskolták a honvédelmi emlékművet, Necpálon megrongálták Lahner György aradi vértanú emlékoszlopát, Losoncon lerombolták a Kossuth-szobrot (Holló Barnabás munkáját); Rimaszombatból ellopták a Széchenyi-mellszobrot, Rozsnyón autókra erősített sodronykötéllel rántották le a Kossuth-szobrot; Krasznahorkán kirabolták az Andrássy-mauzóleumot; Zborón megrongálták a Rákóczi-sírboltot; Körmöcbányán ledöntötték, Ig-lón megrongálták a 48-as szobrot, Zólyomból, Breznóbányáról elvitték a II. Rákóczi Ferencet ábrázoló mellszobrokat. A kassai honvédszobor 1919 március idusán történt eltávolítása miatt tömegtüntetés tört ki, melyet két halálos áldozatot követelő sortűzzel vertek szét.²³²

A legnevezetesebb pozsonyi és Pozsony környéki pusztításokra nem az első bevonulás alkalmából, hanem évekkel az új főhatalom berendezkedése után került sor.

²³¹ Uo. 229.

²³² Elpusztították a honvédszobrot. Sortűz a Fő-utcán két halottal. *Kassai Napló*, 1919. március 18., [1] –3.

Olay Ferenc említést tesz könyvében a következő pozsonyi emlékművek sorsáról:

– a Kossuth téren lévő Petőfi-szobrot (Radnai Béla pozsonyi szobrász alkotását) 1921 novemberében megcsonkították; ezután a városi tanács, nehogy ugyanaz legyen a sorsa, mint a Mária Terézia-szobornak, szét-szedette és a katonai parancsnokság istállójában helyeztette el;

– Donner Rafael Szent Márton-szobrát a régi koronázótemplomba vitték, hogy megóvhassák;

– Rigele Alajos Batka János városi levéltárnokról készített mellszobrát egy éjjel leütötték;

– „Az új gimnáziumi templomból 1921-ben eltávolították az Erzsébet királynét imazsámolyon térdepelve ábrázoló carrarai márványdomborművet, amelyet szintén Riegele készített 1912-ben”;²³³

– a koronázótemplom egyik oltáráról hiányzik I. Ferenc József fafaragású domborműve – ezt Klofáč nemzetvédelmi miniszter 1919-ben saját kezűleg rongálta meg –, valamint eltűntek a magyar királyokat ábrázoló üvegfestmények; Szent Zita szobrát ugyaninnen el kellett vinni; a déli oldalról az ablakormot díszítő koronát piros üvegre cserélték; a főoltáron a koronát vették ki az angyalok kezéből (ezután üres kézzel álltak ott);

– a régi országgyűlés épületének oromzatáról leverték a magyar faragott címet és az emléktáblákat;

– a ferencrendi zárdáról elvitték az 1897-es toronyszentelés emléktábláját, mert megemlékezett arról is, hogy Ferenc József jelen volt az aktuson.

– 1921. január 13-án elvitték a dévényi millenniumi emlékművet.

A Fadrusz-szobor történetét Olay részletesen ismerteti.

A sajtóközlemények és a szakirodalom alapján a kipécézett monumentumokat négy csoportra tagolhatjuk, bár ezek közül kettő-három egy lényeges ponton összekapcsolódik. Az elsőt képezik a Habsburg Birodalom, illetve a Monarchia szimbólumai, főleg a császár-királyok, elsősorban I. Ferenc József ábrázolásai, de szembetűnő példája ugyanennek a Mária Terézia-szobor, a mellette lévő magyar alakokkal, amelyek egyben a szlávellenes osztrák–magyar összefogás jelké-

²³³ Olay 1930, 235.

peiként voltak értelmezhetők. Effélék Csehországban és Szlovákiában is voltak, lerombolásuk tehát összefüggésben volt az új állam és az azt alkotó „csehszlovák” nemzet önállósulásának erkölcsi vagy „történet-filozófiai” legitimációjával. A második csoportba a „csak” a Magyar Királyság létét és történetét szimbolizáló emlékművek tartoztak. Érdekes s kissé a „purifikátorok” következtetlenségére vall, hogy ezek közül a legtöbb az 1848–1849-es szabadságharchoz kapcsolódott, amelyben a magyar állam éppen a csehszlovák ideológia által oly gyűlöletesnek tartott Habsburg-házzal állt szemben – amelynek egyébként a mostani szoborrombolók szellemi elődei részben a vazallusai voltak. A leg-sajátosabb eset talán az 1849 téli branyiszkói átkelés emlékművének lerombolása volt, Branyiszkónál ugyanis főleg a magyar hadsereg szlovák honvédei hullatták vérüket. A szabadságharcban a magyar források szerint a szlovákok elsöprő többsége a magyar állam oldalán harcolt, a császárság mellett csak elenyésző töredéküket lehetett mozgósítani. Az új állam ideológiájában mégis az aulikus szárnyat tették meg forradalmi hagyománynak, s a 48-as emlékművek rombolásával a szlovák népi folytonosság emlékeit is „kiiktatták”. A harmadik csoport a magyar írók, költők emlékét megelevenítő tárgyaké, bár ezen alkotók közül is többen a szabadságmozgalmak, így a 48-as forradalom és szabadságharc résztvevői voltak – Petőfi Sándor vagy Czuczor Gergely például –, tehát a formálódó hivatalos ideológia szerint a szlovák felszabadulási törekvések elnyomói.

Eddig csak olyan emlékművekről szóltunk e csoportosításban, amelyek kizárólag magyarok, osztrákok, magyarországi németek emlékét hirdették. A negyedik csoport még egyértelműbben veti föl az „államalkotó” nemzet belső ellentmondásait. A nyitrai Szűz Mária-szobor szétverésével ugyanis a „csehszlovák” kormány a város lakosságának összetételénél fogva még inkább üzent a szlovák ellenzéknek, a Hlinka vezette katolikus Néppártnak, mint a magyaroknak. Elpusztításában nem is az új államideológia sovinizmusa kapott szerepet, inkább a szabadgondolkodó–klerikális ellentét állt mögötte, amely csehek és szlovákok ellentétéként is megfogalmazódott.²³⁴

²³⁴ Egy másik nyitrai műemlék elleni akcióról a Híradó a következő hírt közli: „Nyitrán ledöntötték a Szent János-szobrot. (Saját tudósítónk jelentése.) Nyitrán f. hó 12-én este a Zobor felől hazatérő nyitrai polgárság elképedve látta, hogy

A kortárs kisebb adagokban kapta ezeket az üzeneteket, mint ahogy például Olay Ferenc könyvében találkozunk velük; időben széttagoltan élte meg őket, de ebből aligha vonhatunk le afféle következtetést, hogy nem látta meg a szoborrombolás nyilvánvaló tendenciáját. Erre figyelmeztet a már idézett hír, mely szerint Brau ezredes meg fogja védeni a pozsonyi szobrokat. Valószínű, hogy a veszélyt mindannyian előre látták a párhuzamosan folyó Szudéta-vidéki, prágai, kelet-felvidéki, valamint a jugoszláviai és a romániai eseményekből.

Magukkal a szoborpusztítási esetekkel a lapban elszigetelt eseményekhez kapcsolódó hírek formájában találkozunk; van, ahol glossza szól az eseményről, van, ahol lakonikusan közlik a hírt, a Dómban elhelyezett egyik műemlék kapcsán a kegyúr jelentését is közlik. Ez azért sem érdektelen, mert rámutat arra, hogy semmiféle fölizsított tömegszenvedélyre, még csak fegyveres osztagok jelenlétére sem volt szükség a fényes nappal lezajló módszeres és valószínűleg szervezett pusztításhoz, csak néhány elszánt bűnözőre, illetve megbízottra. S egyben azt is látjuk belőle, hogy az elkövetők rendszerint azonosíthatlanok maradtak, továbbá azt is, hogy a közösség, amelynek szimbólumait eltávolították vagy megsemmisítették, nem tehetett semmit a további veszedelmek elhárításáért:

„A dómtemplomban az egyik oltárnál ugynevezett háborus emléket emeltek, ami nem mondjuk, hogy valami művészi munka volna, de templomban ettől függetlenül kegyeletes tárgy minden, ami ezen az alapon is megkülönböztetett kiméletet érdemel. Ezt a háborus oltáremléket a napokban ismeretlen tettesek alaposan megrongálták.

a Hid-utcahoz legközelebbi fahíd torkolatánál már egy emberöltő óta állott Szt. János szobor le van döntve. Szent János feje a szoborról letörve ott fektült az ut porában. A közeli vámház alkalmazottai azonnal jelentést tettek a nyitrai rendőrkapitányságnak az esetről; széleskörű nyomozás indult meg, de mind ez ideig eredménytelenül. Az egyik kihallgatott tanu vallomásaiban csak annyit mondott, hogy este negyed tízkor a Zoborra menet látta, hogy előtte közvetlenül a szobor mellett indult meg négy egyenruhás férfi hirtelen s akkor vette észre ő a ledöntött szobrot. A városban felháborodással tárgyalják az esetet, és a vallásos érzületében sértett nyitrai polgárság meglepedéssel tapasztalja, hogy a rendőrkapitányság a legnagyobb eréllyel folytatja a vizsgálatot, habár kevés a remény, hogy az est homályában elkövetett merénylet tetteseit kikuthassák.” (Híradó, 1921. április 15., 3.)

Különösen Ferenc József alakját csonkították meg, továbbá a huszárok magyar motivumait tördelték le. A dóm sekrestyében nem tudnak arról bizonyosat, hogy kik lehettek a rombolók. A sekrestyés úgy emlékezik, hogy a délutáni órákban három ur jelent meg a dómban, mind a hármuknál bot volt. A törések határozottan bottól származnak. Természetesen, minthogy látni nem látta senki a tetteseket, biztosan nem mondhat senki; annyi tény és ez a szomorú, hogy a rombolás megtörtént. – A helybeli róm. kath. hitközség, mint a templom kegyura az esetről következő értesítést küldötte lapunknak.

A templomi és egyéb ájtatossági tárgyaknak megcsonkítása újabb időben feltűnően kezd megszorodni. F. hó 13-án e vandál szoborpusztítónak székesegyházunk egyik mellékoltára esett áldozatul, mely Czajkowski Evariszt pápai kamarás, virágvölgyi plébános bőkezűségéből mindössze pár év előtt lett felállítva s tiroli faragványokban többek közt a háború emlékét is megörökíti. A vandál pusztító ezen az oltáron valószínűleg bottal vagy kalapáccsal leütötte I. Ferenc József kezét, kit a művész abban a helyzetben örökített meg, amint az országot Jézus szent szívének felajánlja. Azonkívül letörte egy vágató magyar huszár kivont kardot tartó karját. A gyanu három uriemberre irányul, kik kocsival érkeztek a dóm elé s mialatt a sekrestyés a templomot takarította a templom megtekintésének ürügye alatt elvégezték szentségtörő munkájukat. Gyanu alatt áll egy nő is, kinek kilétét eddig nem sikerült megállapítani. A hitközség mint a templom kegyura a rendőrségen bűnvádi feljelentést tett.”²³⁵

Azt, hogy ezeket az eseteket sokan politikával hozták összefüggésbe, a cseh és a szlovák sajtóközlemények is igazolhatták. 1920 szeptemberében a Híradó fordításban közli a Slovenský Denník egyik cikkét,²³⁶ mely a dévényi várból „Árpád-szoborról”,²³⁷ illetve a helyi „magyar fekély”-től való megtisztításának szükségéről értekezik. Minthogy ennek pénzügyi feltételei vannak, a cikk azt tartaná helyesnek, ha a pozsonyi csehszlovák bankok gyűjtenék össze az ehhez szükséges pénzt. A magyar lap, amely szerint a műemlékek rombolása

„nem egy nemzet sérelme, hanem az egyetemes kultúra arcülsapása”, a hivatalos tényezőkhöz apellál a barbársággal szemben. Ezzel szemben még híre sincs IV. Károly visszatérési akciójának, amikor újabb magyar emléktáblákat távolítanak el Pozsonyban,²³⁸ majd az egykorábbi fejezetben említett októberi rendőri intézkedések és a pozsonyi letartóztatások után a szerkesztőség csak egy pár soros hírt tud beszűzni az Újdonságok rovatba: „A tegnapi délután folyamán lerombolták a millennium alkalmából felállított és 1897. évben leleplezett Mária Terézia-szobrot. Már csak a megcsonkított ló áll a talapzaton. Ezt követően egy csapat több utcában eltávolított magyar cégtáblákat.”²³⁹ Mind az előzmények, mind az akció lefolyása – hogy az állítólagos „spontán” népharag két napig tartott, rendőrkordonon védelme alatt –, mind a Jankovics Marcell által forrásmegjelölés nélkül idézett s a pozsonyi legionáriusoktól származó közlemény²⁴⁰ igazolja az akció tudatos, szándékos, előre megszervezett voltát.²⁴¹ A pozsonyi olasz

²³⁸ Lásd pl.: Eltávolított márványtáblák. *Híradó*, 1921. szeptember 27., 4.

²³⁹ Lerombolták a Mária Terézia-szobrot. *Híradó*, 1921. október 27., 5.

²⁴⁰ Jankovics é. n., I. köt. 119.

²⁴¹ Olay az egyik dolgozatában így írja le a szoborrombolást: „Csodás véletlen folytán éppen Padrusz halála napjának évfordulóján, 1921. évi október hó 26-án, szerdán délután szerszámokkal felszerelt légionisták és szokolisták vették körül a szobrot. Először is a szobrot védő és minden télen felállított deszkaburkolatot – amelyet az 1918. évi összeomlás óta óvatosságból nem bontottak le – hordták le, majd a mellékalakok lábait kalapácsokkal leütötték s így a két szobrot lezuhantatták a földre, ahol fejüket leütötték. Aztán drótköteleket erősítettek a királynő nyakára és tehergépkocsikkal mindaddig rángatták, amíg a szobor közepén kettétörve, a földre zuhant. Mikor a királynő feje lezuhant, a tömeg óriási üdvívalgásban tört ki. Ez a munka estig tartott. Másnap, csütörtökön folytatták s lerántották a ló alakját is, majd a talapzat feliratát olvashatatlanra verték össze. A vandalizmus a hatóságok szemeláttára folyt le s annak megakadályozására semmiféle intézkedés nem történt. Sőt, mi több, a kivonult rendőrség kordont vont és a nézőközönség megbotránkozása ellen a legnagyobb szigorral lépett fel s arra ügyelt, nehogy a törmelékekből valaki is magához vehessen egy darabkát. De arra is éberen vigyáztak, hogy fényképfelvételeket ne csinálhasson valaki. Azonban – mint Sir Robert Donald »The Tragedy of Trianon« (London, 1928. Butterworth) című munkájában (124–125. lap) írja – egy járőrként mégis fényképfelvételeket készített, amit észre is vettek és letartóztatták. Amikor a rendőrség elé vezették, felfedte kilétét: a pozsonyi olasz konzul volt! (Állítólag ez a 4–5 felvétel egyes külföldi képeslapokban is megjelent.)

A második napon a csehek még további tanujelét is adták nyugati műveltségük-

²³⁵ Oltárrombolás a Dómban. *Híradó*, 1920. február 17., 4.

²³⁶ Árpád szobra még áll a dévényi váron. *Híradó*, 1920. szeptember 22., 4.

²³⁷ Az emlékművön lévő szobor voltaképpen nem Árpádot ábrázolta, hanem egy Árpád-kori harcost.

konzul jóvoltából fényképsorozat örökíti meg a rombolást (a csendőrség a civileket nem engedte fényképezni, a konzul viszont az egyik verzió szerint szállásáról, a Lafranconi-házból, egy másik szerint a kordon túlsó oldaláról tudott képeket készíteni).

Az elpusztított emlékművek, így a Mária Terézia-szobor ügye a Népszövetségi Ligák 1922. április 18–21-i müncheni kisebbségvédelmi értekezletén is szóba került; Szüillő Géza beszélt ott róluk (is) mint a revánspolitika megnyilvánulásairól.²⁴²

Természetesen helyi szinten is tárgyalták az ügyet. A Híradó 1921. december 13-án közli az egy nappal korábbi városi közgyűlés anyagát, ahol is a szociáldemokraták részéről Chrobaschinsky János interpellált az internálások és a szoborrombolások ügyében. A városi érdekel ekkor ismét azonosuló szocdemek álláspontját többek között így foglalta össze:

„A mozgósítás idejében bizonyos elemek nemzeti türelmetlenségükben a cégek magyar nyelvű feliratait és címtábláit leszakították. Fényes nappal és a rendet fenntartani hivatott hatóságok szemeláttára ledöntötték vandálmódra Fadrusz pozsonyi születésű szobrásznak legtekélyesebb művét: a Mária Terézia-szobrot és lehordták Petőfi Sándor szobrát is. Végezetül a rendőrség azzal az ürüggyel, hogy magyar állampolgárok, olyan polgárokat utasított ki, akik már hosszú évek óta helybeli lakosok.

Mi, szociáldemokraták, mint a munkásság képviselői és a demokrácia védelmezői, ünnepiesen tiltakozunk mindezen brutális cselekmények és terroresetek ellen, mert ily módon olyan lakosságra oltják bele a kiolthatatlan nemzeti gyűlöletet, amely minden időben és minden nemzetiséggel szemben kiváló türelmet tanusított.”²⁴³

A legfontosabb monumentumok elpusztítása, illetve eltávolítása után a közoktatásügyi minisztérium és a műemlékek kormánybiztossága felhívást bocsátott közre cseh-szlovák sajtóiroda útján,²⁴⁴ amely-

nek, mert nyilvánosan ünnepelték a képrombolók vad hordáját.” (Olay 1931, 4–5.)

²⁴² A kisebbségi kérdés a müncheni konferencián. *Híradó*, 1922. május 21., 2–3.

²⁴³ Városi közgyűlés. Első nap – A keresényszociálista párti bizottsági tagok nem vesznek részt a közgyűlésen. *Híradó*, 1921. december 13., 3.

²⁴⁴ A műemlékek, régi jelvények, szobrok megrongálása és eltávolítása ellen. A köz-

ben hivatkozik azokra a friss követelésekre, amelyek célja a monarchia „emblemé”-jeinek eltávolítása – már amelyeket „mint értékes műtárgyakat meghagyták eredeti helyükön”. A közleményt kibocsátó két szerv ismét hivatkozik arra, hogy a számításba jöhető tárgyakat, amennyiben azok nem voltak mások, „mint az osztrák, magyar vagy Habsburg-elnyomás jelképei”, már eltávolították. „Ma már csak néhány ilyen emblemé maradt meg, amelyek nemcsak művészi szempontból értékesek, hanem a házak homlokzataira nézve is jelentőséggel bírnak, mert azokba bele vannak tervezve (komponálva) és a homlokzattal megbonthatatlan egésznek alkotnak.” Egyébként is, ez a probléma már csak Csehszlovákiában él („sajnos”), máshol túljutottak rajta; így például „az egyesült Olaszország uralkodója a pápai államfő székhelyén telepedett le anélkül, hogy eltávolította volna a volt egyházi állam emblemé-jeit. Ellenkezőleg, ezek dokumentálják a legjobban a múlt és jelen között fennálló különbséget”. A megoldás tehát egyszerűen az, hogy meg kell fordítani a távcsövet. A fennmaradt emlékeket, ha épületszerkezeti okokból nem lehet eltávolítani őket – mint például a pozsonyi ítélőtábla homlokzatáról –, nem a régi állam uralmi jelként, hanem műemlékként (s értelemszerűen az új főhatalom győzelmi szimbólumaként) kell értelmezni. Egyébként pedig „egyáltalában senkinek sem áll jogában, hogy állami vagy magántulajdonban lévő műemlékeket megsemmisítsen vagy megrongáljon. Az ilyen emblemé-ek s szobrok stb. megsemmisítése nem hazafias cselekedet, hanem a ki-méletlenség és a műérzék hiányának bizonyítéka. Minden műértő emberben ellenszenvet fog kelteni az ilyen alkotások megsemmisítése.”

Tömegdemonstrációkra, egyéninek álcázott akciókra a továbbiakban nincs szükség tehát. A lap következő évfolyamának egyik januári számában merengő, morfondírozó cikk számol be arról, hogy már senkinek nem tűnik föl, ha egy-egy emléktáblát eltüntetnek, még az újságírónak sem. A cikk szerzője maga is tudja, hogy beszámoló-jával elkésett, de most szólnia kell arról, amire fölhívták a figyelmét. A Szél utcából eltűnt Jókai Mór emléktáblája – az író diákként, 1835 és 1837 között lakott ott, a táblát utóbb a Toldy Kör „illesztette a falba”. Az Apácapályán levették a Petőfi-emléktáblát az egykori Blaskovits-

oktatásügyi minisztérium és a műemlékek kormánybiztosságának felhívása. *Híradó*, 1921. november 19., 3.

házi, ahol a költő 1843-ban lakott, amikor Pozsonyban másolta az Országgyűlési Tudósításokat. Szintén az Apácapályáról eltávolították az 1849-es megtorlások idején vértanúhalált halt evangélikus lelkész, (az egyébként német származású és nyelvű) Rázgha Pál emléktábláját. Mindegy, hogy „valamely rendelet alapján” vagy azért vitték-e el a táblákat, mert valaki így akarta megvédeni őket, „ugy az egyik, mint a másik ok egyaránt bizonyítja, hogy a ma uralkodó felfogás nem kiméli és tiszteli meg a multnak szellemi és lelki nagyságait sem, akiknek bűnéül legfeljebb azt tudják felróni, hogy elválaszthatatlanul forrtak össze a magyarság lelkivilágával”.²⁴⁵

1922 júniusában egy rövid hírnék is csak a részeként lehetett olvasni a lapban az információt, hogy még április folyamán a Csallóközben több Mária- és Mária Magdolna-szobrot csonkítottak meg. A Híradó a Prager Tagblatt alapján közölte, hogy a csendőrség kiderítette a tetteseket: a rongálásokat három csehországi távírdaszerelő követte el.²⁴⁶

²⁴⁵ Eltűnt emléktáblák. *Híradó*, 1922. január 8., 4.

²⁴⁶ Vegyes hírek. *Híradó*, 1922. június 14., 3.

Iskolák, egyetem

„A szlovák kormány nemrég elrekvirálta a pozsonyi állami felső leányiskola és leánygimnázium épületét úgy, hogy az oktatást más iskolai épületben kellett folytatni. A tegnapi napon az állami főreáliskola épületét is elrekvirálták. Az eljáró tisztviselő utasítása szerint az iskolának, az igazgatónak, sőt még a házmesternek is 48 órán belül ki kell költözködni. A tanítás mostantól kezdve délutánonként a kath. főgimnáziumban fog folyni. Az iskola igazgatójának egy szobából és konyhából álló lakást utaltak ki. (Bittera Károly igazgató családja 6 tagból áll.) A házmestercsaládról egyáltalában nem történt gondoskodás. – Egyelőre csak egész röviden említjük meg a dolgot, de már most meg kell jegyeznünk, hogy az iskolai épületek igénybe vételével az ifjúságot károsítsák meg, mert – a háború alatt szerzett tapasztalatok szerint – az ideiglenes elhelyezés mindig a tanulási eredmény rovására megy. A lefolyt öt év során épen eleget szenvedtek már iskoláink s így mindenkép el kellene kerülni az ilyen, az ifjúság érdekeibe beleütköző intézkedéseket.”²⁴⁷

Az 1918–1919-es tanévet előbb a spanyolnáthajárvány miatti iskolabezárások, majd a szénszünet szakította meg, ezután következtek a megszállás bonyodalmai, például az épületekrekvirálások. Az a kormány-megnyilatkozásokból és a szlovenszkói teljhatalmú minisztérium állásfoglalásaiból is kiderült – és persze ezek nélkül is logikusnak tűnt volna a főhatalomváltás tényéből –, hogy az oktatásügy szerkezetében döntő változás következik be az új tanév kezdetétől fogva. (Popély Gyula alább hivatkozott tanulmánya szerint Szlovenszkó iskoláinak

²⁴⁷ Rekvirálják az iskolákat. *Híradó*, 1919. március 6., 5.

nagy részét már az 1918–1919-es tanévben „csehszlovákosították”, de ez inkább a szlovák többségű településekre lehet érvényes; a folyamat helyi vonatkozásairól a Híradó általunk kutatott kollekcióiban nem találtunk olyan adatokat, melyekből általános és érvényes kép nyerhető.) Mindenki tisztában volt a „csehszlovák” nyelvű oktatás jövőbeli primátusával, de valószínűleg sokan komolyan vették a köztársaságot demokratikus mintaállamnak minősítő hivatalos szövegeket, s nem feltételezték, hogy az új nemzeti kisebbségek anyanyelvi oktatását korlátozni fogják. Azonban még júliusban és augusztusban sem jelent meg semmilyen érdemi információ arról, hogy közös vagy elkülönített keretekben, mely épületekben kezdődik majd az új tanév.

Ráadásul az új hatalom érdeklődése hamarosan a nem állami iskolákra is kiterjedt. Augusztus 14-én adja hírül a magyar napilap, hogy már a pozsonyi kereskedelmi és iparkamara felső kereskedelmi iskoláját is átvette a karhatalom, szlovák tananyelvűvé alakítását tervezi, „gyűjteményeit lepecsételték”, noha ez az iskola magántulajdonban van, létrehozásához és működtetéséhez a kamarai kerület mellett Pozsony városa, polgárai és pénzintézetei is hozzájárultak. „A pozsonyi szülők tehát joggal remélhették, hogy ez az ő saját intézetük legalább meg fog maradni olyan módon, hogy gyermekeiket benne tovább nevelhessék.”²⁴⁸ Hamarosan az egyházi iskolákra is sor került. A Híradóban nyáron több cikk jelent meg az oktatás igazságos és méltányos rendezésének módjáról, magának a városnak a köztársasági elnökhöz eljuttatott felterjesztése is erre apellál: „Nézetünk szerint városunk iskolaügyének rendezésénél nem az új helyzetnek rideg előtérbe tólasa, hanem a fennforgó viszonyok gondos és tapintatos mérlegelése, az elmentéseknek látszó érdekeknek bölcs áthidalása és a kölcsönös megértés kell, hogy legyen a vezérelv, ha az új állam érdekeit igazán szolgálni akarjuk.”²⁴⁹ Az időközben a nyugati evangélikus egyházkerület püspökévé választott s két funkcióját párhuzamosan gyakorló Zoch zsupán mindvégig a kisebbségek jogos igényeit képviselte a kormány felé, s szavát adta a pozsonyiaknak, hogy a népiskolai és középiskolai

magyar és német nyelvű oktatás megmarad.²⁵⁰ A katonaság által elrekvirált kereskedelmi iskola küldöttségét is fogadta.

A Híradó augusztus 23-i számában aztán egyszerre robbant két bomba. Az első cikk főleg azt a dokumentumot ismerteti, amelyet „Pozsony város tanácsa” Šrobár miniszterhez adott be, az illetőségi jog hiányában kiutasítottak érdekében.²⁵¹ A másik a pedagógusok ellen kibocsátott miniszteri dokumentumról és közvetlen következményeiről számol be: „A Pozsonyban működő egyetemi, középiskolai és más tanároknak, valamint tanítóknak és tanítónőknek – tekintet nélkül arra, hogy állami vagy felekezeti iskoláknak a tanszemélyzetéhez tartoztak-e – a tegnapi és tegnapelőtti nap folyamán névre szóló rendeleteket kézbesítettek, amelyek azt az értesítést tartalmazták, hogy elbocsátották őket a cseh-szlovák köztársaság területén való szolgálatból. Az értesítések Šrobár Lőrinc dr., a Szlovenszko teljhatalmu miniszterének (ha nem is sajátkezű de nyomtatott) aláírását viseli. A körülményekből következtetve valószínű, hogy hasonló elbocsátó levelet küldtek nemcsak a Pozsonyban, hanem általában a Szlovákország területén működő tanároknak és tanítóknak.”²⁵² Ez egyszerűs mind azt is jelentette, hogy néhány nap alatt több száz családnak kellett kiköltöznie a lakásából. A minden enegiját a pozsonyi helyzet

²⁵⁰ Lásd pl.: Az iskolaügy rendezése a szlovák területen. Zoch Samu püspök, pozsonyi zsupán nyilatkozata a pozsonyi iskolák jövőjéről és a politikai helyzetről. *Híradó*, 1919. augusztus 10., 3–4.

²⁵¹ A nem szlovenszkói illetőségűek kiutasítása ellen. A pozsonyi szociáldemokraták memorandumja Tusar miniszterelnökhöz – Pozsony város felterjesztése Šrobár miniszterhez. *Híradó*, 1919. augusztus 23., 2.

Az illetőségi joggal kapcsolatos procedúrák lényege az, hogy a Csehszlovák Köztársaság nemzetközi kötelezettséget vállalt, hogy az állampolgárságot mindazoknak megadja, akik a határai közé kerülő területen élnek, utóbb viszont törvénybe iktatta, hogy az állampolgárság nem illeti meg azokat, akiknek nincsen községi illetőségük. A trianoni szerződés már csak azok állampolgárságát garantálta, akik 1910 előtt is az elcsatolt területek valamelyik településén voltak honosak. Az idevágó korábbi magyar törvény szerint a helyi illetőség mindazoknak járt, akik négy éve a megadott helyen éltek és egy alkalommal hozzájárultak a községi adóterhekhez. A csehszlovák törvény viszont csak azok illetőségét ismerte el, akik bejegyeztették magukat a községi névjegyzékbe. Emiatt aztán Szlovenszko több tízezer lakosa fölött ingott a hontalanság bárdja.

²⁵² A tanárok és tanítók elbocsátása. Zoch Samu pozsonyi zsupán benyújtotta lemondását. *Híradó*, 1919. augusztus 23., 2.

²⁴⁸ A pozsonyi felső kereskedelmi iskola ügye. *Híradó*, 1919. augusztus 14., 2.

²⁴⁹ Az iskolaügy igazságos rendezéseért. Pozsony város felterjesztése Masaryk köztársasági elnök és a cseh-szlovák kormányhoz. *Híradó*, 1919. augusztus 15., 2.

pacifikálására szánó zsupán a miniszteri döntést tarthatatlannak minősítette, és beadta lemondását. Ezt a miniszter távollétében Stodola Kornél kormánytanácsosnak hozta a tudomására. Šrobár hazatérve Pozsonyba elfogadta Zoch lemondását. A városban tiltakozóakciókat szerveztek, sokan nyilvánították ki a lemondott zsupán iránti szolidaritásukat, majd a városból küldöttség indult Masaryk köztársasági elnökhöz, illetve a prágai szakminisztériumba; ebben a küldöttségben a közgyűlésen kívül képviseltette magát az iskolaügyi bizottság, az egyházak, az egyetemi ifjúság, a szlovenszkói Zsidó Népszövetség, de például a Pozsonyi I. Takarékpénztár is. A küldöttség szeptember 8-án jutott a köztársasági elnök elé. Erről a magyar napilap négyoldalas tudósításban számolt be.²⁵³ Lássuk ennek egyik tanulságos részletét:

„A beszéd [Langer Alajos tanácsstag, vezérszónok beszéde] után az elnök egy lépéssel közelebb jön a küldöttséghez és ahelyett, hogy beszédet mondana (a Prager Tagblatt nem helyesen írja le a fogadást) végtelen közvetlenséggel tanácskozni kezd a küldöttséggel.

Ezek az első szavai:

– Hát mi is az önök kívánsága?

Langer: A mi kívánságunk, hogy legalább egy évig maradjon minden a régiben, ezalatt oldassék meg az iskolakérdés úgy, hogy a magyar és a német iskolák maradjanak meg és kellő számú szlovák iskola állíttassék fel. Kérjük, hogy az egyetemünkön a régi orvosainkat tartsák meg. Ehez hozzáfűzöm még, hogy a kormány szabadítsa fel az összes iskolákat, melyek most kaszánya célokra szolgálnak és adja vissza eredeti céljuknak, annál is inkább, mert a katonaság elhelyezésére elegendő helyiség van a tulsó oldalon [Ligetfaluban], melyet időközben szintén megszállottak.

Az elnök: Abban egyet értek önökkel, hogy az iskola a gyermekeké. De itt Prágában ugyanugy van, itt is sok iskolát vett el a katonaság. Amit lehet, el fogok követni. És most a főkérdés! Átmenetnek kell lenni! (Éljenzés) Ami az egyetemet illeti, ha a tanár urak fizetést kapnak, úgy tanítsanak is! (Ugy van!) Nem lehet az embereket az utcára kitenni. Ezt már politikai okok is így kívánják. Šrobár miniszter urala még

²⁵³ A pozsonyi nagy küldöttség Prágában. *Híradó*, különszám, 1919. szeptember 9., [1]–4.

nem beszéltem ez ügyben, de úgy tudom, hogy ma Prágában van, meg fogom vele ezt beszélni.

– A jogi fakultás egyelőre megmarad. Hogy meddig, azt nem tudom.

Frühwald [István] orvostanhallgató: És az orvosi fakultás?

Az elnök: Mennyi hallgatója van annak?

Frühwald: Legalább 300 hallgató volna, ennyi már biztos.²⁵⁴

Masaryk elnök, ez talán ismert tény, az év novemberében levélben intette Szlovenszkó teljhatalmú miniszterét, hogy vegye figyelembe Csehszlovákiának a külföldi megítéléséhez kapcsolódó érdekeit, és tanúsítson mértékletességet mind a Szlovenszkóról történő kiutasítások, mind az iskolák „csehszlovákosítása” terén; e vonatkozásban a fokozatosság alkalmazását kérte.²⁵⁵ Popély Gyula hivatkozott tanulmánya szerint a Pozsonyi Magyar Királyi Állami Felső Leányiskola és Leánygimnázium 1919. május 1-jén vált „csehszlovák” tannyelvűvé. A Pozsonyi Királyi Katolikus Főgimnáziumot szintén májustól csehszlovák állami reálgimnáziummá változtatták, 1919 novemberétől azonban engedélyezték a magyar tagozatot a „kifutók” számára; az első évfolyamban már nem nyílt magyar osztály. A volt Pozsonyi Magyar Királyi Állami Főreáliskolából – júliusban vették át – csehszlovák állami reáliskola lett, egy magyar–német csonka tagozattal. E két utóbbi iskolában a magyar tagozatok népesebbek voltak a törzssz osztályoknál. A Pozsonyi Ágostai Hitvallású Evangélikus Líceum még megmaradhatott;²⁵⁶ 1919 novemberétől első évfolyamán egy német nyelvű osztály nyílt. Megmaradt továbbá a Pozsonyi Szent Orsolya-rendi Római Katolikus Elemi és Polgári Tanítóképző Intézet.²⁵⁷

Visszatérve a leköszönt zsupánhoz: a Híradó két olyan nyilatkozatát is átvette szlovák lapokból, amelyekkel döntését indokolta. Az elsőben az evangélikus püspök keményen bírálta a prágai centralizmust, s a „csehszlovák” nemzet harmóniáját veszélyeztető jelenségeket tett szóvá: „A mérték már igazán megtelt. Ami a Szlovenszkón történik, az minden határt felülmul. A helyzet olyan feszült, hogy ha rövid időn

²⁵⁴ Uo. 2.

²⁵⁵ Popély 1998, 14–15.

²⁵⁶ Az 1922/1923-as tanév befejezéséig.

²⁵⁷ Popély 1998, 10–11.

belül nem történik javulás, készen kell lennünk a legrosszabbra is. A Szlovénia-kén a viszonyokat nem ismerő nép garázdálkodik és úgy látszik, mintha nem volna hatalom, amely ellenük fellépni merne. Ennek az a következménye, hogy a csehek ellen terjed a gyűlölet, hogy hithű szlovák rétegekben ellenséges jelek mutatkoznak minden ellen, ami cseh és azoknak a jó és ideális cseh munkatársaknak, akiknek végtelessen hálával tartozunk, kell a gyalázatot tűrniük és gyűlöletet viselniük azokért, akik Szlovénia-ként gyarmatnak tekintik.”²⁵⁸ A másik nyilatkozat – pontosabban viszontválasz egy bírálatra – a nemzeti becsület és az államérdek védelmében íródott, s konkrétan a magyar (és német) iskolák ügyéhez kapcsolódott: „Hogy az iskolaügyi kérdésben a magyarok álláspontján állottam – ezt azért tettem, mert a magyaroknak bizonyos dolgokat megígérték s a köztársasági elnököt nem akartam hazudozónak beállítani; hogy az evangélikus egyház autonóm jogát védtem az iskolaügyben, – ez azért történt, mert ezt az ev. egyháznak miniszteri rendelet biztosítja; és hogy végül az elbocsátott tanárok ügyében is el akartam valamit érni, – ezt természetesnek tartottam, hogyha tisztességes emberek és államunknak polgárai; az államnak pedig a kötelessége minden polgárnak az existenciáját biztosítani.”²⁵⁹

A megszállás idején Pozsonyban két felsőfokú iskola működött, az Erzsébet Tudományegyetem és a evangélikus egyház felügyelete alatt álló teológiai akadémia.²⁶⁰ Ez utóbbi nem várta be hatósági elnémíttatását; 1919-ben a Selmecbányai Magyar Királyi Bányászati és Erdészeti Főiskolához, illetve az Eperjesi Evangélikus Kollégium két felsőoktatási karához, a teológiai és a jogtudományi karhoz hasonlóan áttelepült Magyarországra, és november végétől az átmenekült eperjesi teológiai karral összevonva folytatta működését. Később az összevonott intézetet Sopronba telepítették át, ahol a közben Pécsen újjászervezett pozsonyi Erzsébet Tudományegyetem hittudományi karát

²⁵⁸ Zoch Samu – a cseh nyilvánossághoz. *Híradó*, 1919. augusztus 27., [1.]

²⁵⁹ Zoch Samu püspök polémiája a „Slovenský Denník”-kel. *Híradó*, 1919. október 18., 2–3. Zoch püspök nem tér ki arra, hogy az iskolák „csehszlovákosításának” legkíméletlenebb irányítói és végrehajtói, a teljhatalmú miniszter, illetve Anton Štefánik iskolaügyi referens nem csehek, hanem szlovákok voltak.

²⁶⁰ Ez utóbbi történetéhez lásd Fukári 2003, 85–99.

képezték.²⁶¹ „A magyarhoni evangélikus teológiai akadémia pozsonyi romjain 1919. október 20-án felállították a Szlovák evangélikus teológiai akadémiát, amelyet később főiskolává, még később hittudományi fakultássá szerveztek át.”²⁶²

A friss alapítású Pozsonyi Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem állam- és jogtudományi kara 1914–1915-ben kezdte meg működését, 1918 márciusában a bölcsészettudományi, ősszel pedig az orvostudományi karon is megkezdődött az oktatás; a matematikai-természettudományi és mezőgazdasági összevont kar még a szervezés állapotában volt a csehek bevonulása idején. Zoch zsupán még 1919. január 6-án közölte Polner Ödön rektorral, hogy az egyetem ettől az időponttól kezdődően a csehszlovák állam tulajdona, de a tanévet még be lehet fejezni a régi keretek között. Polner – s utóbb a tanári kar – arra hivatkozva tiltakozott az eljárás ellen, hogy a békekonferencia döntéséig a Csehszlovák Köztársaságot az átvétel joga nem illeti meg.

A tanárok e kérdésben elfoglalt álláspontja egyébként már korábban is nyilvánvaló volt: az egyetem a megszállás előtt önálló kiadványban kötelezte el magát Magyarország integritása mellett. A röpirat a dinasztikus és a modern nacionalista elméletekkel és az országnak az utóbbiak nevében szentesítendő szétdarabolásával szemben – bár a nemzetiségi elv korrekciós szerepét, illetőleg jelentőségét elismerte – többek között gazdaságföldrajzi elvekre hivatkozott; az ezek ellenében létesítendő új közép-európai határok a szerzők szerint nem alkalmasak a kérdés végleges rendezésére – amennyiben az egyébként is bizonytalan etnikai határok lépnek életbe, folyamatosan kísérteni fog az új háború veszélye. A *Pro memoria* főcímmel megjelent dokumentumban ez is olvasható:

„Ha a békekonferencia szentesítené a nemzetiségi elvet, akkor természetes, hogy ezt az elvet mint általános érvényűt nemcsak azokra az államokra kellene alkalmazni, amelyek legyőzöttekként szerepelnek, hanem azokra is, amelyek győztesek. Hiszen azok a jog, igazság és népek szabadsága nevében léptek fel, kétségtelen tehát, hogyha ezeknek az eszméknek a nevében és az állandó béke lehetősége céljából kell az

²⁶¹ A Csehszlovákiához került volt magyar felsőoktatási intézetek sorsát részletesen földolgozza Popély 2005, 11–46.

²⁶² Fukári 2003, 98.

új államalakulásoknak a nemzetiségi elv alapján megtörténnie, akkor ezeket az eszméket és következményeiket el kell fogadniuk magukkal szemben is s ha ezt nem teszik akkor az igazság és szabadság hangoztatása csak képmutató frázis volt s akkor nem jogért, igazságért és szabadságért küzdöttek, hanem csak az erőszak és a hatalom érvényesüléseért, amelynek ledöntését hirdették.”²⁶³

Egy korábbi fejezetben már volt szó arról, hogy az egyetemi tanárok megtagadták a részvételt a „szlovák kormány” bevonulásának napján rendezett „népünnepélyen”, amit aztán az egyetem ideiglenes bezárása, több tanár rendőri felügyelet alá helyezése és Polner Ödönnek a ferencesek kolostorába való internálása követett, s hogy ez a folyamat hogyan vezetett a február 12-i vérengzéshez. Minthogy azonban Zoch zsupán nagy súlyt helyezett a legitimációra, a szlovák kormánynak a magyarok és németek által történő elismerésére, s mert az új közhatalomnak további tervei voltak a meglévő egyetemmel – arra akarták alapozni a cseh vagy szlovák nyelvű egyetemet is –, a minisztérium engedélyezte az egyetem február 18-án történő újbóli megnyitását, de az élére az elszlávosítás elvégzésének feladatával megbízott kormánybiztost neveztek ki.²⁶⁴

A továbbiakban a tanári karnak semmilyen biztos információ nem állt rendelkezésére arról, hogy az egyetemet megszüntetik-e, s ha igen, mikor, illetve hogy az vegyes tannyelvűvé vagy ellenkezőleg, cseh, avagy szlovák nyelvűvé fog-e alakítani. Az ezzel kapcsolatos bizonytalanság a Híradó több közleményében is hangot kap, a városi tanács is foglalkozott vele, s Prágában is érvelni próbált a magyar felsőfokú képzés mellett. Zoch kapott is ígéreteket. A bizonytalanság állapotá-

²⁶³ *Pro Hungaria. Magyarország igazsága. Szózat a békekonferenciához...* 1918, 15–16. A magyarul, franciául és angolul megjelent röpirat előszavát az alábbiak jegyezték: dr. Polner Ödön, a pozsonyi magyar tudományegyetem rektora, a közjog és a politika tanára; dr. Kováts Ferenc, a jog- és államtudományi kar dékánja, a közgazdaságtan tanára; dr. Hodinka Antal, a bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi kar dékánja, a történelem tanára; dr. Princz Gyula, a pozsonyi magyar tudományegyetemen a földrajz tanára; dr. Lukinich Imre, a pozsonyi magyar tudományegyetemen a történelem tanára.

²⁶⁴ Ma újból megnyitják a pozsonyi tudományegyetemet. (Jehlicska Ferenc, az egyetem kormánybiztosa) *Híradó*, 1919. február 18., [5.] (Az általam tanulmányozott [egyéb]ként csonka) számon itt hiányzik az oldalszámozás.)

nak megszüntetése céljából mindazonáltal 1919 májusában Polner Ödön vetésével az egyetem küldöttsége Prágába utazott, ahol Masaryk kihallgatáson fogadta őket.

A fogadásra május 27-én délelőtt került sor, és itt Polner – számolva a megszállás véglegességével is és hivatkozva az új államhoz kerülő nagyszámú magyar kisebbségre – azt kérte, hogy az egyetem „a jövőre” is megmaradhasson, a jelen állapot fenntartassék, átszervezés esetén pedig az egyetem véleménye is meghallgattassék. Masaryk ekkor (is) kitérő, de a magyarok által pozitívnak is értékelhető választ adott: ha majd eldől, hogy mennyi magyar kerül Csehszlovákiához (tehát hogy pontosan hol lesz az államhatár), megszületik a döntés, hogy fönnt lehet-e tartani a magyar egyetemet. Addig pedig megmarad az átmeneti állapot; senki se tartson attól, hogy az intézményt egyik pillanatról a másikra meg fogják szüntetni.²⁶⁵ Emlékezzünk, a szeptemberi iskolaügyi deputáció is hasonló válaszokat kapott az elnöktől; ekkor már bizonyos volt, hogy az egyetem nem marad fönnt, de valószínűnek látszott, hogy a jogi és az orvostudományi kar zavartalan működése az átmenet néhány éve során biztosítva lesz. Végül pontosan az a helyzet következett be, amelyet Masaryk (és Habermann közoktatásügyi államtitkár) valtig tagadott. Júliusban közzétették a pozsonyi állami egyetem létesítését kimondó törvényt; Szlovenszko teljhatalmú minisztere szeptember 18-án már arról beszélt a parlamentben, hogy Európában sehol sem tartanak fönnt egyetemet egy „kicsinyke minoritás” számára,²⁶⁶ négy nap múlva pedig az állam az egyetemet a nemzetközi jog megsértésére hivatkozó Fenyvessy Béla rektor tiltakozásának dacára lefoglalta. A tanárok egy része önként távozott az országból, de volt, akit kiutasítottak, Kiss Albert dékánt, Lukinich Imrét és Tukát pedig – mint már utaltunk rá – 1920 áprilisában letartóztatták és Illavára szállították (majd hetek múltán tárgyalás nélkül hazaengedték őket).

Az egyetem felszámolásával párhuzamosan önállósították annak jog- és államtudományi karát, amellyel az állam megkötötte az elméletileg még három tanévnyi működést lehetővé tevő megállapodást.

²⁶⁵ A pozsonyi tudományegyetem küldöttsége Prágában. Masaryk csehszlovák köztársasági elnök nyilatkozata a pozsonyi magyar egyetem jövőjéről. *Híradó*, 1919. május 29., 3.

²⁶⁶ Idézi Popély 2005, 29.

(A jogi karnak adott haladék magyarázata talán az lehet, hogy az egységes jogi felület kialakításának lezárultáig Szlovenszko területén a magyar jogot szándékoztak érvényben hagyni. Viszont a közigazgatás és a jog személyi állománya jelentős részben – önként vagy kiutasítás következtében – távozott az ország területéről, így a képzés leállítása zavarokat okozhatott volna, illetve utóbb okozott is a közigazgatási jogszolgáltatásban.)

Az orvosi karon nem segített a beiratkozottaknak a Fröhwald István pozsonyi orvos által Masaryk fogadásán emlegetett magas létszáma.²⁶⁷ Sőt, a jogi kar helyzetét sem oldotta meg az állammal kötött egyezmény. Hogy az elnöknek milyen szerepe volt ebben, nem tudjuk. Egyébként a kisebbségi ügyekben általánossá vált, hogy Masaryk humanista szónoklatokat tartott, az apparátus pedig ettől függetlenül cselekedett. 1921. augusztus 30-án hivatalos rendelet jelent meg arról, hogy a pozsonyi magyar jogi fakultás beszünteti működését. Bozóky Géza, a soros dékán ezt az 1919 őszén kötött megállapodás – mely szerint a fakultásnak az 1921–1922-es tanév végéig kellett volna működnie – felrúgásaként értelmezte. Kéttagú küldöttség ment hát Prágába magyarázatért (másik tagja dr. Kovács Ferenc egyetemi tanár volt), illetve hogy tiltakozzon a döntés ellen. Azonban nem találták otthon sem a minisztert, sem az ügy referensét: mindketten szabadságon voltak. Bozókyék visszautaztak Pozsonyba. Szeptember 6-án aztán hivatalos bizottság érkezett a dékánhoz – tagjai: „Sommer Ottokár dr., a prágai iskolaügyi minisztérium osztálytanácsosa, Lastovka Károly dr., a csehszlovák jogi fakultás dékánja és Dvorák Antal egyetemi irodaigazgató” –, követelvé a fakultás átadását. Bozóky tiltakozott, majd felolvasta azt a memorandumot, amelyet a kar tanárai az új rendelet ellen írtak – de persze végül engednie kellett. A bizottság tagjai átvették a pénztári készleteket, az iratokat, a szemináriumi könyvtárakat és a különböző alapokat, így a háborúban elesett Degré Lajos büntetőjogász és Klárik Lajos ügyvéd könyvalapítványát, továbbá az Umlauff-féle pénzalapot. Ez utóbbi „érdekessége az, hogy Umlauff az alapító oklevélben kifejezetten kikötötte, hogy amennyiben a pozsonyi egyetem nem magyar nyelvűvé válnék, akkor az alap magyar egyetemnek juttatandó”. Ez-

²⁶⁷ Amely egyébként Fröhwald a Híradóban szeptember 13-án közzétett felhívásának hatására napok alatt a duplájára, 589 főre nőtt. Lásd Popély 2005, 28.

után Sommer dr. fogta a rendeletet s közölte, hogy a július 31-e után letett vizsgák és avatások érvénytelenek. Ez a bejelentés a Híradó cikke, illetve Bozóky dékán szerint több száz szigorló és sok felavatott doktor pályáját vágta ketté. „Szembetűnő mindenesetre az, hogy az, ami azelőtt kizárt volt vagy esetleg csak mint fehér holló jelentkezett, hogy t. i. intézkedéseket visszamenőleg hátrányos és jogfosztó hatállyal ruházzanak fel, úgy látszik jogszokássá kezd válni. (Mindenestre felette épületes jogi gyakorlat fog ebből kifejlődni!) Mert mi történt? Egy augusztus 20-iki rendelet mondja ki, hogy a fakultás működése már július 31-én szűnt meg, egy szeptember 6-án közölt rendelkezés pedig érvényteleníti a július 31-ike után tett vizsgákat és az azóta történt avatásokat.”²⁶⁸

Nem beszélve bővebben Masaryk elnök személyes ígéretéről és az 1919-es eredeti megállapodásról.

²⁶⁸ A pozsonyi egyetem magyar jogi fakultásának megszüntetése valóra vált – Váratlanul bizottság jelent meg és átvette a fakultást – Bozóky dékán erőlyesen tiltakozott – A szlovenszkoí magyarság mozgalomra készülődik. *Híradó*, 1921. szeptember 7., 2–3.

A Toldy Kör

A város tekintélyes múltú művelődési szerveződése, a Toldy Kör már a világháború éveiben anyagi gondokkal küzdött, a háború pedig nem kedvezett az aktivitásnak. A tagság létszáma is csökkent, a háború előtti 364 főről 1918 márciusára 205 főre.²⁶⁹ E taglétszámcsökkenés egyik oka a hasonló célú és indíttatású képződmények, az Eötvös Kör, majd a Pozsonyi Irodalmi Társaság megalakulása volt, amelyek működése azonban a kezdetek után – szintén a háborús körülmények miatt – nem bírt átütő erővel. Tamás Lajos a kör három évtizedét feldolgozó könyve a háborús évekre vonatkozó fejezetének már a cím – 1915–1918 – alá sorolt vezérmondatai között szerepel: „A taglétszám rohamos apadása és növekvő anyagi gondok”; „Ismét költözik a kör”; „Az egyesület halottai”. Ezeket az éveket a „rendszeres” és „tervszerű” működés hiánya határozta meg tehát, s már ekkor kísértett „az anyagi összeroppanás fenyegető réme”.²⁷⁰ Ettől a kört az elnök, gróf Zichy Géza, a „félkarú zongoraművész”, zeneszerző és költő által szerzett állami segély mentette meg.

A kör a városi Vigadóban lévő székházába még 1915-ben – ellenszolgáltatás nélkül – befogadta a rokkant pozsonyi katonák „gyógyintézetével kapcsolatos iskolát”, s ez persze újabb anyagi terheket jelentett számára. Ez volt az egyik oka annak, hogy át kellett költöznie a Lőrincskapu utca egyik házának első emeleti lakásába. A tanulmá-

²⁶⁹ A kör történetéhez főképp Tamás Lajos könyvének vonatkozó fejezeit használtam föl (Tamás 1938, 41–49). A külön nem hivatkozott adatok is innen származnak. A szerző egyébként fölhasználta a Híradónak a Toldy Körre vonatkozó közleményeit (másrészt a napilapban sokszor a körtől kapott adatok szerepeltek.).

²⁷⁰ Uo. 41.

nyunkban szereplő közéleti személyiségek közül ez időben a választmányban vagy az elnökségben ott volt a Híradó szerkesztőségének egyik tagja, Gébay Miklós mint főjegyző, az egy ideig az egyik alelnöki szerepkört betöltő dr. Hodinka Antal egyetemi tanár, Kánya Richárd, a már többször említett polgármester és az ifjabb dr. Vutkovich Sándor. 1918-ban Orbán Gábor dr. volt az „irodalmi bizottság” elnöke. Ezekben az években a kör működése olyannyira visszaszorult, hogy Tamás Lajos szerint jóformán csak az id. Vutkovich Sándor-pályázat évenkénti kiírására és a pályamunkák elbírálására korlátozódott. Az egyik, „A világháború hatása műköltészetünkre” című pályázat értékelése – a bíráló bizottság a beérkezett pályaműveket nem jutalmazta – sajtóvitát keltett, amelynek a Nyugatmagyarországi Híradó adott helyet. Az irodalmi és felolvasóestek 1916 után szüneteltek, egyébként 1915 tavaszán Gébay Miklós is előadást tartott a háború témakörében. A legjelentékenyebb vendéglőadó Giesswein Sándor prelátus, a keresztényszocializmus hazai megszervezője volt – 1916. február 20-án –, aki a pozsonyi keresztényszocialista szerveződés létrejöttében is fontos szerepet játszott.²⁷¹

A tagvesztésnek az említetten kívüli másik számottevő oka a régi idős vagy idősebb tagok – közülük Kolmár József, Petőfi egykori barátja a legérdekesebb – elhalálása, továbbá a háborús veszteség. Tamás Lajos szerint többen estek el a fronton a kör tagjai közül, de róluk még 1938-ban sem állott a szerző rendelkezésére pontos lista.

A változás élményét a kör krónikása így foglalta össze: „A világháború vészes fergetege nyomán pusztulás és romok maradtak. A kör életrealitását legjobban bizonyítja, hogy ezekben a nehéz években is fenn tudott maradni és az általános romlásból átmentette értékeit a jövőbe, amikor még inkább szükségessé vált működése. A kör politikával sohasem foglalkozott, hanem a magyar kultúra és a magyar társasélet fejlesztése volt a célja. Ezeknek az eszméknek ápolása mindeddig nem ütközött akadályokba, hanem még érdem számba is ment. Az egyesület a legmagasabb helyek jóindulatát élvezte, jelenté-

²⁷¹ Lásd például Szüllő Géza megjegyzését: „A keresztényszocialista párt meg volt az államfordulat előtt Szlovénzkon. Itt nyugaton beszervezte azt Giesswein győri kanonok, keleten pedig Fischer-Colbrie püspök.” (Szüllő Géza leveléből idézi Angyal 2002, 262.)

keny állami segélyeket kapott, tagjai között ott találjuk Pozsony politikai és társadalmi életének kiválóságait. Az 1919-es esztendő bekövetkezésével egyszerre megváltozott a helyzet. A magyarság kisebbség lett és ami ezután történt a kör életében, az túl van már azon az éles határmezsgyén, amely elválasztja a régi időket a magyar kisebbségre rótt új és nehéz feladatoktól.”²⁷²

A „bizonytalanság” és „tanácstalanság” határozta meg a közeget, amelybe a Toldy Kör az államfordulat után került, sőt, magának a körnek az életét is. 1919-ben a megszállás és a szükségállapotok következtében nemcsak a működése szünetelt, de már főlészámolásának gondolata is megfogalmazódott némelyekben, sőt, a házbért is csak a kör javainak – „egy-egy értéktárgyak, ezüstnemű, szőnyegek” – eladása árán tudták kifizetni. Tamás Lajos krónikája följegyezte néhány személyiség nevét, akiknek a kitarása és bizakodása nélkül a kör széthullott volna; a szerveződés főntartói „többek között”: Tagányi Nándor, Belányi Tivadar, dr. Dobai János, Magassy László, Pintér Ráfael. A Lőrinc-kapu utcai bérletből így sem sikerült kimozdulni.

Az első év feladata a keretek megtartása volt. 1920. május 27-én kerülhetett sor arra a tisztújító közgyűlésre, amelyen a lemondási szándékát már a fordulat előtt bejelentő gróf Zichy Géza díszelnökké választották, de helyette – az iránta való tiszteletből – elnököt nem jelöltek. Ekkor volt mélyponton a tagság létszáma: összesen 94 tagot tartottak nyilván. Alelnökök lettek Tagányi Nándor és dr. Schulpe György, főjegyző pedig Gébay Miklós.

Némi aktivitást majd csak 1921-ben tanúsít a kör: választmányi üléseket tart, a sajtóban próbálja támogatásra bírni a közönséget, toboroz – 228 új tag lép be –, decemberben pedig megrendezik az első nyilvános előadóestet is. 1921. május 9-én a közgyűlésen elnököt választanak gróf Esterházy Mihály személyében. A választmányban ott van ifj. Angermayer Károly, Arkauer István, Jeszenák Gábor, Kánya Richárd, Kazacsay Árpád, Molec Dani – 1923-tól a város magyar polgármester-helyettese –, dr. Orbán Gábor és Tobler János is. Esterházy beszédének lényegét Tamás Lajos emígy foglalta össze: „a magyarságnak csak egy feladata lehet: megvédelmezni és megtartani a magyar művelődésnek

ezt a várát. Nem szabad engedni, hogy ennek falain a közöny üssön rést. [Esterházy] Egyetértésre, komoly munkára kérte a tagokat és külön buzdította a magyar szellem ápolására a magyar nőket.”²⁷³ Az új elnök adományozta pénzből – ezerkétszáz korona – Petőfiről írandó költeményre, magyar tárgyú történelmi és népies novellára és „Pozsony képzőművészeti nevezetességeit tárgyaló” tanulmányra írtak ki pályázatot.

Kormányhatósági rendeletre ez évben minden egyesület alapszabály-módosításra kényszerült. A Toldy Kör is elkészítette és június 15-én rendkívüli közgyűlésén elfogadta, majd benyújtotta az új dokumentumot. Ezután első – bár még neve említése nélküli – szereplésére a Katolikus Kaszinó segítségével, annak neve alatt és nagytermében került sor, majd már saját nevén a Primáspalota tükörtermében 1921. december 3-án. 1922-ben váltak havi rendszerességgé irodalmi, művészeti, természettudományi tematikájú – a sajtóban méltatott és a közönség körében népszerű – rendezvényei. Ekkor már közvetetten politikai vonatkozású föllépésre is volt lehetőség: az 1922. március 25-i Shakespeare-est kiegészítéseképpen Jabloniczky János, a prágai parlament magyar – keresztényszocialista – országgyűlési képviselője tartott előadást „a jog újabb irányáról”,²⁷⁴ sőt, már korábban, a január 21-i, több tárgyat egybekapcsoló esten Aixinger László olvasott föl előadásszöveget az újságírásról és az újságírókról. Az ő szerepe ezáltal vált fontossá a kör működésében: „bekapcsolódása [...] nagy nyereséget jelentett és sokoldalú tevékenységével, szervező tehetségével örökre beírta nevét a kör történetébe.”²⁷⁵ A február 25-i esten többek között Bartók Béláról is volt előadás, Stampfel Hugó tartotta.

Az irodalomban már kevésbé tudott ráhangolódni a kör a modern értékekre. Ezt az ősz évad előadásainak témái – Gárdonyi Géza jelentősége (igaz, ez konkrét eseményhez, az író egy hónappal korábbi halálához kapcsolódott) – és címei – Jankovics Marcell: A magyar aszszony a régi századokban – is mutatják. Mindez egybecsengett Esterházy programbeszédének a tartalmával. Az ott mondottakat szolgálta a magyar körökben országosan megrendezett Petőfi-ünnepségekhez

²⁷² Tamás 1938, 45.

²⁷³ Uo. 46–47.

²⁷⁴ Uo. 47.

²⁷⁵ Uo.

való pozsonyi csatlakozás is: a Toldy Kör első Petőfi-ünnepségét 1922. december 17-én rendezték meg. Az 1922. júliusában kitűzött pályatettek is Petőfihez kapcsolódtak.

Az 1922-es közgyűlésen – május 21-én tartották – „elhangzott fel-szólalásokból, valamint beszámolókból kitűnt, hogy a tespedés idő-szaka elmúlt és friss erők bevonásával az egyesület ismét visszanyerte vezető szerepét a pozsonyi magyar kulturális élet irányításában”.²⁷⁶ Al-elnökké választották Jankovics Marcellt, akinek Tamás Lajos szerint nagy szerepe lett a következő években bekövetkezett fejlődésben. En-nek lényeges tényezője volt a fiatal pozsonyiak bekapcsolása, akik „tö-mör sorokban, önzetlen lelkesedéssel és győzelmes munkakedvvel”²⁷⁷ álltak a kör vezetői mögé. A fiatalok kezdeményezték a szlovákiai magyar irodalom első, Új Auróra című évkönyvének megjelentetését; a kiadványt Dobai János, a kör főjegyzője és a fiatalok egyik vezető-je, Somoskeőy István szerkesztette. A tisztikar és a választmány ez évi megválasztásánál azok közül, akiknek a munkáira eddig hivatkoztunk vagy akiknek a nevét valamely fontos esemény kapcsán említettük, Aixinger László, Limbacher Rezső (Peéry Rezső apja), Rigele Alajos és ifjabb Vutkovich Sándor bekerültek a választmányba. Gébay Miklós tiszteletbeli főjegyzőnek választott meg. Ez évben halt meg Albert József líceumi tanár, a helyi szinten népszerű, szorgos irodalmár, aki Tamás Lajos szerint különösen a háború előtt volt fontos munkása az egyesületnek, különösen mint irodalomnépszerűsítő. Az irodalmi bi-zottságnak évekig ő volt az elnöke.

1923. január 7-én rendezték meg a városi Vigadóban azt a nagysza-bású Petőfi-ünnepet, amelyen megtelt a másfél ezer fő befogadására alkalmas nagyterem. Tamás Lajos állítása szerint a város megszállása óta „ez volt az első alkalom, hogy Pozsony magyarsága ilyen impozáns számban és ünnepi hangulatban volt együtt”.²⁷⁸ Az est „gerince” Janko-vics Marcellnek (többek között) a költő szabadságeszményéről tartott előadása volt. Maga a Petőfi centenárium kapcsán megrendezett ün-nepségsorozat egyébként Petrogalli Oszkár, a magyar pártok Loson-con működő központi irodája elnökének volt az ötlete, az egészet Lo-

soncról szervezték, helyi szinteken pedig a magyar társadalom vezetői álltak az élére. A politika és a kultúra ezekben az években határozottan összemosódott, s a centenárium lényegében a közös, az egész magyar társadalmat megmozgató föllépés első nagy erőpróbája volt.

²⁷⁶ Uo. 48.

²⁷⁷ Uo.

²⁷⁸ Uo. 49.

Politikai szerveződés, politikai érdekképviselő az első nemzetgyűlési választások idején

1920. elejétől sokasodnak a Híradóban az arra vonatkozó utalások, hogy ki fogják írni a nemzetgyűlési választásokat – az első választásokat az állam létrejötte óta, hiszen a törvényhozó hatalmat 1918 ősze óta a forradalmi nemzetgyűlés gyakorolta. Tovább halogatni a dolgot aligha lehetett; 1919 decemberében nyilvánvalóvá vált a kormány működésképtelensége;²⁷⁹ talán ezzel is összefüggésben volt a pozsonyi önkormányzat maradványai elleni újabb akció: a képviselő-testületbe fölülről újabb tíz tagot delegáltak, illetve négy állami tisztviselő is szavazati jogot kapott benne.²⁸⁰ A zsupáni tisztet ekkor már két hónapja Metod Matej Bella töltötte be a lemondott Samuel Zoch helyett. 1920. január 1-jétől a szintén lemondott, illetve nyugdíjba vonuló – több hónapos szabadságát e napon kezdő – Kánya Richárd polgármester helyett dr. Dušek Győző zsupáni tanácsost, zsupánhelyettest bízták meg a polgármesteri teendők ellátásával.²⁸¹

Talán köztudott már a korábbi szakirodalomból, hogy a magyar politikai csoportok egy része – s a velük kapcsolatban maradó, fontos kérdéseikben döntő budapesti kormányzat – sokáig bizonytalan

²⁷⁹ Kormányválság Prágában. Négy miniszter lemondása. *Híradó*, 1919. december 4., [1.]

²⁸⁰ Tíz új tagot neveztek ki városunk képviselőtestületébe. *Híradó*, 1919. december 6., 2.

²⁸¹ Városunk új vezetősége. Kánya Rikárd polgármester ma kezdi meg szabadságát – Dušek Győző dr-t megbízták a polgármesteri teendőkkel – Városunk és Kassa város élén kinevezett polgármester fog állani. *Híradó*, 1920. január 1., 3.

volt abban a kérdésben, hogy a magyar politikai szerveződések induljanak-e a nemzetgyűlési választásokon; ekkoriban még nem írták alá a trianoni békét, s a magyarok nem akartak prejudikálni a nemzetközi szerződéseknek. Egyébként az általános és titkos jellegű választásokon való részvétel a csehszlovák állampolgárok számára kötelező volt, s a választásokról való távolmaradást a törvény szankcionálta. Májusban, a választások után a Híradóban meg is jelent egy hír arról, hogy azokat, akik nem vettek részt az aktuson, beidézik, kihallgatják, erről jegyzőkönyvet vesznek föl, s aki indokolatlanul maradt távol, azt 24 órától egy hónapig terjedő elzárással, illetve 20–5000 korona pénzbírsággal fogják sújtani.²⁸²

Ettől függetlenül a magyar polgári elit logikusan jutott arra a meggyőződésre, hogy ha lemond a szervezkedésről, a lakosságot más erők fogják megszervezni, s ez esetben az őslakosság jelentékeny része politikai érdekképviselő nélkül marad. A pozsonyi őslakos szociáldemokrácia természetesen már korábban sem mondott le az aktivitásról, ami egyebek mellett azért is természetes, mert a szocialista eszme az állam megalakulásától kezdve fontos szerepet kapott a közéletben, maga a csehszlovák szociáldemokrácia pedig a legfontosabb kormányerők egyike volt.

A vármegyei közigazgatási bizottság január 12-én tartott közgyűlésén ketten is szót emeltek a „választási mozgalom szabadságának” biztosításáért. A zsupáni jelentésben szó volt már a választásokról; erre előbb dr. Katona Móric reflektált, majd a vármegye volt főispánja, Bartal Aurél „külön felszólalásban nyilatkozattételre kérte” Bella zsupánt: lehetővé teszi-e a kormány, hogy a különböző megyékben, városokban élő magyarok kapcsolatba lépjenek egymással, „és így a rendes választási akcióban résztvegyenek”, ugyanis a „katonai diktatúra mellett a választók összejövele és gyűlésezése lehetetlen”. A zsupán szerint a kormány a választási szabadságot biztosítani fogja, s ő maga közbenjár „a katonai diktatúrának oly módon való gyakorlása érdekében”, amely „a választási agitáció szabadságát biztosítja”.²⁸³ Egy héttel később a városi közgyűlés küldött táviratot Masaryk elnöknek, Tusar miniszterrel-

²⁸² Megbüntetik azokat, akik nem választottak. *Híradó*, 1920. május 23., 5.

²⁸³ Politikai hírek. A szlovenszkoí magyarság és a nemzetgyűlési választások. *Híradó*, 1920. január 13., [1.]

nőknek és Šrobárnak, részben hasonló tartalommal: „Bratislava város kinevezett képviselőtestületének folyó hó 19-én megtartott közgyűlésén hozott határozata értelmében azon kérelemmel fordulunk a címhez, hogy a hozandó alkotmánytörvényben a legtágabb értelemben vétessék figyelembe városunk autonómiája és hogy, tekintettel a küszöbön álló választásokra a katonai diktatura, a cenzura és egyéb kivételes korlátozó rendelkezések szüntessenek meg.”²⁸⁴

A néhány nappal később megtartott civil értekezlet, amelyen Bartal Aurél, Szüllő Géza és az ekkor a Független Demokrata Pártot képviselő Reisz Gyula mellett a keresztényszocialista vezetők közül is többen – így Billot Ferdinánd, Szappanos Lajos és a választások után a parlamentbe bekerülő dr. Jabloniczky János – is részt vettek, a jelenlévők megállapodtak az együttes föllépésben; a választás ügyében még nem foglaltak állást, de első lépésként a politikai szervezkedés mellett döntöttek.²⁸⁵ (Az ezt tartalmazó dokumentumot Arkauer szövegezte.) Ezután többször ismétlődik a lapban a város magyar és német polgáraihoz intézett felszólítás: mindenki „okvetlenül győződjék meg arról, hogy benne van e a választók névjegyzékében”. A jegyzék elleni felszólamlás határideje február 8.²⁸⁶ A gyanú, hogy az őslakosok közül sokak nem fognak szerepelni a névjegyzékben, fölöttébb megalapozott lehetett, ugyanis állítólag 23 000 felszólamlásra került sor ebben az ügyben!²⁸⁷ Ez legalább részben az illetőségi jog problematikájával, illetve hivatalos értelmezésével, e jognak az őslakosság számos tagjától való megvonásával állhatott összefüggésben, mert részben ez volt a tárgya a Független Demokrata Párt február közepén tartott, programadó gyűlésének is, ahol Reisz Gyula tartott nagy beszédet. A napirendre kerülő további témák: a gazdasági igazságtalanságok, a drágaság, a megélhetési nehézségek voltak.²⁸⁸ Két nap múlva a városi közgyűlésen Chován Rezső a magyar–német szociáldemokraták ne-

vében interpellációt nyújtott be szintén az őslakosságot hátrányosan érintő változások miatt:

„Minden sarkon új vállalkozás látható városunkban, a bennszülöttek pedig kenyér nélkül maradnak. Az utóbbi időben hét vendéglő és kávéház zárta be, alkalmazottaik pedig a legutóbb kiadott rendelet értelmében még a munkanélkülieknek járó segélyt sem kapják meg. [...] Az új vállalatok egyáltalában nem vesznek föl idevaló alkalmazottakat; a legújabb példa erre az új vasúti vendéglős eljárása. Hasonló képen járnak el a hadirokkantakkal szemben is. Néhánynak megenedték a kunyhók felépítését, de a többi kunyhót a cseh-szlovák hadirokkantak részére tartják fenn. Az ipari szakiskolában nem akarták lehetővé tenni a magyar és német nyelvű tanítást.

Bella zsúpán: Ez nem tartozik az interpellációhoz!

Chován: Ily körülmények között nagy az elkeseredés a lakosság körében s a munkásság vezetői nem vállalhatnak felelősséget a törtenendőkért. Van-e tudomása a polgármester urnak arról a tényköriülményről, hogy minden sarkon és utcavégen házakat vesznek meg, a bennük levő üzleteket és lakásokat lefoglalják, a lakókat kilakoltatják és számtalan idevaló lakost tesznek hajléktalanná?”

A bennszülötteknek az állami költségen való, Braziliába történő kivándorlást „még feltűnőbb előzékenységgel ajánlja a kormány.”²⁸⁹

A német–magyar szociáldemokraták a továbbiakban is sikeresen tematizálták a város lakosságát sújtó rendelkezéseket; március közepén a drágaság ellen rendeznek gyűlést.²⁹⁰ Alig több mint egy héttel később a keresztényszocialista körökből főképpen Tobler János központi főtitkár és a most elnökké is választott Lelley Jenő nyitrai ügyvéd agitálásának köszönhetően megszerveződik a párt tartja meg Pozsonyban első kongresszusát, ahol döntenek a jelölőlistákra felveendő személyekről is. A központi listán négy pozsonyi szerepel: Jabloniczky János dr., ügyvéd (a második helyen, Lelley után), Tobler János (a harmadik helyen), Haverla Péter segédlelkész (hetedik hely), Varga Ferenc munkás (tizenegyedik hely).²⁹¹ A Magyar–Német Szociáldemokrata Párt

²⁸⁴ Városunk autonómiájáért és a választás szabadságáért. *Híradó*, 1920. január 22., 3.

²⁸⁵ Magyar–német politikai értekezlet városunkban. Megindítják a szlovenszkoí kisebbségek szervezkedését. *Híradó*, 1920. január 28., [1]–3.

²⁸⁶ Lásd például: *Híradó*, 1920. február 3., 3.

²⁸⁷ A választók névjegyzéke ellen való felszólalások tárgyalása. *Híradó*, 1920. február 14., 3.

²⁸⁸ A független demokrata párt akciója. *Híradó*, 1920. február 15., 2.

²⁸⁹ Városi közgyűlés. Első nap. *Híradó*, 1920. február 17., [1.]

²⁹⁰ Nagy népgyűlés a drágaság ellen városunkban. A munkásság radikális intézkedéseket követel. *Híradó*, 1920. március 17., [1.]–2.

²⁹¹ Országos keresztényszocialis kongresszus. *Híradó*, 1920. március 25., 2.

központi listáján szintén sok pozsonyi van: rögtön az elején Wittich és Mayer Samu, a sorban hátrébb Nagy Gyula vasúti munkás, Hammerl Gyula betűszedő, Kernek Róza dohánygyári munkásnő és dr. Bedő Sándor ügyvéd. Innen már egymást érik a választási gyűlések. Aktív a városi polgáregyesület is, ekkor választják annak elnökévé a nyugalmazott polgármestert, Kánya Richárdot.

A választási gyűlések idején végképp nyilvánvalóvá vált – ha valaki korábban nem sejtette volna –, hogy a keresztényszocialista–szociáldemokrata ellentétek meglehetősen kieleződtek, bár az is valószínűnek tűnt, hogy a szocdemek nem fognak a kormánypártokhoz csatlakozni. (A Híradó április 16-án közölte egyébként, hogy Vlastimil Tusar kormánya lemondott.) A párthoz közvetlenül nem kapcsolódó elemeket tömörítő magyar–német blokkal kiegészült keresztényszocialista pártnak a Vigadóban tartott egyik nagygyűlésén beszédet mondott volna Rudolf Lodgman, a szudétanémetek egyik vezetője is, de a szociáldemokraták radikalizálódó hányada – hangadójuk ez alkalommal az őszirózsás forradalom idején felszínre került, akkor még német radikális Zalkai Alajos volt – annak ellenére belefojtotta a szót, hogy maga a színpadra siető Wittich igyekezett türelemre inteni őket. A III. Internacionáléhoz csatlakozó szociáldemokraták a másik, két nap múlva, 13-án tartott keresztényszocialista gyűlést is megzavarták – e napon négy választógyűlés volt Pozsonyban –, a szónokok, Tobler, Lelley és Jabloniczky János itt sem tudták elmondani a beszédüket. A hatóság végül kiűrtette a termet, a Vigadó előtt viszont szocdem tüntetés folyt; a rendteremtés érdekében rendőröket kellett bevetni.²⁹²

A pozsonyi őslakos értelmiség bizonyos hányada föltehetően tisztában volt azzal, hogy a szociáldemokrácia Európa-szerte tapasztalható előretörése a fejlődés logikájából fakad, s vele szemben az enervált polgárságnak rendeznie kell a sorait. A Híradó húsvéti számában Reininger József értekezett erről; cikkét egészében ideiktatom:

„A társadalmi élet jelenségeit figyelemmel szemlélők előtt nem hangzik különösen annak a megállapítása, hogy a polgári társadalom hatalmas átalakulás előtt áll, amely átalakulást az a válságos helyzet teremti meg számára, amelyben ma van s amelybe a marxi alapon

szervezett másik társadalmi osztály mindjobban tért hódító munkája vitte bele. A polgári társadalom egyeteme számára ennek nemcsak megállapítása a fontos, mert ez a válság megoldását nem segíti elő, hanem kell, hogy ennek az ismerete a polgárság ezutáni magatartására hatással legyen. Eme válságos helyzet a hosszantartó háborúnak és az azt követő khaotikus időszaknak s az ezzel együtt járó kedvezőtlen gazdasági szituációnak természetes következménye, amely az egykor oly nagy egységet az elproletárizálódás útjára vive szétforgácsolta s így elgyöngítette, anélkül azonban, hogy a polgári társadalom ezen elgyengülési folyamattal egyidejűleg szervezkedéssel vagy tömörüléssel valamit is tett volna régi ereje fenntartására egyrészt, a jelen kor demokratikus szellemében való további irányzódásához másrészt. Így jöhettek el tehát számára a mai nehéz idők, amelyekben csakis a jövő alakulás tisztánlátása és az egyénekben a közösségi tudat kifejlesztése teheti reményteljessé számára az eljövendő időkben való sorsát, amelyhez az egyetlen eszköz a polgári társadalom széthulló részeinek szervezése, a további bomlás megakadályozására. Természetesen, ezen szervezkedésnek a mai kor szellemében és a mai válságos helyzet helyes felismerése alapján, teljes demokratikus alapon kell megtörténnie, mert csak ez az irány lesz képes a munkásság folyton növekvő hatalmával szemben való – nem konzervatív, de mérsékeltbb haladást biztosítani, amely azután az egész társadalmi élet minden vonatkozásában érvényesülve, egy progresszív, demokratikus közéletet teremthet, amely megszünteti az elégedetlenséget s így a társadalmi erupciók kitörésének lehetősége, amelyek a polgári társadalom mai magatartásának és szervezetlenségének további fenntartásával elmaradhatatlannak tetszenek.

Ezt a szomorú képet mutatja nemcsak a mi helyzetünk szemlélése, hanem az egész európai helyzet is. Azoknak az eltolódásoknak, melyek a társadalmi közületek egymáshoz való viszonyában beállottak, az ellensúlyozó akcióját is mozgásba kell hozni, mert a társadalmi béke a mai helyzet további fenntartásával felborul. És az ettől való félelem, a felszabaduló szenvedélyek zabolátlan uralma, a társadalmi béke szeretete az, ami bennünket munkára szólít fel, nem holmi hatalmi féltés.

A polgári társadalom hosszú ideig, mint a helyzet feltétlen ura, nem gondolt arra, hogy tagjaiban tudatossá tegye hovatartozandóságának

²⁹² Négy választógyűlés városunkban. *Híradó*, 1920. április 13., 2–3.

érzetét, hisz ugyyszólván ellenség nélkül állt. A munkásság marxi alapon való szervezkedése s forradalmi tanainak mind szélesebb körökben való terjedése azonban kell, hogy a polgári társadalmat felébressze aléltságából s a forradalmi átalakulások helyett a progresszív változások békés korának biztosítása érdekében erős egységet képezzen.

A társadalmi helyzet helyes felismerése, a polgári társadalom progresszivebb magatartása, szervezés által megteremtendő konszolidáltabb gazdasági viszonyok: ezek azok a feladatok, amelyek a közbéke szempontjából sürgős megoldásra várnak.”²⁹³

Az 1920-as választásokat a csehszlovák szociáldemokraták nyerték meg – kisebb arányban egyébként, mint az első eredmények mutatták –, együttműködésre kényszerültek az agrárpárttal, s az elkövetkezőkben a „vörös-zöld koalíció” enyhe többsége irányította a kormányt. Az, hogy a XVI. (érsekújvári) választókerületben (ebbe tartozott Pozsony) a magyar–német szociáldemokraták kapták a legtöbb szavazatot – 110 000-nél többet –, részben az eszmekör népszerűségéből következett, részben abból, hogy a keresztényszocialisták megszervezése (az őket támogató budapesti kormányzat döntésképtelensége miatt is) később kezdődött, továbbá abból, hogy a választási agitáció emlegetett szabadságát a csehszlovák kormány – enyhén szólva – nem biztosította maradéktalanul. A választás idején voltak napirenden a korábban már emlegetett letartóztatások, s Tobler János például már nemzetgyűlési képviselő volt az április végi választási eredmények alapján, de még mindig Illaván csücsült. Május 18-án engedték haza dr. Kiss Albert egyetemi tanárral, Ráczboly Ferenc kereskedelmi és iparkamarai fogalmazóval, Szappanos Lajos építőmesterrel és Varju János munkásbiztosító-pénztári fogalmazóval együtt. A keresztényszocialistákat és a magyar–német blokkot a választókerületben majdnem 75 000-en támogatták. A másik, később fontos szerepet betöltő magyar pártszerveződés – a Magyar Nemzeti Párt egyik elődpártja –, a kisgazdapárt ugyanott 26 000 szavazatot kapott; az alacsony számot az magyarázza, hogy a kisgazdapárt működését csak tavasszal engedélyezte Šrobár minisztériuma.²⁹⁴ A képviselőházi választásokon leadott pozsonyi szavazatok így oszlottak meg:

Szlovák Nemzeti és Földműves Párt	4 704
Hlinka Szlovák Néppártja	1 078
Csehszlovák Szocialista Párt (Beneš)	2 020
Csehszlovák Szociáldemokrata Párt	8 571
Magyar–Német Szociáldemokrata Párt	15 243
Magyar–Német Ker.szocialista Párt	13 904
Országos Magyar Kisgazdapárt	168
Egyesült Zsidó Pártok	3 190 ²⁹⁵

A magyar–német jellegű pártok jelöltjei közül tízen jutottak be a képviselőházba, s közülük hét volt pozsonyi: a keresztényszocialista Jabloniczky és Tobler, a szociáldemokrata Wittich, Mayer Samu és Nagy Gyula. Pozsonyi volt a keresztényszocialisták két szenátora is: Koperniczky Ferenc katolikus prépost és Schmidt Károly Jenő evangélikus főesperes. Június 2-án a parlamentben a keresztényszocialisták és a kisgazdák nevében Körmendy-Ékes Lajos olvasta föl azt a híres nyilatkozatot, amely szerint az, hogy részt vállalnak a parlament munkájában, még nem jelenti azt, hogy elismernék az önrendelkezési jog megsértésével hozott politikai döntéseket, jelenlétük „élő és állandó tiltakozás” a népjogellenes békeszerződések ellen.

A történetnek itt egyelőre vége szakad; provizórikusan kirekesztjük vizsgálódásaink köréből azt a folyamatot, amelynek végeredményeképpen őszre, az év végére mind a csehszlovák, mind a magyar–német szociáldemokrácia kettészakad egy békebeli, demokratikus és egy a III. Internacionáléhoz csatlakozó, kommunista szárnyra.

Ami közvetlenül idetartozik még:

1920 májusától több, a város szempontjából lényeges esemény történt: a szlovenszkói minisztérium éléről leváltották Vavro Šrobárt és helyére Ivan Dérert nevezték ki, aki a minisztérium szervezése óta annak igazságügyi előadója volt. A személycseréje oka a kormánykoalícióban belüli pozícióküzdelen: Dérer a legerősebb pártnak, a Csehszlovák

²⁹³ Reininger József: A polgári társadalom orientálódása. *Híradó*, 1920. április 4., [2.]

²⁹⁴ Az 1920-as választások körülményeit részletesen tárgyalja Angyal 2002, 56–63.

²⁹⁵ Fogarassy 1993, 116. A Híradó rendelkezésre álló számaiban általam talált – egyébként is kibetűzhetetlen – lista valószínűleg a választási körzet adatait közli, ezért választottam Fogarassy adatait. Ő közli egyébként a szenátusi választásokra vonatkozó számokat is (Fogarassy 1993, 117). (Itt a 26. életévüket betöltött személyek bírtak szavazati joggal.)

Szociáldemokrata Pártnak volt a tagja. Šrobár a lemondása alkalmából mondott beszédében (rácáfolva saját vezetői gyakorlatára) többek között ezzel fordult utódához:

„Szlovenszkó az egész köztársaság képe kicsiben; Szlovenszkóban nem egyetlen nemzet él, hanem más nemzetek is. A szlovák nemzet annyi szolgaságot élt át, hogy tudja, mit jelent az ilyen szolgaság és meg tudja becsülni a más nemzetek szabadságát. E tekintetben, miniszter ur, önnek is, sok dolga lesz.”²⁹⁶ Mindazonáltal felszólította utódját, hogy törje le azokat, akik alá akarják aknázni az államot.

Még át sem vette az új miniszter a feladatköreit, amikor a pozsonyi magyar–német szociáldemokraták nagygyűlést tartottak, amelyen két, a leköszönt „forradalmi nemzetgyűlés” által hozott törvényt bíráltak. Az egyik a magyarországi (baloldali) menekültek számára menedéjog adásának a megnehezítését célozta, a másik, amely ellen sokan fognak tiltakozni még, a Maszár Ágoston szerint „hevenyészve készült” (233. számú) törvény volt, amely a helyi autonómiák végső lerombolása végett született. Az utóbbiban foglaltatott, hogy a városok élén kinevezett polgármesterek fognak állni, amellyel tehát a majdnem ezer éve autonómiával bíró várost „Bazin vagy Grinád színvonalára akarják süllyeszteni”. Ez, mint Maszár kijelentette, éppen most felháborító, amikor a szociáldemokraták méltó helyet foglalnak el a városi bizottságban, és amikor a demokrácia elveiből következően mindenki az autonómia kiterjesztésére vár: „Mi magunk akarjuk sorsunkat intézni, nekünk nem kell kinevezett polgármester, nem kellenek kinevezett tanácsnokok.” A gyűlés egyhangúlag szavazta meg az alábbi határozati javaslatot:

„A népgyűlés a legerélyesebben tiltakozik a városi önkormányzat ellen elkövetett merénylet ellen és kimondja, hogy az a törvény, melyet egy kinevezett testület hozott, amely korántsem foglalja magában az őslakosság képviselőit, a demokrácia legelemibb alapelveit csapja arcul. Felszólítja a képviselőket, hogy küzdjenek azonnal minden rendelkezésre álló eszközzel a törvény végrehajtása ellen és eszközöljék ki annak a teljes önkormányzat értelmében való revízióját.”²⁹⁷

²⁹⁶ Šrobár bucsuja, Dérer beköszöntője. A szlovák teljhatalmu minisztérium átadása. *Híradó*, 1920. június 1., 2.

²⁹⁷ Szociáldemokrata gyűlés a város autonómiájáért és a menedéjogért. *Híradó*, 1920. május 27., 3.

Ezekben a napokban az egész terület közigazgatási átszervezésének bírálatára is sort került a Híradóban.²⁹⁸

Ugyanekkor Reisz Gyula indítványt nyújtott be a közgyűlésnek hasonló, a város autonómiájának védelmére vonatkozó fölhívással. A lapnak ugyanabban a számában, amelyik az új magyar és német parlamenti képviselőknek az első felszólalásait közli, illetve ismerteti – így Rudolf Lodgmanét és Körmendy-Ékes Lajosét, amelyre utaltunk már –, a Pozsony város képviselő-testületének összetételében várható változtatásokról számol be egy cikk. A még 1919 elején Zoch zsupán által kinevezett testület összetételét májusban, a választások után megkérdejelezték. A lap szerint az jelenthetne megoldást, ha végre megtartanák a községi választásokat, ahogyan ezt Csehországban, Morvaországban és Sziléziában megtették. Szlovákiában azonban ezeket leghamarabb őszre ígérik, és addig a testület összetételét az országgyűlési választások arányszámai alapján fogják módosítani. Az áprilisi pozsonyi országos választási eredmények szerint a keresztényszocialistákat és a magyar–német blokkot 14, a magyar–német szociáldemokratákat 15, a zsidó pártokat 5, a Szlovák Nemzeti és Gazdasági Pártot 4, a Csehszlovák Néppártot 1, a csehszlovák szociáldemokratákat 8, a csehszlovák nemzetiszocialistákat 2 hely illeti meg a testületben. Június 24-én közli a lap a megyei bizottságok hasonló szempontú átalakítása folytán létrejövő arányszámokat; eszerint a megyei testületbe a Szlovák Nemzeti és Gazdapárt 3, az egyesült zsidó pártok 1, a Szlovák Néppárt 5, a magyar–német keresztényszocialisták 4, a magyar–német szociáldemokraták 3, a kisgazdák 1, a csehszlovák szociáldemokraták 7 és a csehszlovák nemzeti szocialisták 1 tagot delegálnak.

Június 5-én egyazon számban jelenik meg a trianoni békeszerződés aláírásának és a pozsonyi őslakos pártok, valamint a Polgáregyesület autonómianyilatkozatainak híre, és az utóbbiak talán nagyobb port kavarnak az előbbinél. A békeszerződés már lezárt ügy, viszont például a Polgáregyesület a legaktuálisabb kérdéshez szól hozzá. Tagjai nem értenek egyet azzal, hogy a képviselő-testület összetétele az országos választási eredményeket fogja tükrözni, az áprilisi számokban ugyanis nem a népakarat mutatkozik meg. Tavasszal 57 543 pozso-

²⁹⁸ Gál István: Szlovenszkó közigazgatásának új rendje. Kritika a rendezett tanácsú városok szempontjából. *Híradó*, 1920. május 28., 2–3.

nyi választóból 8665 nem járult az urnák elé, viszont leadta szavazatát 7968 nem helyi illetőségű, szolgálatát itt teljesítő katona.²⁹⁹ Június 7-én – egy nappal azután, hogy a lapban megjelenik az 1919 márciusának végétől érvényben volt statárium hatályon kívül helyezésének híre (a katonai diktatúra csak a nagyszombati, selmecbányai és zólyomi járások területén szűnt meg), sor kerül a Zoch által egykor kinevezett tanács utolsó ülésére. Ezen Reisz Gyula főntebb említett indítványát Maszár Ágoston módosításával nagy többséggel elfogadják. Az ezt ellenző kormánypárti bizottsági tag a következőket próbálta bebizonyítani: „Az új törvény sokkal jobban biztosítja a nagyközönség érdekeit, mint a régi, az autonómia szélesebb körű, így pedig megszűnik a virilizmus. *Aki azt mondja, hogy Pozsonyt a pozsonyiaknak, az tulajdonképpen azt mondja, hogy Pozsonyt a budapestieknek* [az én kiemelésem – F. T. G.]. Pozsony Horthyé! Ez irredentizmus és csak arra szolgál, hogy a magyarság szellemét emeljék. Kánya, Jankó szíve Budapest felé huz...” Ez volt az a pillanat, amikor a zsupán félbeszakította a szónokot, és felszólította, hogy ne személyeskedjék. Ivánka Milán azonban nem állt meg itt: „Ha Pozsony így folytatja, úgy nem autonómiát, de kormánybiztost fog kapni.”³⁰⁰

Június 11-én a nemzetgyűlésben is napirendre kerültek a pozsonyi, általában a szlovenszkói ügyek, illetve a cseh–magyar viszony, a keresztényszocialisták egyik pozsonyi képviselője, Jabloniczky János kisebbségi sérelmeket felsoroló beszédében, amelynek elején „megemlékezett arról, hogy a cseh képviselők a magyarokat »avar«-oknak nevezik. Ennek ő igen örül, mert ha az entente, a csehek által is követelt, történelmi jog álláspontjára helyezkedik, úgy a magyarok, mint az avarok utódai, még hatalmas területi megnagyobbodásban fognak részesülni”. Majd rátért a pozsonyi, tágabb értelemben a szlovenszkói helyzetre: „A pozsonyi lakáshivatal [...] a miniszterelnök felett áll.

A miniszterelnök azt állítja: A törvény előtt mind egyenlők vagyunk! A lakáshivatal ezzel szemben kijelenti: Az állampolgárok első kategóriájában a cseh hivatalnokok vannak, a másodikban a szlovák hivatalnokok, a harmadikban a többi népség. (Élénk derűtség.) Ennek a demokráciának még egyéb diszítései is vannak: a katonai diktatúra, a cenzúra és a statárium. A Morvától keletre fekvő területet eláraszották spiclikkel. Három nappal a választások előtt magyar és német polgárokat tömegesen fogtak el és fegyházba zárták. 11 napig súlyos fegyenceknek szánt zárkában sinylődtek, ki sem hallgatták őket! A letartóztatást vegyes katonai rendőrség fogatosította. Mint képviselő érdeklődtem a vizsgálóbírónál, hogy mi a letartóztatások oka. Azt válaszolta: Összeesküvés. Vannak bizonyítékok? kérdeztem. »Egyelőre még tagadnak a vádlottak!« Erre bocsánatot kértem és távoztam. (Viharos derűtség az egész házban.) A lumpok és spiclik csürhéje így módon fedhetetlen embereket juttatott a börtönbe!”³⁰¹

Július 7-én aztán sor került az új képviselőtestület első közgyűlésére.³⁰² A szerkesztőségi kopf szerint: „Bár a mostani bizottsági tagok mandátumukat kinevezésnek köszönhetik, mégis mindenesetre közelebb állanak a város közönségének akaratnyilvánításához, mint a feloszlott testület. Természetes, hogy a kinevezési rendszer a város autonómiájával össze nem egyeztethető. Maguk a bizottságban képviselt pártok is belátják ezt és a vezérszónokok mindegyike követelte a közvetlen választás útján való képviseltetést.”

Könyvünk befejezéséhez vissza kell lépünk két hónappal korábbra. Az 1920. május 9-i Híradó-szám tudósít a Pozsonyiak Szövetsége megalakulásáról. A Kereskedelmi és Iparkamara nagytermében megtartott alakuló ülésen a szövetség elnökévé Kánya Richárd nyugalmazott polgármestert, jegyzőjévé Ludwig Károlyt választották meg. Létrejöttében minden bizonnyal szerepe volt az alakuló ülésen is tartalmas beszédet mondó Jankó Zoltánnak (nyilván ezért okádott tüzet Ivánka Milán Kányára és Jankóra az idézett júliusi közgyűlésen). Az ez alkalommal elfogadott program a következő volt:

²⁹⁹ Pozsony város képviselőtestületének ügye. Feloszlás előtt – A keresztényszocialisták és a polgári pártok a választások elrendelését követelik – Jövő héten kinevezik az új ideiglenes képviselőtestületet – Dušek polgármester tárgyalása a pártok vezetőivel. *Híradó*, 1920, június 5. 2.

³⁰⁰ A város autonómiájáért. Pozsony város eddigi képviselőtestületének utolsó közgyűlése – Állásfoglalás a város autonómiájának csorbitása ellen – A Vigadó bérbeadása. *Híradó*, 1920, június 8., 2.

³⁰¹ Jabloniczky János dr. magyar képviselő szűzbeszéde a prágai parlamentben. *Híradó*, 1920. június 13., 2–3.

³⁰² Városi közgyűlés. Pozsony város új képviselőtestületének első szereplése. *Híradó*, 1920. július 8., 2–3.

„A Szövetség mindazokat, akik pozsonyiaknak vallják magukat »Pozsony a pozsonyiaké« jelszó alatt kívánja a községi választási küzdelembe vezetni.

Célja: Pozsony törzsökös lakosságának nemzeti, kulturális, gazdasági érdekeit a közélet minden területén, de különösen a községi életben megvédelmezni és érvényre juttatni.

Ennek megvalósítására:

1. Követeli a katonai diktatura és minden nemű szabadságkorlátozás megszüntetését, a város és az autonom testületek önkormányzatának helyreállítását.

2. Követeli a magyar és német nyelv egyenjoguságát a hivatalos nyelvvel.

3. Követeli hogy városunk minden közoktatási és közművelődési intézménye – az egyetemtől a népiskoláig – kapjon olyan szervezetet, amely biztosítja a magyar és német nyelvű lakosságnak, hogy későbbi nemzedékei is megtarthassák apáik nyelvét, ezen a nyelven szerezhessék meg műveltségüket, ezen a nyelven ápolhassák és fejleszthessék kulturájukat.

4. Követeli Pozsony törzsökös lakossága részére a város sorsának intézésében a döntő befolyást, ami nemcsak számarányának jogán, hanem azon a történelmi jogon is megilleti, hogy Pozsony minden közművét és magánalkotását, minden anyagi és szellemi tőkét, egész kulturáját e törzsökös lakosság munkája hozta létre.

5. Gazdasági téren arra törekszik, hogy a gazdasági élet mihamarabb rendes mederbe terelődjék, mindent elkövet, hogy egész vonalon meginduljon a termelő munka és a dolgozó társadalomnak minden csoportja megtalálja benne jogos igényeinek kielégítését.

A munkásság megértését keresve, óhajtja azon szükséges reformokat létesíteni, melyek egyfelől megakadályozzák a munka gazdasági kizsákmányolását, másfelől biztosítják a testi és szellemi munkás, valamint a kispolgár gazdasági megerősödését.

6. Végül követeli, hogy a községi politika legyen uttörő a föld- és telekspekuláció lektüzdésében, szociális és népjóléti intézmények alkotásában, a szegényügy átszervezésében, monopol jellegű vállalatok községezésében és alkalmas községi üzemek létesítésében.”³⁰³

Ebben a programban azok az elvek és gyakorlati célok fogalmazódtak meg, amelyeket a pozsonyi őslakosság hangadói – köztük a Híradó szerkesztői és munkatársai – 1919 elejétől vagy inkább 1918 őszétől folyamatosan képviseltek. Ez felelt meg szerintük a város legjobb hagyományainak és a modern idők szellemének is. Ma is úgy tekinthetünk rá, mint egy kitüntetetten fontos hagyományvonulat lényeges pontjára. Annak ellenére, hogy semmi sem valósult meg belőle. A város státusának néhány évvel későbbi változása, a közigazgatás autoritárius jellege következtében az őslakosság akarata akkor sem érvényesülhetett a fontos kérdésekben, ha a képviselő-testület nemzeti kisebbségekhez tartozó tagjai többséget alkottak. E kisebbségek 1930-ban anyanyelvük hivatalos ügyekben való használatának jogát is elvesztették.

Erre az esetre feltétlenül áll: „Annál rosszabb a tényeknek.”

³⁰³ Megalakult a „Pozsonyi Szövetség”. *Híradó*, 1920., május 9., 2–3.

Források és irodalom

Híradó 1918. július – 1922. december.

Revü 1919.

Turul 1919.

Andrássy Gyula gróf: *Diplomácia és világháború*. Göncöl-Primusz, [Budapest], 1990.

Angyal Béla: *Érdekvédelem és önszerveződés. Fejezetek a csehszlovákiai magyar pártpolitika történetéből 1918–1938*. Forum Intézet – Lilium Aurum Könyvkiadó, Galánta–Dunaszerdahely, 2002. /Nostra Tempora/

Angyal Béla: *Dokumentumok az Országos Keresztényszocialista Párt történetéhez 1919–1936*. Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum Könyvkiadó, Somorja–Dunaszerdahely, 2004. /Fontes Historiae Hungarorum 1/

Baranyay József: A vesztőhelytől az internáló táborig. Egy magyar újságíró élete a cseh megszállás alatt. In *Baranyai József nagyobb munkái*. Sajtó alá rendezte s a könyvet szerkesztette: Koncsol László. Előszó: Mácz Mihály. Kalligram, Pozsony, 2002, [439]–496. /Csallóközi Kiskönyvtár/

Barcsay Adorján: *A szabadkőművesség bűnei* – Palatinus József: *Egy vidéki páholy titkai – A Magyarországi Symbolikus Nagypáholy védelme alatt működött páholyok tagjainak névsora*. Előszóval ellátta Wolff Károly. Egyesült Keresztény Nemzeti Liga, Budapest 1921, II. köt.

Böhm Vilmos: *Két forradalom tüzeiben. Októberi forradalom – Proletárdiktatura – Ellenforradalom*. Verlag für Kulturpolitik, München, 1923.

A cseh/szlovákiai magyar irodalom lexikona 1918–2004. Főszerkesztő: Fónod Zoltán. Madách-Posonium, Pozsony/Bratislava, 2004.

Filep Tamás Gusztáv: Petrogalli Oszkár a magyarországi és a csehszlovákiai ellenzéki politikában. *Szín*, 2009, 1. sz. 95–103.

- Fogarassy László: Pozsony és a proletárdiktatúra. *Irodalmi Szemle*, 1959. 2. sz. 269–274.
- Fogarassy László: Az őszirózsás forradalom Pozsonyban. *Irodalmi Szemle*, 1968. 9. sz. 810–816.
- Fogarassy László: Kalmár Henrik (1870–1931). *Múltunk*, 1990. 1. sz. 163–172.
- Fogarassy László: Pozsony város nemzetiségi összetétele a 20. században a népszámlálási adatok és a választási eredmények tükrében. In *Új Mindenes Gyűjtemény. Társadalomtudományi értekezések*. 10. köt. Összeállította: Veres Géza. Madách, Bratislava/Pozsony, 1993, 113–136.
- Fogarassy László: *Ligetfalu és a pozsonyi hídfő története*. Madách-Posonium, Pozsony/Bratislava, 1995.
- Földes Mária: Fadrusz János pozsonyi Mária Terézia-szobráról. *Művészet-történeti Értesítő*, 2000. 1–2. sz. 131–139.
- Förster Viktor: Gyóni Gézával Krasnojarszkban. In *A Toldy Kör irodalmi évkönyve* 1943. Szerkesztette: Császár István. Toldy Kör, Bratislava-Pozsony 1943, 41–44.
- Fukári Valéria: *Egy régi alma mater. A pozsonyi evangélikus líceum és teológiai akadémia utolsó negyven éve (1882–1923)*. Kalligram, Pozsony, 2003.
- Gratz Gusztáv: *A dualizmus kora. Magyarország története 1867–1918*. II. köt. Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1934. /A Magyar Szemle Könyvei IX/ ^
- Dr. Hamburger Jenő az orvos és forradalmár. Írták: Rézső Pál és Székelyhidi Vilmos. Sajtó alá rendezte: Kovács Béla. Zalaegerszeg, 1956.
- A „Híradó” naptára az 1920-iki szökö évre. Kiadja a „Híradó” politikai napilap. Bratislava [1919].
- Jankovics Marcell: *Húsz esztendő Pozsonyban*. I–II. köt. Franklin Társulat, Budapest [é. n.] /Magyar Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Országos Területi Szövetségének Könyvtára/
- Kun Béla: *Előszó*. In Lengyel József: *Visegrádi utca*. Magvető Kiadó, Budapest, 1972, 5–16. /Lengyel József összes művei/
- Liptai Ervin: *Vöröskatonák, előre! A magyar Vörös Hadsereg harcai 1919. 2., bőv. kiad.* Zrínyi, Budapest, 1979.
- Lovisek Júlia: Pozsony utcaneveinek politikai indíttatású névváltoztatásai az első Csehszlovák Köztársaság megalakulása után. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2007. 2. sz. [127]–136.
- Magyarország története 1918–1919, 1919–1945*. Főszerkesztő: Ránki György. Szerkesztők: Hajdu Tibor, Tilkovszky Loránt. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1976.

- A Magyarországi Symbolikus Nagypáholy védelme alatt működött páholyok tagjainak névsora*. In Barcsay Adorján: *A szabadkőművesség bűnei* – Palatinus József: *Egy vidéki páholy titkai* – *A Magyarországi Symbolikus Nagypáholy védelme alatt működött páholyok tagjainak névsora*. I–II. köt. Előszóval ellátta Wolff Károly. Egyesült Keresztény Nemzeti Liga, Budapest, 1921.
- Olay Ferenc: *A magyar művelődés kálváriája az elszakított területeken 1918–1928*. Előszóval ellátta: Gróf Apponyi Albert. Magyar Nemzeti Szövetség, Budapest 1930.
- Olay Ferenc: *Tetemrehívás a magyar emlékek romjain*. Különlenyomat Kincses Kalendárium 1931, XXXV. köt. 4–5.
- Peéry Rezső: Föld, fogadd be... Arkauer István emlékére. In *A Toldy-kör évkönyve* 1940. A választmány megbízásából szerkesztette: Császár István. Toldy Kör, Bratislava-Pozsony, [1940] 115–116.
- Popély Gyula: *Ellenszélben. A felvidéki magyar kisebbség első évei a Csehszlovák Köztársaságban (1918–1925)*. Kalligram, Pozsony, 1995. /Mercurius Könyvek/
- Popély Gyula: *A magyar iskolaügy kálváriája (Cseh)Szlovákiában 1918–1945*. In *A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918–1998. II. Oktatásügy – közművelődés – sajtó, rádió, televízió*. Szerkesztő: Tóth László. Társzerkesztő: Filep Tamás Gusztáv. Ister, Budapest, 1998, 5–93.
- Popély Gyula: *Búcsú a főiskoláktól. A felsőoktatás és a felvidéki magyarság (1918–1945). A fiatal magyar értelmiség útkeresése*. Madách-Posonium, Pozsony/Bratislava, 2005.
- Pro Hungaria. Magyarország igazsága. Szózat a békekonferenciához*. Pozsonyi Magyar Tudományegyetem, Pozsony, 1918.
- Rátz Kálmán: *Az oroszországi cseh-szlovák légió története*. Madách Nyomda Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 1930.
- Stelczer Lajos: *Magyarok Szibériában*. Toldy Kör, Bratislava-Pozsony, 1942. /Szlovákiai Magyar Irodalmi Füzetek/
- Szarka László: *A pozsonyi Erzsébet Tudományegyetem. Kialakítása, működése és felszámolása*. In *A 700 éves város – Die 700 Jahren alte Stadt – 700-Ročné Mesto. Pozsony–Preßburg–Bratislava*. Szerkesztette: Gyurcsík Iván – Jégh Izabella – Papp Zsuzsanna. Kalligram–Regio, Pozsony–Budapest, 1994, 210–214. /Regio Könyvek 12. Pozsonyi Könyvtár/ (A kötet a Pozsony 700 éves évfordulójára rendezett konferencia [1991. november 14–16.] előadásait tartalmazza.)
- Szarka László: Pozsony etnikai változásai és a városi közigazgatás a két világháború között. In *Fejezetek Pozsony történetéből magyar és szlovák*

Képek



1. Az uralkodópár Pozsonyba érkezése, 1918. július 16.



2. IV. Károly és Zita királyné a himnusz éneklése közben

szemmel. Szerkesztette: Czoch Gábor (főszerkesztő), Kocsis Aranka, Tóth Árpád. A szlovák nyelvű tanulmányokat fordította: Szabó Mihály Gizella. Kalligram, Pozsony, 2005, 401–419.

Tamás Lajos: *A Toldy Kör története 1906–1935*. Toldy Kör, 1938.

Telek A. Sándor: *Egy morzsa történelem*. Nyomatott Rábely Károly nyomdájában, Rimaszombat, 1924.

Tóth Árpád: A Magyar Tanácsköztársaság Vörös Hadseregének északi hadjárata (1919. május 30. – június 24.) *Sic Itur ad Astra*, 2002. 2–3. sz. [225]–296.

Turczel Lajos: Egy szabadkőműves háttérű tudományos ismeretterjesztő egyesület. In uő: *Hiányzó fejezetek. Tanulmányok a két világháború közötti csehszlovákiai magyar irodalomról és sajtóról*. Madách, Bratislava, 1982, 45–57.

Turczel Lajos: Pozsony és a két világháború közötti csehszlovákiai magyar sajtó. In *A 700 éves város – Die 700 Jahren alte stadt – 700-Ročné Mesto. Pozsony–Preßburg–Bratislava*. Szerkesztette: Gyurcsík Iván – Jégh Izabella – Papp Zsuzsanna. Kalligram–Regio, Pozsony–Budapest, 1994, 232–244. /Regio Könyvek 12. Pozsonyi Könyvtár/ (A kötet a Pozsony 700 éves évfordulójára rendezett konferencia [1991. november 14–16.] előadásait tartalmazza.)

Zsiga Tibor: *Horthy ellen, a királyért*. Gondolat, Budapest, 1989.



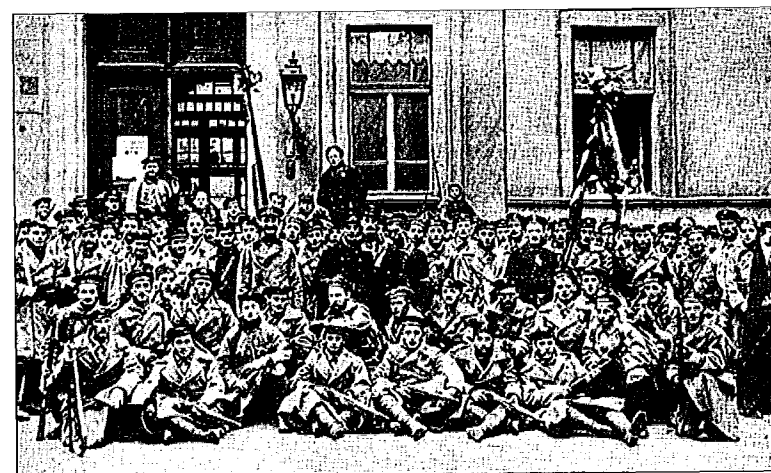
3. A Dóm felé menet, a neológ zsinagógánál



5. Jankovics Marcell



4. Találkozás a „néppel” a ligeti bazáron



6. A Heltai-brigád egyik csoportja



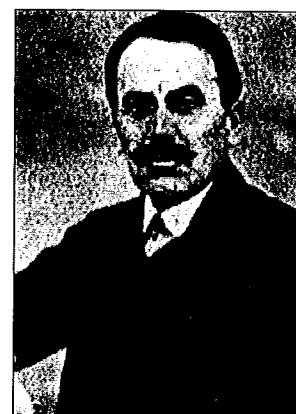
7. Az oroszországi csehszlovák légio tisztjei



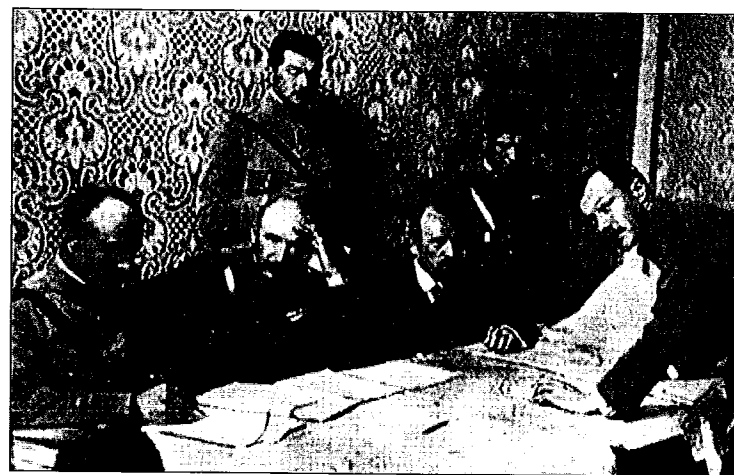
8. Az 1919. február 12-i vérbe fojtott népgyűlés



9. Hamburger Jenő



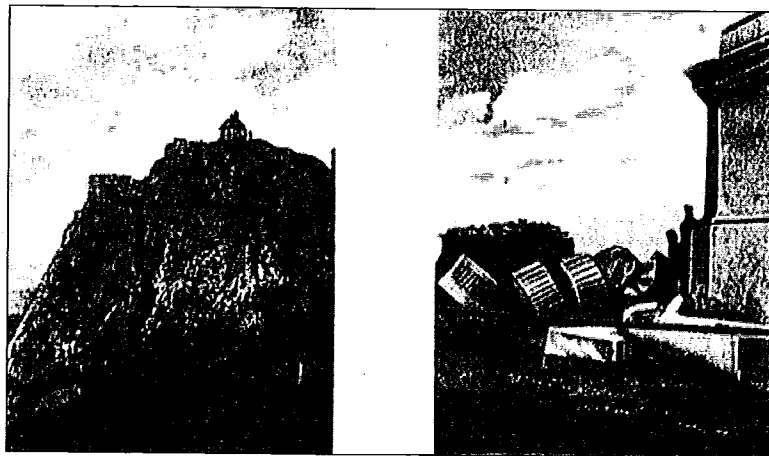
10. Kalmár Henrik, a pozsonyi származású népbiztos



11. Tárgyalás Pozsonyban a semleges övezetről. Balról Faucher alezredes, Mittelhauser tábornok, Ágoston Péter népbiztos, a térkép fölött Mayer-Csajkovits Károly volt vezérkari alezredes



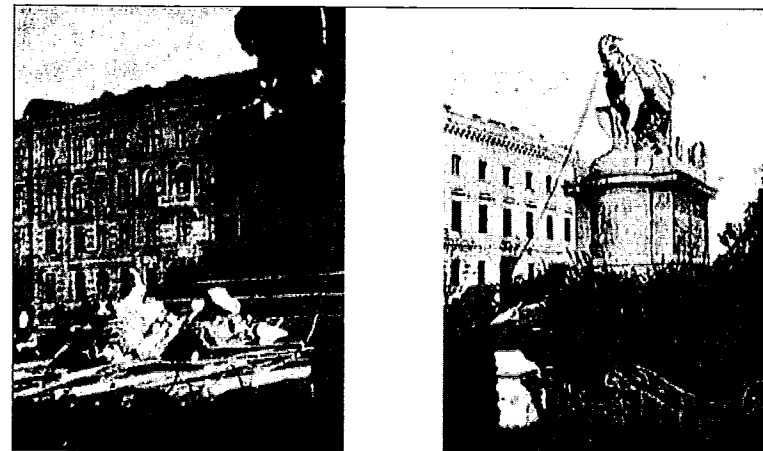
12. Szibériai magyar hadifoglyok hajóra szállása Vlagyivosztokban



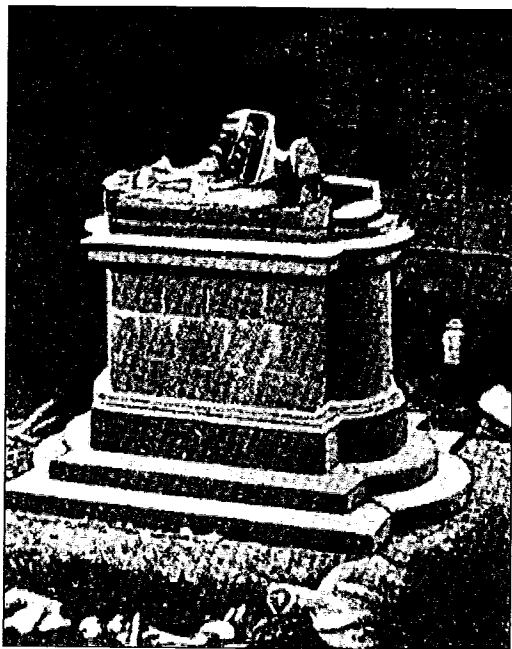
13. A dévényi milleniumi emlékmű romjai



14. A Mária Terézia-szobor lerombolása



15-16. A Mária Terézia-szobor lerombolása



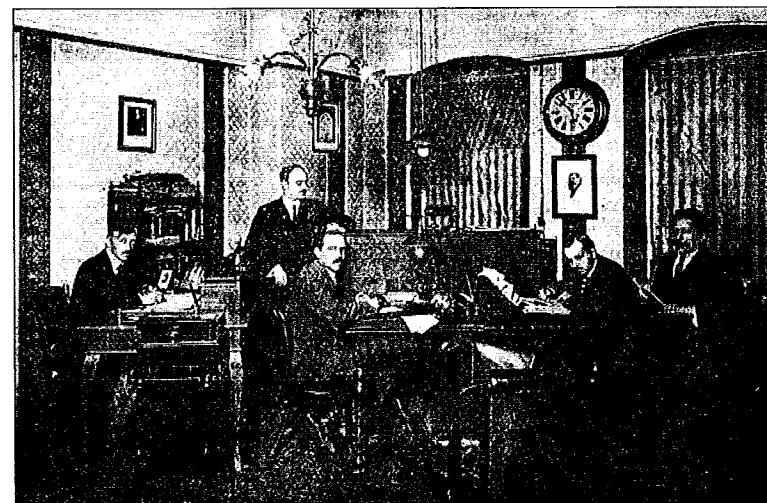
17. A Mária Terézia-szobor lerombolása



18. A Híradó szerkesztősége (balról jobbra): Gébay Miklós, Vajda Ernő, Arkauer István, Rósa Elemér, Grónay Gyula és Kumlik Emil



19. A Pitsch-féle ház a Lőrinc-kapu utcában, ahol a Híradó szerkesztősége, a kiadó és nyomda volt. A kapu előtt álló kocsi éppen a Híradó vidéki példányait viszi a vasútra



20. Kép a szerkesztőségből a esti órákban

X 132294



POZSONY
VÁROS
TÖRTÉNETEI

Pozsony története egy multikulturális, jellegzetesen közép-európai város múltjáról mesélnek, németek, magyarok, szlovákok, zsidók és más nemzetiségű pozsonyiak közös történelméről. Sorozatunk kötetei szlovákiai és magyarországi kutatók együttműködésében e város társadalom-, gazdaság-, politika- és kultúrtörténetének eddig kevésbé ismert területeit tárják fel új szempontok és források alapján.

Filep Tamás Gusztáv
Főhatalomváltás Pozsonyban
1918–1920



1919 nyarán és kora őszén Pozsony lakosságát a háború minél hamarabb történő befejezése, az ellátás javítása, továbbá az foglalkoztatta, hogyan verjék vissza Ausztriának a régióra és magára a városra vonatkozó annexiós igényeit. Az ugyanis sokáig valószínűtlennek tűnt a pozsonyi polgárok és munkások számára, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia egy másik, a háborút Magyarországgal egyazon oldalon végigküzdő nemzete lép föl hódítóként a magyar nyelvterületen. Még inkább képtelenségnek látszott, hogy ehhez a szlovák elitből is szövetségeseket találhat.

A pozsonyiak számára a „cseh demokráciával” való találkozást a városi önkormányzat megszüntetése, a február 12-i népgyűlés vérbe fojtása, a magyar államiságra emlékeztető szimbólumok elpusztítása, a magyar és német – elsősorban az oktatási – intézményrendszer felszámolása jelentette. Filep Tamás Gusztáv könyve IV. Károly 1918. júliusi, pozsonyi látogatásától 1920 nyaráig, az első csehszlovákiai nemzetgyűlési választásokat követő hónapokig dolgozza fel az eseményeket.

FILEP TAMÁS GUSZTÁV FŐHATALOMVÁLTÁS POZSONYBAN 1918–1920

Események, történetek
egy hírlap közleményeinek tükrében

